ΜΑΡΙΑ Γ. ΛΙΟΖΙΔΟΥ

ΗΓΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ: ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Υποβλήθηκε στο

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΗΓΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ: ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ

ΜΑΡΙΑ Γ. ΛΙΟΖΙΔΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Υποβλήθηκε στο

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΑΘΗΝΑ 2006

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας τη διδακτορική μου έρευνα η οποία και εγκρίθηκε από τους επιβλέποντες θεωρώ μέγιστη υποχρέωσή μου να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου, καταρχάς, στον επιβλέποντα καθηγητή κ. Κλεομένη Κουτσούκη. Από την πρώτη στιγμή καθοδήγησε με ακαδημαϊκή συνέπεια την ερευνητική μου προσπάθεια σε όλα τα στάδιά της και με τις χρήσιμες υποδείξεις του με παρότρυνε να πραγματοποιήσω ευρύτατες και σημαντικές βελτιώσεις στη διατριβή μου.

Θέλω, επίσης, να εκφράσω τις εγκάρδιες ευχαριστίες μου στον καθηγητή κ. Ηλία Θερμό ο οποίος με προέτρεψε να ασχοληθώ με το εγχείρημα της παρούσας διατριβής και ως μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής επικέντρωσε την προσοχή μου στους κύριους άξονες της έρευνάς μου καθ' όλη τη διάρκεια διεξαγωγής της. Να ευχαριστήσω ακόμα την κα. Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη η οποία ως μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής, στάθηκε αρωγός της ερευνητικής μου προσπάθειας.

Ευχαριστώ επίσης, τους καθηγητές του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, του τμήματος Διεθνών Σχέσεων του Παντείου Πανεπιστημίου, καθώς και του τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών & Πολιτικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας που με τις, κατά καιρούς, άτυπες συμβουλές τους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της έρευνας που παρουσιάζεται στα πλαίσια της παρούσας διατριβής.

Ευχαριστίες, επίσης, θέλω να εκφράσω στον καθηγητή του τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών & Πολιτικών Σπουδών και πρύτανη του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, κ. Ηλία Κουσκουβέλη, ο οποίος διευκόλυνε σημαντικά την πρόσβασή μου στις υπηρεσίες της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας στην οποία πραγματοποιήθηκε ένα δημιουργικό μέρος της έρευνάς μου.

Ταυτόχρονα, επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο διοικητικό προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πάντειου Πανεπιστημίου, καθώς και στο διοικητικό προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για την υποστήριξη και την βοήθεια που παρείχαν στην ερευνητική μου προσπάθεια. Ευχαριστώ επίσης, το διοικητικό προσωπικό της υπηρεσίας Πρωτοκόλλου και του τμήματος των Ιστορικών Αρχείων της ΕΕ, που υπάγονται στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, για την πολύτιμη συμβολή τους στην παροχή στοιχείων απαραίτητων για την έρευνά μου.

Τέλος, θέλω να ευχαριστώ ολόψυχα το οικογενειακό και φιλικό μου περιβάλλον για την ψυχική, ηθική και λοιπή έμπρακτη συνδρομή,

υποστήριξη και συμπαράστασή τους. Όμως, ιδιαίτερα επιθυμώ να ευχαριστήσω τους αγαπημένους μου γονείς, τον σύζυγό μου και τις αδελφές μου για την ενθάρρυνση, την καρτέρηση και την ποικιλότροπη συνδρομή τους σ' αυτήν τη προσωπική, μοναχική και επίπονη προσπάθεια των πνευματικών μου αναζητήσεων.

Στη μητέρα μου,

Αννούλα,

για τον προσωπικό της αγώνα

και την αφοσίωσή της

στην δική μου επιστημονική προσπάθεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

		ΣΕΛ.
	Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1.	Οι προκλήσεις και τα αδιέξοδα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια σύντομη ανάλυση του προβλήματος και η αναγκαιότητα ενός *εναλλακτικού μοντέλου δημιουργικής ηγεσίας*	**10**
2.	Το επίπεδο και τα αντικείμενα της ανάλυσης	**31**
3.	Οι σχέσεις που αναλύονται στο πλαίσιο της έρευνας	**32**
	ΙΙ. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Το φαινόμενο της *«Δημιουργικής ηγεσίας»* και το εναλλακτικό μοντέλο της *«δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας»*. Μερικές θεωρητικές συντεταγμένες.	
1.	Εισαγωγή.....	**33**
2.	Περί *«Δημιουργικής Ηγεσίας»*.....	**34**
3.	Ο όρος *«Δημιουργική Ηγεσία* στην Πολιτική»: Μία εννοιολογική κατασκευή.....	**43**
3.1.	Ο *Ηγέτης* και ο *Μάνατζερ*: μία σύντομη αναφορά στη θεωρητική συζήτηση γύρω από τα κρίσιμα σημεία της εννοιολογικής τους διαφοροποίησης	**43**
3.2.	Η σκοπιμότητα γύρω από τη διερεύνηση της *«δημιουργικής ηγεσίας»* στο πολιτικό επίπεδο	**45**
3.3.	Το θεωρητικό μοντέλο της *δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική*: μία αναλυτική παρουσίαση.....	**48**
3.3.1.	Το *Όραμα*.....	**50**
3.3.2.	Η *Καινοτομία*.....	**52**
3.3.3.	Η *Κοινωνική Αξία - η Κοινωνική Αναφορά - της Ηγεσίας*	**55**
3.3.3.1.	Μερικές εννοιολογικές διευκρινίσεις γύρω από τον όρο *«Κοινωνική Αξία της Ηγεσίας»*.....	**55**
3.3.3.2.	Η σκοπιμότητα της διερεύνησης του όρου *«Κοινωνική Αξία της Ηγεσίας»*.....	**56**
3.3.3.3.	Η έννοια της *«Κοινωνικής Αξίας της Ηγεσίας»* στα πλαίσια των κυριότερων πολιτικών θεωριών που είναι άμεσα ή έμμεσα συνυφασμένες με το στοιχείο της πολιτικής ηγεσίας	**58**
3.3.3.3.1.	Το στοιχείο της *«Κοινωνικής Αξίας της Ηγεσίας»*: Μια σύντομη θεωρητική ανασκόπηση από τον Πλάτωνα στον Πουλαντζά	**58**
3.3.3.3.2.	Το στοιχείο της *«Κοινωνικής Αξίας της Ηγεσίας»* στο πλαίσιο της θεωρίας της παγκοσμιοποίησης.....	**72**
3.3.4.	Η *Πολιτική εξουσία*.....	**86**

	ΙΙΙ. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
1.	Ο στόχος της έρευνας	**101**
2.	Η μεθοδολογία της έρευνας	**101**
3.	Το αντικείμενο της έρευνας	**104**
4.	Πηγές δεδομένων	**104**
	IV. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ	
1.	Εισαγωγή.....	**105**
2.	Ο ηγετικός ρόλος του θεσμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Μια σύντομη ανασκόπηση της θεωρίας	**107**
3.	Οι αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.....	**132**
3.1.	Η πρωτοβουλία προτάσεων (Proposal initiative).....	**134**
3.2.	Οι Εκτελεστικές αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.....	**141**
3.2.1.	Η Κανονιστική λειτουργία.....	**142**
3.2.2.	Η αρμοδιότητα της άμεσης εφαρμογής και επιτήρησης του ευρωπαϊκού δικαίου.....	**146**
3.2.2.1	Η άμεση εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου.....	**146**
3.2.2.2	Η επιτήρηση της τελικής εφαρμογής του ευρωπαϊκού δικαίου στο επίπεδο των χωρών μελών (front – line supervision).....	**148**
3.2.3.	Η αρμοδιότητα του ελέγχου και της καταστολής σε περίπτωση καταπάτησης του ευρωπαϊκού δικαίου.....	**149**
3.2.3.1	Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως *«συνείδηση της Ευρώπης»* με στόχο την *«προώθηση του Ευρωπαϊκού συμφέροντος»*.....	**149**
3.2.3.2.	Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως «Θεματοφύλακας» του Ευρωπαϊκού δικαίου.....	**150**
3.2.4.	Η διαχείριση των οικονομικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης	**154**
3.2.5	Το έλλειμμα της εκτελεστικής εξουσίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και οι προοπτικές μείωσής του: μια σύντομη εκτίμηση της κατάστασης	**156**
3.3.	Η λειτουργία της εξωτερικής αντιπροσώπευσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης....	**158**
4.	Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην ευρωπαϊκή διαδικασία λήψης αποφάσεων.....	**162**
4.1.	Εισαγωγικές διευκρινίσεις.....	**162**
4.2.	Η διαδικασία *Διαβούλευσης*	**166**
4.3.	Η διαδικασία *Συνεργασίας*	**169**
4.4.	Η διαδικασία *Συναπόφασης*.	**172**
4.5.	Η διαδικασία της *Σύμφωνης Γνώμης*	**179**
5.	Τα βιοκοινωνικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαίων Επιτρόπων.....	**180**
5.1.	Περί της έρευνας των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών.....	**180**
5.2.	Τα *Βιοκοινωνικά χαρακτηριστικά* των Ευρωπαίων Επιτρόπων: Μία σύντομη ανασκόπηση προηγούμενων ερευνητικών προσπαθειών	**182**
5.3.	Το «Κολλέγιο των Επιτρόπων» (College of Commissioners): Μια σύντομη περιγραφή	**184**
5.3.1.	Σύνθεση, διάρκεια και λοιπά χαρακτηριστικά.....	**184**
5.3.2.	Η δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.....	**187**
5.4.	Τα αποτελέσματα της έρευνας.....	**191**

5.4.1.	Γενικά χαρακτηριστικά.....	191
5.4.2.	Το μέγεθος του Κολλεγίου των Επιτρόπων.....	192
5.4.3.	Φύλο και ηλικία.....	194
5.4.4.	Οι σπουδές των Ευρωπαίων Επιτρόπων.....	200
5.4.5.	Η Επαγγελματική Εμπειρία των Ευρωπαίων Επιτρόπων	206
5.4.6.	Η προηγούμενη πολιτική εμπειρία των Ευρωπαίων Επιτρόπων	211
5.4.7.	Η προηγούμενη κυβερνητική εμπειρία των Ευρωπαϊκών Επιτρόπων	218
5.4.8.	Τα συμπεράσματα της έρευνας γύρω από τα βιοκοινωνικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαίων Επιτρόπων.....	222
6.	Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	226
	V. ΠΕΡΙ ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ	
1.	Εισαγωγή.....	232
2.	Ο οραματισμός του Jacques Delors: Η διάκριση ανάμεσα στην «Ευρωπαϊκή αναγκαιότητα» και στο «Ευρωπαϊκό ιδανικό» και η «Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά».....	233
3.	Ο οραματισμός του Jacques Santer: «Do less but do it better».....	241
4.	Ο οραματισμός του Romano Prodi: «The Union exists for its citizens…» γι' αυτό «…there is a need to rethink the way we do Europe».....	250
5.	Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	263
	VI. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ	
1.	Εισαγωγή.....	266
2.	Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η καινοτομική τους φύση.....	267
3.	Η «Ευρωπαϊκή Καινοτομία» και ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής	271
3.1.	Η δράση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην προώθηση της Ευρωπαϊκής Καινοτομίας κατά το χρονικό διάστημα 1995 – 2000.....	271
3.2.	Η εφαρμογή της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισσαβόνας, η Ευρωπαϊκή Καινοτομία και ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής	280
3.2.1	Συνοπτική παρουσίαση της Ευρωπαϊκής πολιτικής για την καινοτομία και ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το χρονικό διάστημα 2001-2005.....	280
3.2.2	Παρουσίαση της εξελικτικής πορείας της ευρωπαϊκής καινοτομίας για το χρονικό διάστημα 2000-2004.....	289
3.2.2.1.	Οι στόχοι και τα μέσα επίτευξής τους.....	289
3.2.2.1.1.	Ο *Ευρωπαϊκός Πίνακας Αποτελεσμάτων για την Καινοτομία (The European Innovation Scoreboard)*.....	290
3.2.2.1.2.	Το *Ινοβαρόμετρο (Innobarometer)*.....	293
3.2.2.2.	Η αναλυτική παρουσίαση της διαχρονικής εξέλιξης της ευρωπαϊκής καινοτομίας για το χρονικό διάστημα 2001-2004.....	294
3.2.2.2.1.	Τα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής καινοτομίας για το έτος 2001.....	294

3.2.2.2.2.	Τα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής καινοτομίας για το έτος 2002.....	304
3.2.2.2.3.	Τα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής καινοτομίας για το έτος 2003.....	308
3.2.2.2.4.	Τα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής καινοτομίας για το έτος 2004.....	313
4.	Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	328
	VII. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ	
1.	Εισαγωγή.....	332
2.	Οι πρόσφατες ευρωπαϊκές εξελίξεις ως βαρόμετρο του αντίκτυπου της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας στο ευρύτερο ευρωπαϊκό κοινωνικό σύνολο ..	333
3.	Τα αποτελέσματα της έρευνας.....	338
3.1.	Ιδιαιτερότητες στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης και διευκρινίσεις γύρω από την έρευνα.....	338
3.2.	Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τα οφέλη της και η υποστήριξη της κοινής γνώμης των χωρών μελών της ΕΕ	341
3.3.	Η κοινωνική αξία της ευρωπαϊκής ηγεσίας σε σχέση με την προαγωγή του δημόσιου αγαθού της δημοκρατίας.....	349
3.4.	Μια σχαιρική αποτίμηση του ρόλου και των δεσμών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε σχέση με το ευρύτερο ευρωπαϊκό κοινωνικό σύνολο	358
3.5.	Ο προϋπολογισμός, οι κοινωνικές προτεραιότητες και ο ρόλος της ΕΕ υπό το πρίσμα της κοινωνικής αναφοράς της ηγεσίας.....	370
3.6.	Ένα κρίσιμο ερώτημα: Εθνική Ταυτότητα Vs Ευρωπαϊκή Ταυτότητα;	373
3.7.	«Η διάλυση της Ευρώπης;»: - So What! Who Cares? –.....	377
4.	Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	381
	VIII. ΜΕΡΙΚΑ ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	385
	IX. ΟΙ ΠΕΡΙΠΛΟΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	398
	X. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	399
	- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IV	400
	- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VI	402
	- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VII	420
	XI. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	450

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

1. Οι προκλήσεις και τα αδιέξοδα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια σύντομη ανάλυση του προβλήματος και η αναγκαιότητα ενός *εναλλακτικού μοντέλου δημιουργικής ηγεσίας*.

Η σταδιακή υλοποίηση του εγχειρήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής ΕΕ) προσέδωσε νέες προοπτικές στο φαινόμενο της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας. Η μοναδικότητα της διαδικασίας της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η ιδιαίτερα πολύπλοκη φυσιογνωμία της, αλλά και οι δαιδαλώδεις διαδικασίες της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης συνέτειναν στο να θεωρηθεί η έννοια της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας πολύπλοκη και δύσκολη ως προς την έρευνα και την ανάλυσή της.

Παρόλα αυτά, η σημασία του ρόλου της Ευρωπαϊκής ηγεσίας αυξάνει διαρκώς, καθώς οι έντονες προκλήσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη, τόσο στο ενδοευρωπαϊκό επίπεδο ως απόρροια της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, όσο και στο ευρύτερο παγκοσμιοποιημένο πεδίο κλονίζουν και θέτουν υπό αμφισβήτηση το μέλλον της ΕΕ, αλλά και την ίδια την ύπαρξή της.

Στη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση (2001) διατυπώθηκαν μια σειρά από προβλήματα και προκλήσεις για την αναμόρφωση, τόσο του περιεχομένου, όσο και των αρχών της ευρωπαϊκής «χρηστής διακυβέρνησης»[1] βάση των οποίων οφείλει να ενεργεί μια ευρωπαϊκή ηγεσία με αξιώσεις. Στο τελικό κείμενό της επισημαίνονταν εμφατικά ότι:

«Σήμερα οι πολιτικοί ηγέτες της Ευρώπης βρίσκονται αντιμέτωποι με μια αντιφατική κατάσταση. Αφενός, οι ευρωπαίοι πολίτες απαιτούν από αυτούς να επιλύσουν τα μείζονα προβλήματα που ταλανίζουν την κοινωνία μας, αφετέρου όμως οι πολίτες ολοένα και λιγότερο εμπιστεύονται τα όργανα και τις πολιτικές ή απλώς δεν ενδιαφέρονται γι' αυτά».[2]

Με γνώμονα τις κοινωνικές επιταγές και τη λαϊκή συμμετοχή στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, το κείμενο τόνιζε περαιτέρω τις προκλήσεις υποστηρίζοντας ότι οι ευρωπαίοι πολίτες:

«…δεν πιστεύουν πλέον ότι ένα δυσνόητο και πολύπλοκο σύστημα είναι ικανό να εφαρμόσει τις πολιτικές που επιθυμούν…εκτιμούν ότι η Ένωση είναι μεν μακριά, από αυτούς, αλλά ότι ταυτόχρονα επεμβαίνει υπερβολικά στη ζωή τους…προσδοκούν από την Ένωση να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στην εκμετάλλευση των ευκαιριών τις παγκοσμιοποίησης όσον αφορά την οικονομική και ανθρώπινη ανάπτυξη και ν' αντιμετωπίσει τις περιβαλλοντικές προκλήσεις, την ανεργία, τις ανησυχίες σχετικά με την

[1] Σε ό,τι αφορά τις «αρχές της *χρηστής* διακυβέρνησης» το έγγραφο της Λευκής Βίβλου αναφέρει: «Πέντε αρχές υποστηρίζουν τη χρηστή διακυβέρνηση και τις αλλαγές που προτείνονται στο παρόν έγγραφο: διαφάνεια, συμμετοχή, λογοδοσία, αποτελεσματικότητα και συνοχή. Κάθε αρχή είναι σημαντική για την καθιέρωση περισσότερο δημοκρατικής διακυβέρνησης. Υποστηρίζουν τη δημοκρατία κα το κράτος δικαίου στα κράτη μέλη, αλλά εφαρμόζονται σε όλα τα επίπεδα κυβέρνησης- παγκόσμιο, ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό. Έχουν ιδιαίτερη σημασία για την Ένωση, προκειμένου αυτή να είναι σε θέση ν' ανταποκριθεί στις προκλήσεις» (*ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ – ΜΙΑ ΛΕΥΚΗ ΒΙΒΛΟΣ*, COM(2001) 428 τελικό, *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, (2001/C287/01), 12.10.2001, σ. 7).

[2] Στο ίδιο, σ. 3.

ασφάλεια των τροφίμων, το έγκλημα και τις περιφερειακές συγκρούσεις. Περιμένουν από την Ένωση να δρα το ίδιο δυναμικά όπως οι εθνικές κυβερνήσεις»[3].

Παράλληλα, υπογραμμίστηκε ότι παρά τα μεγάλα επιτεύγματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με την σταθερότητα, την ειρήνη, την οικονομική ευημερία και την ανύψωση του επιπέδου διαβίωσης, εντούτοις: «...πολλοί Ευρωπαίοι αισθάνονται αποξενωμένοι από το έργο της Ένωσης».[4]

Η *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*[5], δύο χρόνια αργότερα, ήρθε να προσθέσει περισσότερο βάρος και να διευρύνει το φάσμα των προκλήσεων για την ευρωπαϊκή ηγεσία στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης. Στο κείμενο της *Έκθεσης για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση* ενσωματώνονται οι απόψεις των ευρωπαίων πολιτών, όπως προέκυψαν μέσα από δημόσια διαβούλευση.[6] Αν και σε γενικές γραμμές η συμμετοχή των ευρωπαίων πολιτών στη δημόσια διαβούλευση ήταν πολύ περιορισμένη, γεγονός που τόνισε περαιτέρω το έλλειμμα της λαϊκής συμμετοχής στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, εντούτοις αξίζει ν' αναφερθούν τα κυριότερα συμπεράσματα που προέκυψαν από αυτή.[7]

Αρχικά, εκφράστηκε η βούληση για συμπλήρωση των βασικών αρχών «χρηστής διακυβέρνησης»[8] με αυτές της «δημοκρατικής νομιμότητας» και της «επικουρικότητας»[9], ενώ ως βασικά αιτήματα για τη βελτίωση της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης πρόβαλαν αυτά που αφορούσαν στην ανάγκη:

---

[3] Στο ίδιο.

[4] Στο ίδιο, σ. 8.

[5] Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*, (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003).

[6] Στη Δήλωση του Λάακεν 14-15/12/2001 (βλ. σχετικό έγγραφο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου: doc. SN 300/1/01 REV 1, σ.1), το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέφρασε την ικανοποίησή του για το κείμενο της Λευκής Βίβλου για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, ενώ στην Έκθεση σχετικά με την πρόοδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2001 – βάσει του άρθρου 4 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση – παρέπεμψε το εν λόγω κείμενο προς ανοικτή δημόσια διαβούλευση για τις περαιτέρω αναγκαίες τροποποιήσεις: «Η Επιτροπή, από την πλευρά της, κατέθεσε μια Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση παραθέτοντας μια σειρά από προτάσεις με στόχο την επίτευξη καλύτερης, πιο ανοικτής και πιο συνεκτικής διακυβέρνησης, για παράδειγμα, καλύτερες πολιτικές ρυθμίσεις και αποτελέσματα, και επαναπροσδιορισμό των οργάνων. Η συζήτηση επί του κειμένου αυτού θα συνεχίσει μετά από μια περίοδο δημόσιας διαβούλευσης» (Council of the European Union, General Affairs Working Party, "Draft Report from the European Council to the European Parliament on the Progress achieved by the European Union in 2001 (pursuant to Article 4 of the Treaty on European Union)", doc. Polgen 8, PE22/6802/02 (/1/3/2002), σ. 4).

[7] Η δημόσια διαβούλευση διήρκεσε περίπου οκτώ μήνες (από 25.7.01 έως 31.3.02), και όπως αναφέρεται στο κείμενο της Έκθεσης της Επιτροπής: «Η αντίδραση στη δημόσια διαβούλευση της Επιτροπής για τη Λευκή Βίβλο ήταν περιορισμένη σε αριθμό (260 παρεμβάσεις), αλλά πλούσια σε περιεχόμενο...Αξίζει να σημειωθεί ότι μερικά θεσμικά όργανα της ΕΕ και διάφορα κράτη μέλη δεν συνέβαλαν στην δημόσια διαβούλευση. Αντίστοιχα, παρατηρήθηκε μια γεωγραφική ανισορροπία όσον αφορά τις παρεμβάσεις από το ένα κράτος στο άλλο, γεγονός που αντανακλά τις διαφορές στην παιδεία και την παράδοση της δημόσιας έκφρασης των πολιτών. Ακόμα και τα σχόλια που παραλείφθηκαν αποκάλυψαν σημαντικές διαφοροποιήσεις όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η ευρωπαϊκή διακυβέρνηση», (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έκθεση της Επιτροπής...*, όπ.παρ., σ. 7).

[8] Σχετικά με τις βασικές αρχές της χρηστής διακυβέρνησης βλ. υποσημείωση 1, της παρούσας διατριβής.

[9] Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έκθεση της Επιτροπής..., όπ. παρ., σ. 7

α) Για βελτίωση στη συμμετοχή «της βάσης»[10] κατά τη χάραξη και την εφαρμογή της πολιτικής της ΕΕ.

β) Για διεύρυνση της επιλογής των μέσων ανταπόκρισης σε νέες προκλήσεις όσον αφορά στη διακυβέρνηση.[11]

γ) Για πιο εστιασμένα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα με σαφέστερες αρμοδιότητες.[12]

δ) Για ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμότητας και μείωση του δημοκρατικού ελλείμματος στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης.[13]

Στο κείμενο της Κοινής Δήλωσης του Λάκεν (2001) που συντάχθηκε στο πλαίσιο της διεξαγωγής των εργασιών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, οι κυριότερες προκλήσεις για τους 15 ηγέτες των χωρών μελών της ΕΕ συνοψίστηκαν στις εξής:

«i) Πώς θα επιτευχθεί η προσέγγιση μεταξύ πολιτών και ευρωπαϊκού εγχειρήματος, καθώς και των ευρωπαϊκών θεσμών,

ii) Πώς θα διαμορφωθεί ο πολιτικός βίος και ο ευρωπαϊκός πολιτικός χώρος σε μια διευρυμένη Ένωση,

iii) Πώς θα καταστεί η Ένωση παράγοντας σταθερότητας και πρότυπο για τον νέο πολύπλοκο κόσμο».[14]

Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των σημαντικότατων αυτών προκλήσεων η ευρωπαϊκή ηγεσία αντέδρασε με μία νέα[15]: τη Σύγκληση της Συνέλευσης για το

---

[10] Σε ό,τι αφορά το αίτημα για περισσότερη συμμετοχή *της βάσης*, στο κείμενο της Έκθεσης, μεταξύ άλλων, τονίζεται ότι: «δημόσιες αντιδράσεις επιβεβαιώνουν την ανάγκη ν' αναθεωρηθεί ο ρόλος της Επιτροπής των Περιφερειών και της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής. Αυτό θα επιτευχθεί με τη συμμετοχή τους, ήδη από τα πρώτα στάδια, στις διαβουλεύσεις της Επιτροπής, με την καλύτερη εκπροσώπηση των αρχών της περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης και της καλύτερης κοινωνίας των πολιτών, και με έναν ευρύτερο προορατικό διάλογο με τους δήμους και τις κοινότητες των εκάστοτε ειδικών διαβουλεύσεων», (στο ίδιο, σ. 8).

[11] Για την αντιμετώπιση αυτής της πρόκλησης υπογραμμίζεται η ανάγκη για «...πιο ποικίλα και πιο ευέλικτα μέσα χάραξης πολιτικής μέσα από την παραδοσιακή νομοθεσία και παράλληλα μ' αυτήν...Επιπλέον η επιλογή των κατάλληλων μέσων πρέπει να βασίζεται περισσότερο στα γεγονότα. Για τον σκοπό αυτόν πρέπει να διεξάγονται εκ των προτέρων αξιολογήσεις του αντίκτυπου του εκάστοτε μέσου...[και] Όλα αυτά πρέπει να διενεργούνται με διαφάνεια έτσι ώστε να μπορεί το κοινό να το ελέγχει» (βλ. στο ίδιο, σ. 8-9).

[12] Στο κείμενο της Έκθεσης υπογραμμίζονται χαρακτηριστικά ότι: «...μέσα από τις διαβουλεύσεις καταδεικνύεται η ανάγκη για σαφέστερη, πιο διαφανή και πιο ελέγξιμη κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, όπως και η ίδια υποστήριξε στην Λευκή Βίβλο...Για τον σκοπό αυτόν απαιτείται ένας σαφέστερος διαχωρισμός μεταξύ νομοθετικών κ' εκτελεστικών καθηκόντων, και η διασαφήνιση κ' επιβεβαίωση των εκτελεστικών καθηκόντων της Επιτροπής απέναντι στα κράτη μέλη» (βλ. στο ίδιο, σ. 9).

[13] Στο σημείο αυτό η Έκθεση ξεκαθαρίζει ότι η διαμόρφωση της κοινής αντίληψης περί της Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης είναι συνάρτηση αφενός των δικών της εργασιών, μέσα από τη σύνταξη της εν λόγω Λευκής Βίβλου κ' αφετέρου των εργασιών της Συντακτικής Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης, η οποία διεξαγόταν τότε (βλ. στο ίδιο, σ. 9-10,33).

[14] Παράρτημα των Συμπερασμάτων της Προεδρίας, Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λάακεν 14 και 15 Δεκεμβρίου 2001, doc. SN 300/1/01 REV1, σ. 21.

[15] Στο κείμενο της Δήλωσης του Λάακεν σχετικά με την πορεία προς ένα Σύνταγμα για τους ευρωπαίους πολίτες αναφέρονται τα εξής: «Αυτή τη στιγμή, η ΕΕ διέπεται από τέσσερις Συνθήκες. Οι στόχοι της οι εξουσίες της και τα μέσα πολιτικής που διαθέτει είναι διασκορπισμένα και στις τέσσερις. Κάποια απλούστευση είναι απαραίτητη, προς το συμφέρον της διαφάνειας.

Σ' αυτή τη συνάρτηση μπορούν να τεθούν τέσσερις σειρές ερωτημάτων. Η πρώτη αφορά την απλούστευση των υπαρχουσών συνθηκών χωρίς τροποποίηση του περιεχομένου τους. Πρέπει να επανεξεταστεί η διάκριση μεταξύ των κοινοτήτων και της Ένωσης; Τί θα γίνει με τη διαίρεση σε τρεις πυλώνες;

Μέλλον της Ευρώπης με απώτερο στόχο τη σύνταξη ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος.[16]

Το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος που εγκρίθηκε ύστερα από 48 ημέρες ολομελών συνεδριάσεων σε διάστημα δεκαέξι μηνών, με «ευρεία συναίνεση»[17] παρουσιάστηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Θεσσαλονίκης (20-6-2003), όπου έγινε δεκτό με ιδιαίτερο ενθουσιασμό και ικανοποίηση από την ευρωπαϊκή ηγεσία.

Σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή ηγεσία, το σύνολο των ευρωπαίων πολιτών δεν αντιμετώπισε το γεγονός με τον ίδιο ενθουσιασμό, καθώς στην πλειοψηφία τους δεν είχαν ακούσει καν για το συλλογικό αυτό όργανο της Συνέλευσης, ενώ το εντυπωσιακό είναι ότι οι μισοί από όσους είχαν πληροφορηθεί για την *Συνέλευση* δεν γνώριζαν το αντικείμενο των εργασιών της.[18] Επίσης, σύμφωνα με τα στοιχεία επίσημης έρευνας ένας στους δύο ευρωπαίους πολίτες δεν είχε γνώμη

Ακολούθως ανακύπτουν τα ερωτήματα τα σχετικά με την ενδεχόμενη αναδιάταξη των Συνθηκών. Πρέπει μήπως, να εισαχθεί η διάκριση μεταξύ μιας βασικής συνθήκης και των άλλων συμβατικών διατάξεων; Πρέπει να γίνει αντίστοιχος διαχωρισμός των κειμένων; Θα μπορούσε μήπως αυτό να οδηγήσει σε διάκριση μεταξύ των διαδικασιών τροποποίησης κ' επικύρωσης της βασικής συνθήκης αφενός και των άλλων συμβατικών διατάξεων αφετέρου;

Επίσης, πρέπει να μελετηθεί το κατά πόσον θα πρέπει να περιληφθεί στη βασική συνθήκη ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και να τεθεί το ζήτημα της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Τέλος, τίθεται το θέμα μήπως αυτή η απλούστευση και αναδιάταξη θα μπορούσε να οδηγήσει εν καιρώ στη θέσπιση ενός συνταγματικού κειμένου στην Ένωση. Ποια θα μπορούσαν να είναι τα βασικά στοιχεία ενός τέτοιου Συντάγματος; Οι αξίες που καλλιεργεί η Ένωση, τα θεμελιώδη δικαιώματα και καθήκοντα του πολίτη, οι σχέσεις των κρατών μελών στο πλαίσιο της Ένωσης;» (στο ίδιο, σ. 23-24).

[16] Σύμφωνα με το κείμενο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η εντολή για τη σύγκληση της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης, δόθηκε ως εξής: «Για να προετοιμαστεί με όσο το δυνατόν μεγαλύτερο εύρος και διαφάνεια η επόμενη Διακυβερνητική Διάσκεψη το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε να συγκαλέσει μια Συνέλευση απαρτιζόμενη από τους σημαντικότερους στη συζήτηση για το μέλλον της Ένωσης. Με τα προηγούμενα υπόψη, καθήκον αυτής της Συνέλευσης θα είναι να συζητήσει τα ουσιαστικά ζητήματα που θέτει η μελλοντική εξέλιξη της Ένωσης και να διερευνήσει τις διάφορες δυνατές λύσεις. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο διόρισε τον V.G.d'Estaign ως Πρόεδρο της Συνέλευσης και τους κκ. G.Amato και J.L.Dehaene ως Αντιπροέδρους», (στο ίδιο, σ.24).
Όπως αναφέρει σε απόσπασμα της Προφορικής Εισήγησής του ο Πρόεδρος της Συνέλευσης: «Είμαι ευτυχής που είμαι σε θέση να σας παρουσιάσω ένα κείμενο οριστικό, ένα κείμενο μοναδικό το οποίο περιέχει το σχέδιο της συνταγματικής συνθήκης για την Ευρώπη, σύμφωνα με την επιθυμία με την οποία εξέφρασαν τα μέλη της Συνέλευσης από την αρχή των εργασιών τους. Κατά την τελευταία μας ολομελή σύνοδο, στις 13 Ιουνίου, το εν λόγω κείμενο εγκρίθηκε με ευρεία συναίνεση.
Πέντε μέλη της Συνέλευσης θα προτιμούσαν, ωστόσο, ευρωσκεπτικιστική προσέγγιση. Η πρόταση αυτή δεν υιοθετήθηκε από τη Συνέλευση. Σας έχω υποβάλει, κε Πρόεδρε, την Έκθεση των μελών αυτών» (Προφορική Εισήγηση του V. Giscard d' Estaign, Προέδρου της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης, CONV 797/1/03 REV 1, σ. 2).

[18] Σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία έρευνας που διεξήχθη μετά την 20-6-03 και για το διάστημα από την 23.6.2003 έως την 1.07.2003, μόνο το 45% των πολιτών στο σύνολο και των 25 χωρών είχαν ακούσει για την Συνέλευση για το Μέλλον της Ευρώπης, ενώ η πλειοψηφία (55%) δεν γνώριζε καν το όργανο αυτό. Επίσης, από το σύνολο αυτών που είχαν ακούσει για τη Συνέλευση μόνο το 50% έδωσε σωστές απαντήσεις σχετικά με το έργο της Συνέλευσης, ένα 5% νόμιζε ότι πρόκειται για Διακήρυξη, ένα άλλο 5% για κάποιο Χάρτη, ένα επίσης 5% ότι πρόκειται για κάποια Οδηγία, ενώ το υπόλοιπο 33% ανήκε στην κατηγορία ΔΓ/ΔΑ (βλ. σχετικά Flash Eurobarometer 142, "Convention on the Future of Europe", (23.6.2003 – 1.07.2003), "The European Omnibus Survey", σ. 4-10).

για τ' αποτελέσματα των εργασιών της Συνέλευσης[19]. Ωστόσο, πάνω από το 80% των ευρωπαίων πολιτών στο σύνολο των 25 χωρών της ΕΕ αντέδρασε θετικά στην ιδέα του δημοψηφίσματος για την έγκριση του Σχεδίου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος.[20]

Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατεί στις σχέσεις μεταξύ ευρωπαϊκής ηγεσίας και των λοιπών ευρωπαϊκών κοινωνικών στρωμάτων είναι η πανηγυρική επικράτηση των αρνητικών τάσεων κατά τη διαδικασία επικύρωσης της Συνθήκης για την θέσπιση ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, σε χώρες παραδοσιακά φιλοευρωπαϊκές, όπως η Γαλλία και η Ολλανδία.

Το άδοξο τέλος των προσπαθειών για τη θέσπιση ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος ενισχύει την άποψη των ευρωσκεπτικιστών σύμφωνα με την οποία:

«...η συνταγματοποίηση της διακυβέρνησης της ΕΕ συσχετίζει και βασίζεται πάνω σε περισσότερα [πράγματα] απ' ότι οι νομικές διατάξεις, οι κανόνες και οι διαδικασίες...η ενοποίηση των συνθηκών ή ο γνωστικά θεσμικός/συνταγματικός σχεδιασμός. Εξαρτάται από περισσότερα [πράγματα] από ότι ένα πρόγραμμα δημόσιας εκπαίδευσης μέσω του οποίου οι ευρωπαίοι πιθανόν να κατανοήσουν τις παρούσες συνταγματικές ρυθμίσεις και να συμμετάσχουν σε μελλοντικές εξελίξεις...».[21]

Άλλωστε, σύμφωνα με περαιτέρω φιλοσοφικές και πολιτικές αναλύσεις:

«...τα συντάγματα δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά χωρίς να δούμε τι βρίσκεται πίσω απ' αυτά – [χωρίς να δούμε] την πολιτική διαδικασία η οποία τα γέννησε και την ιστορική εμπειρία η οποία αποκρυστάλλωσε την σκέψη των θεμελιωτών τους».[22]

Αυτό, μάλλον, σημαίνει ότι η συνταγματοποίηση της ΕΕ:

«...απαιτεί την κατανόηση των αλληλεπιδράσεων της ευρωπαϊκής συνταγματικής τάξης με την δυναμική διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τόσο της εσωτερικής, όσο και της εξωτερικής, η οποία δίνει σχήμα σ' αυτήν την συνταγματική τάξη».[23]

---

[19] Ενώ το 20% θεωρεί ότι δεν ήταν ικανοποιητικά και μόλις το 30% του δείγματος εξέφρασε την ικανοποίησή του γι' αυτά (βλ. σχετικά στο ίδιο, σ. 32-36).

[20] Στο ίδιο, σ. 54-57.

[21] Michael Longo, "European Integration: Between Micro-Regionalism and Globalism", *Journal of Common Market Studies*, vol. 41(3), (June, 2003), σ.476.

[22] V.Bogdador, *Constitutions in Democratic Politics*, (Aldershot: Gower, 1988), σ. 10. Επίσης, ανησυχίες έχουν εκφραστεί για την ένταξη του θέματος του ευρωπαϊκού συντάγματος και στον ευρύτερο φιλοσοφικό προβληματισμό που αφορά στον συσχετισμό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με την θεωρία της Κριτικής φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον οποίο υποστηρίζεται ότι: «...είναι αυταπάτη, εάν νομίσουμε ότι η πολιτική μπορεί να κατασκευάσει (!) αυτή την κοινή πατρίδα. Αν λάβουμε υπόψη μας την πορεία της Ευρώπης, θα δούμε ότι τόσο λογικά, όσο και πολιτικά οι θεσμοί (όπως η γλώσσα, πατρίδα κλπ) δεν κατασκευάζονται, αλλά αναδύονται δευτεροφυσικά...η Ευρώπη στερείται σήμερα μιας πολιτισμικής ταυτότητας...[ενώ] η πολιτική της Ευρώπης είναι μπλεγμένη στο δίλημμα της Κριτικής θεωρίας. Ό,τι εμείς κάνουμε αυτό είναι ορθολογικό· ό,τι οι άλλοι φοβούνται ή επιθυμούν αυτό είναι αξίωση φασισμού, που πρέπει να εξαφανίσουμε κ' αυτόν με τον πέλεκυ του ορθού λόγου, δηλαδή με τον πέλεκυ του Συντάγματος», Δ.Μαρκής, *Η κατασκευή της Ευρώπης, παραδοξολογίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, (Αθήνα: Κριτική, 2000), σ. 94,100.

[23] M.Longo, "European Integration: Between...", όπ. παρ., σ. 476.

Δηλαδή, η συνταγματοποίηση «...πρέπει να επιδιωχθεί στα πλαίσια μιας συνέχειας»[24] και όχι «...ως ένα δραματικό βήμα το οποίο προκύπτει ως μια νέα Συνθήκη της Ρώμης».[25]

Η αναγκαιότητα γύρω από την εξυγίανση της συνταγματικής πραγματικότητας της ΕΕ εκφράστηκε επισήμως, και από την ίδια την ευρωπαϊκή ηγεσία μέσω του *Σχεδίου Δ*. Πρόκειται για επίσημο έγγραφο που συντάχθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχετικά με την προώθηση της δημοκρατίας, του διαλόγου και της συζήτησης-αντιπαράθεσης ανάμεσα στους ευρωπαίους πολίτες και στους δημοκρατικούς θεσμούς της ΕΕ ενόψει της προώθησης της διαδικασίας για την υιοθέτηση ενός *Ευρωπαϊκού Συντάγματος*. Όπως επισημαίνονταν στο κείμενο του Σχεδίου Δ:

«Τώρα είναι καιρός για να αφουγκραστούμε και να δράσουμε...Ο κόσμος πρέπει να αισθάνεται ότι η Ευρώπη παρέχει προστιθέμενη αξία και ότι... [οι ίδιοι]...δύνανται να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις...[ότι]...η τρέχουσα κρίση μπορεί να ξεπεραστεί μόνον εφόσον δημιουργηθεί μια νέα συναίνεση (συμβόλαιο) πάνω στο ευρωπαϊκό εγχείρημα η οποία θα ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του κόσμου».[26]

Συνοψίζοντας τον προβληματισμό γύρω από το ζήτημα της κατασκευής του ευρωπαϊκού συντάγματος, οι επιτακτικές απαιτήσεις της ευρωπαϊκής συνταγματικής πραγματικότητας, αλλά και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν – και αυτές που πρόκειται ακόμη να αντιμετωπίσουν - οι κυβερνήσεις των κρατών μελών της ΕΕ στο πλαίσιο επικύρωσης ενός «οιωνεί» ευρωπαϊκού συντάγματος, επιβεβαιώνουν την άποψη που υποστηρίζει ό,τι: «χωρίς αποφασιστική ηγεσία, η συνταγματική στιγμή περνάει στην ματαιότητα».[27] Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η «αποφασιστική ηγεσία» οφείλει, αφού λάβει υπόψη της την συσσωρευμένη εμπειρία του παρελθόντος[28] - που προκύπτει από παρόμοιες προηγούμενες προσπάθειες συνταγματοποίησης στους κόλπους των οποίων συμβιβάστηκαν αντίθετες τάσεις πολιτικής σκέψης σε θέματα εθνικών ολοκληρώσεων (φεντεραλιστικές και αντιφεντεραλιστικές τάσεις), καθώς και αντικρουόμενα συμφέροντα - να κατευθύνει τη δράση της προς το συνταγματικό εκείνο

---

[24] V.Bogdador, όπ. παρ., σ. 381.

[25] R. Morgan, "The European Community: The Constitution of a Would-be Polity", (1957), στο V.Bogdador, όπ. παρ., σ. 377.

[26] Βλ. Commission of the European Communities, *Communication for the Commission to the Council , the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*: *The Commission's contribution to the period of reflection and beyond: Plan-D for Democracy, Dialogue and Debate*, COM(2005), 494 final, (13/10/2005), σ. 3, 11.

[27] B.Ackerman, *The Future of Liberal Revolution,* (New Haven/London: Yale University Press, 1992), σ. 3.

[28] Ενδεικτικά αναφέρεται το παράδειγμα του Συντάγματος της Φιλαδέλφειας, το οποίο σύμφωνα με τον Ε.Παναγόπουλο: «Για τους συντηρητικούς, έγινε ένα οχυρό άμυνας εναντίον της αστάθειας και των ταραχών. Για τους φιλελεύθερους, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο για να εξασφαλίσουν τα κατοχυρωμένα δικαιώματά τους μέσα στο Σύνταγμα, έτσι ώστε να αποτραπούν απόπειρες παραβίασης αυτών των δικαιωμάτων. Γενικά, τόσο οι Φεντεραλιστές, όσο και οι Αντιφεντεραλιστές, οι οπαδοί του Τζέφερσον, και οι οπαδοί του Χάμιλτον, όλοι συμφωνούσαν ότι αυτό το αξιοθαύμαστο επινόημα θα έπαιζε έναν αποφασιστικό ρόλο για την περιφρούρηση της δημοκρατικής διακυβέρνησης», (Βλ. Επαμεινώνδας Παναγόπουλος, *Οι Ελληνικές ρίζες του Αμερικανικού Συντάγματος*, (Αθήνα: Παπαζήσης, 1996), σ.310. Για περισσότερες πληροφορίες γύρω από την ανάλυση του Αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης βλ. Π.Α.Πετρουλάκος, *Το Πολίτευμα των ΗΠΑ*, (Αθήνα: Κριτική, 1995).

εγχείρημα το οποίο θα αποτελεί προϊόν και έκφραση της μοναδικής και πρωτότυπης φύσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Εκτός όμως, από την ευρωπαϊκή συνταγματική αποτυχία ο «κατάλογος» των προκλήσεων για την ευρωπαϊκή ηγεσία μακραίνει περαιτέρω εντυπωσιάζοντας τον κάθε μελετητή. Στον ευαίσθητο τομέα της κοινωνικής πολιτικής το ποσοστό της ανεργίας στην «Ευρώπη των 25» αγγίζει υψηλότερα επίπεδα από ότι το αντίστοιχο της «Ευρωζώνης».[29] Στον τομέα της οικονομικής πολιτικής, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα «εμμένει» στη διατήρηση των βασικών στόχων του Συμφώνου Σταθερότητας.[30] Παράλληλα, το δημογραφικό πρόβλημα[31], αλλά και οι σημαντικές περιφερειακές ανισότητες[32] της ΕΕ θέτουν επιπρόσθετα εμπόδια στην πορεία για τη δύσβατη οδό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

---

[29] Σύμφωνα με πρόσφατα επίσημα δημοσιευμένα στοιχεία της Eurostat, το ποσοστό της ανεργίας για τον μήνα Αύγουστο (2006) στο σύνολο των χωρών μελών της «Ευρωζώνης» ανέρχεται στο 7,9%, ενώ πιο αυξημένο εξαφανίζεται στο σύνολο των 25 χωρών μελών της ΕΕ αγγίζοντας το ψυχολογικό όριο του 8%, (βλ. ηλεκτρονική ιστοσελίδα: http://epp.europa.eu/portal/page?. Release date: 03/10/06).

[30] Για τον νομπελίστα οικονομολόγο και πρώην Αντιπρόεδρο της Παγκόσμια Τράπεζας Γιόζεφ Στίγκλιτζ, η ΕΕ: «έχει κολλήσει στις δεκαετίες του '70 και '80, όταν κυριαρχούσε ο πληθωρισμός και τα μεγάλα οικονομικά ελλείμματα…[και δεν αντιλαμβάνεται ότι]…το Σύμφωνο Σταθερότητας δεν επιτρέπει εκείνους τους ελιγμούς που απαιτούνται για να επιτύχουμε και πάλι οικονομική ανάπτυξη». Σημειώνει, εύστοχα δε, ότι: «Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σημερινές οικονομίες …είναι εντελώς διαφορετικά κ' αφορούν κυρίως την ανεργία και τον αποπληθωρισμό» (απόσπασμα από την συνέντευξη του Γιόζεφ Στίγκλιτζ στον Άρη Χατζηστεφάνου, στο ένθετο περιοδικό «Κ», της εφημ. *Καθημερινή*, (10.08.2003), σ. 3. Παράλληλα, σημαντικοί Ευρωπαίοι ηγέτες υποστήριξαν κατά το παρελθόν ότι το εγχείρημα της ΟΝΕ δεν παύει να αποτελεί ένα φιλόδοξο όσο ριψοκίνδυνο και αβέβαιο βήμα στην περαιτέρω διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, το οποίο έχει εγείρει ποικίλες επικριτικές αντιδράσεις. Έτσι, θεωρείται ότι η μονοδιάστατη λειτουργία της ΟΝΕ που θα αφορά κυρίως σε μία νομισματική Ένωση η οποία δεν θα συνοδεύεται και από μία κοινή – για τα κράτη μέλη – οικονομική πολιτική καθιστά την ΕΕ ευάλωτη σε ασύμμετρους κραδασμούς κατά την διάρκεια μελλοντικών οικονομικών κρίσεων, ενώ από την άλλη μεριά αφήνει τις χώρες μέλη χωρίς εργαλεία αντιμετώπισης των κρίσεων αυτών, (βλ.Felipe González, "European Union and Globalization", *Foreign Policy*, (Summer '99), σ. 37).

[31] Οι εξελίξεις στον δημογραφικό τομέα, για τα επόμενα 25 χρόνια προβλέπονται δυσοίωνες για την Ευρώπη. Πρόκειται για δημογραφική κρίση η οποία πηγάζει από την γήρανση του Ευρωπαϊκού πληθυσμού και η οποία θα οδηγήσει σε αύξηση του κόστους της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και συνταξιοδότησης, (βλ. Stanley Hoffman, "The sum of it's parts", Foreign Policy, (Summer '99), σ. 38). Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Agenda 2000: «ο αριθμός των ηλικιωμένων άνω των 60 ετών θα αυξηθεί κατά 37 εκατομμύρια, ενώ ο ενεργός πληθυσμός θα μειωθεί κατά 13 εκατομμύρια. Το γεγονός αυτό θα δημιουργήσει αυξανόμενες πιέσεις για τις συντάξεις και τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, που θα απαιτούν συνδυασμό μεταρρυθμίσεων και αυξημένης οικονομικής επίδοσης προκειμένου να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα του υψηλού επιπέδου προστασίας. Συγχρόνως, η μεταβολή στη διάρθρωση της ηλικίας του ενεργού πληθυσμού ενδυναμώνει την ανάγκη να αυξηθούν τα προσόντα των νέων και να τους παρέχονται προοπτικές ενεργού βίου πλήρους διάρκειας μέσω της συνεχούς κατάρτισης», (Agenda 2000: 1. Για μια ισχυρότερη και διευρυμένη Ευρώπη», ISSN 0254-1483, COM (97) 2000, ΤΟΜΟΣ Ι , ΕΓΓΡΑΦΑ GR 110106, Αρ. Καταλόγου: CB-CO-97-379-GR-C, ISBN 92-78-22916-4, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, L- 2985, Λουξεμβούργο), σ. 8.

[32] Στα πλαίσια των εργασιών της Επιτροπής για την περιφερειακή πολιτική, ο Επίτροπος Michel Barnier, υπεύθυνος για την Περιφερειακή Πολιτική της ΕΕ υπογράμμιζε την ύπαρξη ιδιαίτερων περιφερειακών ανισοτήτων στον ευρύτερο γεωπολιτικό χώρο της ΕΕ. Συγκεκριμένα, τόνιζε ότι: «Ο πρώτος στόχος της Ευρωπαϊκής Περιφερειακής Πολιτικής είναι η μείωση των 'σημαντικών' περιφερειακών διαφορών οι οποίες υφίστανται σήμερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση», (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Περιφερειακή Πολιτική, Ενημερωτική Επιστολή αριθμ. 68», *INFOREGIONEWS*, Οκτώβριος 1999).

Εκτός των άλλων, η ευρωπαϊκή ηγεσία δοκιμάζεται μέσα από τον ρόλο που καλείται να διαδραματίσει στην επίλυση των προβλημάτων που πηγάζουν από τις πρόσφατες διευρύνσεις της ΕΕ με συνολικά δώδεκα νέα μέλη. Είναι πλέον γεγονός ότι η επιλογή της διεύρυνσης, όσο εύγλωττα και αν ετέθη, από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο κείμενο του «Προγράμματος Δράσης: Ατζέντα 2000», εντούτοις δεν αποτέλεσε την απάντηση στον μακρύ κατάλογο των προκλήσεων - ο οποίος μάλλον φάνηκε να μακραίνει ακόμα περισσότερο – καθιστώντας, ταυτόχρονα, το ζήτημα της εμβάθυνσης της ΕΕ εντονότερο.[33]

Παρά το γεγονός ότι η ετερογένεια[34] που επήλθε στη σύνθεση της ΕΕ μετά την είσοδο των δέκα νέων μελών ήταν αναμενόμενη, εντούτοις οδήγησε μοιραία σε σοβαρούς προβληματισμούς σχετικά με τις νέες ευρωπαϊκές ισορροπίες. Έντονα δείγματα της ενδοευρωπαϊκής ετερογένειας, αλλά και των επικείμενων νέων αλλαγών στις εσωτερικές ισορροπίες της ΕΕ, παρατηρήθηκαν, κυρίως, κατά την διάρκεια των τελικών για την ένταξη διαδικασιών των δέκα προηγούμενων υποψηφίων χωρών μελών, όπου ορισμένες από τις χώρες αυτές, φέροντας στις μνήμες τους τα «φαντάσματα του παρελθόντος» εκδήλωναν μία μάλλον ευρωφοβική και προκλητικά φιλοαμερικανική στάση.[35]

Σε ό,τι αφορά το διεθνές επίπεδο, τόσο οι απόψεις των ειδικών αναλυτών, όσο και οι προσδοκίες της ευρωπαϊκής κοινωνικής βάσης θεωρούν τον ρόλο της ευρωπαϊκής ηγεσίας ιδιαίτερα σημαντικό, επιτακτικό και αναπόφευκτο. Από την μεριά των ειδικών αναλυτών οι απόψεις που απαιτούν και οι απόψεις που πιστώνουν έναν ενεργό διεθνή ρόλο στην ευρωπαϊκή ηγεσία είναι ευρέως διαδεδομένες, εφόσον όπως υποστηρίζουν η ΕΕ:

«…έχει να προσφέρει πολλά στις συζητήσεις για την παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση[36]…[και ότι]…αποτελεί φωτεινό παράδειγμα των διακρατικών δυνατοτήτων σ' έναν κόσμο όπου ο διακρατισμός δεν αποτελεί πλέον επιλογή...»[37].

---

[33] Για μια αναλυτική συζήτηση γύρω από την πολιτική και κοινωνική διάσταση της διαλεκτικής σχέσης που αναπτύχθηκε ανάμεσα στις έννοιες της «διεύρυνσης/εμβάθυνσης» της ΕΕ, όπως αυτές τέθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο Πρόγραμμα Δράσης 2000 βλ. Ανδρέας Μοσχονάς (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίκαιροι Προβληματισμοί*, (Αθήνα: Εξάντας Εκδοτική Α.Ε., 2000).

[34] Στα πλαίσια των προτάσεων της *Agenta 2000*, εντοπίστηκε και μελετήθηκε ιδιαίτερα η αύξηση της ετερογένειας ως επίπτωση της διεύρυνσης. Σύμφωνα με την Μελέτη Επιπτώσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής : «….Η διεύρυνση θα αυξήσει σημαντικά την ετερογένεια της ΕΕ. Όταν αναγνωρίζεται και αντιμετωπίζεται ορθά, η πολυμορφία αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα εμπλουτισμού της κοινής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία αποτελεί την θεμελιώδη αρχή της συνθήκης και η οποία είναι ασυμβίβαστη με την ύπαρξη διαχωριστικών γραμμών που βασίζονται σε πολιτιστικά ή θρησκευτικά κριτήρια», (βλ. *Agenda 2000, Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ, η διεύρυνση προς τις υποψήφιες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και οι συνέπειές της στις πολιτικές της Ένωσης* - (ΜΕΛΕΤΗ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ), ISSN 0254-1483, COM (97) 2000, ΤΟΜΟΣ ΙΙ, ΕΓΓΡΑΦΑ, GR 11 01 06, (Αρ. Καταλόγου: CB-CO-97-380-GR-C), Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, L – 2985, Λουξεμβούργο, σ. 2-3).

[35] Οι απόψεις του πρώην συντάκτη της Πολωνικής εφημερίδας *Gazeta Wyborcza*, είναι ενδεικτικές του κλίματος: «Δεν θα ανεχθούμε μια ΕΕ στην οποία η Γαλλία και η Γερμανία έχουν τον τελευταίο λόγο». Ενώ παράλληλα, υπογραμμίζοντας την παραδοσιακά φιλοαμερικανική στάση της Πολωνικής πολιτικής, πρόσθετε ότι: «…και δεν θέλουμε μια Αντιαμερικανική Ευρώπη» (*The New York Times*, 20.03.04, σ. 2). Ενδεικτικές είναι επίσης και οι δηλώσεις της ΥΠΕΞ της Λετονίας, Σάντρας Καλνιέτε, στο BBC, ότι η χώρα της «…δεν μπορεί να σύρεται από τον γαλλογερμανικό άξονα»,(βλ. Στ. Ευσταθιάδη, «"Το μπαϊράκι" που ξεσήκωσε τον Πρόντι», εφημ. *TO BHMA*, (23.02.2003), σ. Α10.

[36] Pascal Lamy, "Europe and the Future of Economic Governance", *Journal of Common Market Studies*, v. 42(1), (March), 2004, σ. 6.

[37] Joe Klein, «Ποιος διοικεί τελικά τον κόσμο;», *The Guardian*, στην *Καθημερινή*, 30.6.02, σ. 26.

Επίσης, θεωρείται ότι η ΕΕ μπορεί ν' αποτελέσει το μόνο, αξιόλογο και δυνατό αντιστάθμισμα στην ολοένα αναπτυσσόμενη «αυτοκρατορική αντίληψη» της διεθνούς πολιτικής των ΗΠΑ.[38]

Συνεπώς, στα πλαίσια των αναλύσεων αυτών υπογραμμίζεται η ανάγκη για την ύπαρξη ικανής και αποτελεσματικής ευρωπαϊκής ηγεσίας ως μία άμεση και επιτακτική πραγματικότητα, διότι καλείται να λειτουργήσει στο νεοδιαμορφωθέν διεθνές πλαίσιο και να συνδράμει στην μελλοντική του εξέλιξη.

Από τη μεριά της, η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη φαίνεται να τρέφει ιδιαίτερες προσδοκίες για τον σημαντικό διεθνή ρόλο που οφείλει να διαδραματίσει η ευρωπαϊκή ηγεσία. Ενδεικτικό των προσδοκιών αυτών, αλλά και των απαιτήσεων για μια ευρωπαϊκή ηγεσία με διεθνή ρόλο είναι τα αποτελέσματα πρόσφατων δημοσκοπήσεων σύμφωνα με τα οποία η ΕΕ θεωρείται καταλληλότερη από τις ΗΠΑ σε ζητήματα καταπολέμησης της τρομοκρατίας και προαγωγής της διεθνούς ειρήνης.[39]

Παρόλα αυτά, η ευρωπαϊκή ηγεσία εμφανίζεται υποτονική και απρόθυμη να φέρει το βάρος των ευθυνών της.[40] Παρά τις πολλαπλές προσπάθειες του μακρινού παρελθόντος,[41] αλλά και τα πιο πρόσφατα νομοθετικά επιτεύγματα,[42]

---

[38] Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο καθηγητής Κ.Τσουκαλάς: «Στα νέα πλαίσια, η Ευρώπη δεν μπορεί πλέον να έχει κανένα λόγο ν' αποδέχεται αδιαμαρτύρητα μιαν αμερικανική ηγεμονία που δομήθηκε σε άλλες εποχές και για λόγους που έχουν πλήρως εκλείψει...η νέα πολιτικοοικονομική δύναμη που διαμορφώνεται στην παλιά μας ήπειρο είναι η μόνη που είναι μεσοπροθέσμως δυνατόν ν' αντισταθεί αποτελεσματικά στην αμερικανική κοσμοκρατορία, η μόνη περιοχή του κόσμου της οποίας μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει επαρκή εκπαίδευση, αλλά και πλήρη συνείδηση του κοσμοϊστορικού χαρακτήρα των τρεχόντων διακυβερνημάτων και η μόνη πολιτιστική και πολιτική οντότητα που διαθέτει επαρκή δημοκρατική παράδοση κ' ανεπτυγμένο νομικό και θεσμικό πολιτισμό για να επιβάλει νέους όρους στο πλανητικό παίγνιο», (Κ.Τσουκαλάς, «Έχει παγκόσμιο ρόλο η Ευρώπη;», εφημ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 13.4.03, σ. Α43-44). Στο ίδιο περίπου πνεύμα ο Σλοβένος καθηγητής Σλοβόι Ζίζεκ, αναφερόμενος στα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου υποστηρίζει ότι: «...στην συγκεκριμένη συγκυρία η Ευρώπη είναι ίσως η μόνη δύναμη που είναι σε θέση να αρθρώσει ένα συνεπές εναλλακτικό όραμα», (απόσπασμα από την συνέντευξη του Σλαβόι Ζίζεκ στον Γιάννη Στρατάκη, «Η Ευρώπη έχει την απάντηση στην Αυτοκρατορία», εφημ. *Καθημερινή*, 18.4.04, σ. 5.

[39] Standard Eurobarometer, No 62, (Autumn, 2004), TNS Opinion and Social, σ. 26-27.

[40] Αναλύοντας την κατάσταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ο Γερμανός πρώην καγκελάριος Helmut Schmidt, δήλωνε ευθαρσώς ότι: «Σήμερα στην Ευρώπη δεν υπάρχουν οι ηγέτες που θα προωθήσουν χωρίς εθνικούς εγωισμούς το έργο της ενοποίησης και διεύρυνσης», (απόσπασμα από την συνέντευξη του H.Schmidt στον Αθ. Παπαδόπουλο, «Εκλείπει η βούληση για πολιτική ενοποίηση», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 23.4.02, σ. 30).

[41] Ενδεικτικά αναφέρονται οι κυριότερες και αντιπροσωπευτικότερες προσπάθειες γύρω από τη συχνότητα και τη φύση του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης: (Α) Το «Σχέδιο Pleven» (1952), για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας, το οποίο καταψηφίστηκε από τη Γαλλική Εθνοσυνέλευση (βλ σχετική βιβλιογραφία: R. Cardozo, "The Project for a Political Community 1952-1954", στο R. Pryce (επιμ.), *The Dynamics of European Union*, (London: Groom Helm, 1987), σ. 49-77). (Β) Τα δύο «Σχέδια Fouchet» (1961-1962), για την «ένωση κρατών» και την πολιτική ενοποίηση, σύμφωνα με το όραμα του Γάλλου στρατηγού Charles De Gaulle, τα οποία και δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας του έντονο διακυβερνητικού τους χαρακτήρα, γεγονός που ενόχλησε τα μικρότερα κράτη, καθώς και την αποσόβηση του ρόλου του NATO, (βλ. σχετ. βιβλιογραφία: P. Gerbet, *"In Research of Political Union: The Fouchet Plan Negotiations, 1960-1962"*, στο R. Pryce, (επιμ.), *The Dynamics...*, όπ. παρ., σ. 105-129. (Γ) Η «Έκθεση Davignon» (1970) ή «Έκθεση Λουξεμβούργου» που οδήγησε στη γένεση του μηχανισμού τα Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας, (βλ. σχετ., W.Wallace/D.Allen, "Political Cooperation: Procedures substitute for policy", στο H.Wallace/W.Wallace/C.Wedd, (επιμ.), *Policy-Making in the European Communities*, (London: John Wiley, 1977). (Δ), Η «Έκθεση Tindemans» (1976) - στην οποία αναφέρθηκε για πρώτη φορά ο όρος Ευρωπαϊκής Ένωση – το

εμφανίζεται μάλλον διστακτική, απρόθυμη και απροετοίμαστη να προχωρήσει με αποτελεσματικότητα και επιτυχία στο καταληκτικό θεσμικό στάδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δηλαδή της πολιτικής ενοποίησης,[43] διεκδικώντας έτσι, να διαδραματίζει τον διεθνή της ρόλο με αξιώσεις πολύ μικρότερες από τις αναμενόμενες. Το γεγονός αυτό αποδείχθηκε περίτρανα, άλλωστε, από την παθητική στάση «ουραγού των ΗΠΑ», που τήρησε κατά τη διάρκεια των πολεμικών συρράξεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία και στο Ιράκ, αλλά και από την στάση που τήρησε στα πλαίσια των πολεμικών επεμβάσεων σε Αφγανιστάν και Ιράκ, όπου παρουσιάστηκε εμφανώς διαιρεμένη,[44] θεσμικά αδύναμη[45] και εξαρτημένη από την ισχυρή παρουσία του Βορειοατλαντικού Συμφώνου.[46] Ακόμη

περιεχόμενο της οποίας όμως υποβαθμίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Χάγης τον Νοέμβριο του 1976, (βλ. σχετ., βιβλ. J.Vandamme, "The Tindemans Report 1975-1976", στο R.Pryce, (επιμ.), *The Dynamics...*, όπ. παρ., σ. 149-173). (Ε) Το «Σχέδιο Ευρωπαϊκής Πράξης», των Hans Diedrich Genscher και E.Colombo, το οποίο απέτυχε διότι, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «...απουσίαζε η στοιχειώδης συναίνεση ανάμεσα στα κράτη μέλη ...», (Π.Κ. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκής Πολιτική Ένωση. Θεωρία – Διαπραγμάτευση, θεσμοί και πολιτικές. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ και η Ελλάδα*, (β΄έκδ.), (Αθήνα: Θεμέλιο, 1995), σ. 74-78). (ΣΤ) Το «Σχέδιο Spinelli», που αν και αποτέλεσε την τελευταία ευρωπαϊκή κίνηση για την γένεση της ΕΕΠ, εντούτοις «...ουδέποτε υπήρξε σοβαρή προοπτική να επικυρωθεί από τα κράτη μέλη και συνεπώς να τεθεί σ' εφαρμογή», (βλ. στο ίδιο, σ. 78-84).

[42] Με τη Συνθήκη για την ΕΕ στο Μάαστριχτ, ιδρύεται η ΚΕΠΠΑ η οποία «...περιλαμβάνει το σύνολο των θεμάτων που αφορούν την ασφάλεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της εν καιρώ διαμόρφωσης μιας κοινής αμυντικής πολιτικής, η οποία μπορεί, σε δεδομένη στιγμή, να οδηγήσει σε κοινή άμυνα» (βλ. Συνθήκη Ε.Ε., άρθρο Ι4, παρ. 1). Αργότερα, στα πλαίσια της Συνθήκης του Άμστερνταμ, η ΚΕΠΠΑ εμπλουτίζεται με τις λεγόμενες «κοινές στρατηγικές» οι οποίες «...καθορίζουν του στόχους τους, τη διάρκειά τους αι τα μέσα που πρέπει να παρέχονται από την Ένωση και τα κράτη μέλη» και οι οποίες «...θα εφαρμόζονται από την Ένωση, και τομείς στους οποίους τα κράτη μέλη έχουν κοινά σημαντικά συμφέροντα», (βλ. Συνθήκη Άμστερνταμ, άρθρο Ι.3.). Επίσης, βλ. σχετικό σχολιασμό στο Π.Κ.Ιωακειμίδης, *Η Αναθεώρηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ*, (Αθήνα: Θεμέλιο, 1995), Πάνος Καζάκος, *Θεσμικές Μεταρρυθμίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, (Αθήνα: Ι.Σιδέρη, 1996). Πρόσφατα στο κείμενο της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη το θέμα της πολιτικής Ενοποίησης μέσα από την ΚΕΠΠΑ και την ευρωπαϊκή Άμυνα παρουσιάζεται πιο συγκροτημένο και πιο εμπνευσμένο. Συγκεκριμένα, θεσπίζεται ο θεσμός του ΥΠΕΞ της Ένωσης, ο οποίος στην ουσία αντικαθιστά τον πρώην Ύπατο Εκπρόσωπο της ΚΕΠΠΑ (άρθρο Ι-39, παρ. 4, της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 310/30, 16.12.2004), ενώ παράλληλα κάνει σαφή αναφορά για την ευρωπαϊκή κοινή πολιτική ασφάλειας και άμυνας σε ξεχωριστό άρθρο (άρθρο Ι-40, της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη..., στο ίδιο)

[43] Σχετικά με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, βλέπε ενδεικτικά, R.Pryce, *The Politics of the European Community*, (London: Butterworths, 1973), M.Jansen, *Political Aspects of European Integration*, (Άμστερνταμ: Europa Institute, 1972), Π.Κ. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση...*, όπ.π., και του ιδίου, *Η Πόλη και η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Αναζητώντας μια νέα Αριστοτελική Προσέγγιση στη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης*, (Αθήνα: Θεμέλιο, 1994).

[44] Πρόκειται για την αντιπαράθεση ανάμεσα στην στάση του λεγόμενου *γαλλογερμανικού άξονα*, από την μία μεριά, ο οποίος εκδήλωσε ανοιχτά την αντίθεσή του στις επεμβάσεις των ΗΠΑ και των υποστηρικτών τους στο Ιράκ και στον λεγόμενο *φιλοατλαντικό άξονα* (Μ.Βρετανία, Ισπανία, Ιταλία) από την άλλη, που υποστήριζε τις πολεμικές επιχειρησιακές πρωτοβουλίες των ΗΠΑ.

[45] Διότι δεν υπήρχε θεσμικός μηχανισμός που να υποστηρίζει τη δράση ενός ευρωστρατού.

[46] Η εξάρτηση της ΚΕΠΠΑ από την παρουσία του ΝΑΤΟ αναφέρεται ρητά από την ΣυνθΕΕ μέχρι και στο κείμενο της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος για την Ευρώπη. Σύμφωνα με την Συνθήκη του Μάαστριχτ, η ΚΕΠΠΑ: «...δεν θίγει την ιδιαιτερότητα της πολιτικής ασφάλειας και άμυνας ορισμένων κρατών μελών, σέβεται τις υποχρεώσεις που απορρέουν για ορισμένα κράτη μέλη από το Σύμφωνο του Βόρειου Ατλαντικού και συμβιβάζεται με την κοινή πολιτική ασφάλειας και άμυνας που διαμορφώνεται μέσα στο πλαίσιο αυτό», (βλ. ΣΕΕ, άρθρο Ι.4, παρ. 4). Σύμφωνα με την Συνθήκη της Νίκαιας η ΚΕΠΠΑ: «...δεν θίγει την ιδιαιτερότητα της πολιτικής ασφάλειας και άμυνας ορισμένων κρατών μελών και σέβεται τις υποχρεώσεις που απορρέουν για ορισμένα κράτη μέλη τα οποία θεωρούν ότι η κοινή τους άμυνα υλοποιείται στα πλαίσια της

και στον πρόσφατο λεγόμενο «πόλεμο των 34 ημερών» μεταξύ Λιβάνου και Ισραήλ ήταν η μεμονωμένη δράση ορισμένων ευρωπαϊκών χωρών, όπως της Γαλλίας και λιγότερο της ΕΕ στο θεσμικό πεδίο αντιπροσώπευσής της που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο.

Αναμφισβήτητα, λοιπόν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης αποτελεί από μόνη της μια ιδιαίτερη και πολυσήμαντη πρόκληση για την ευρωπαϊκή ηγεσία, η οποία εντάσσεται στην ευρύτερη προβληματική γύρω από το λεγόμενο «διεθνές πρόβλημα».[47] Ισχύει δηλαδή, η άποψη που θεωρεί ότι το μέλλον της Ευρώπης δεν είναι ανεξάρτητο από το μέλλον της υπόλοιπης ανθρωπότητας, και ότι: «...η ιστορική εμπειρία απαγορεύει την ουτοπιστική εκτόξευση των συλλογισμών μας και των ευσεβών μας πόθων...».[48] Με άλλα λόγια, η ευρωπαϊκή ηγεσία οφείλει να λάβει υπόψη της ότι:

«Το πέρασμα από την φάση των πολλών κυρίαρχων σε μια (παγκόσμια ή περιφερειακή) ενιαία κυριαρχία δεν είναι λογικά ή υλικά αδύνατο, αλλά θα είναι ένα ουσιωδώς διαφορετικό προτσές απ' ότι το πέρασμα από την Πόλη-Κράτος στην αυτοκρατορία. Οι αυτοκρατορίες εξελίχθηκαν ή ολοκλήρωσαν κυρίαρχα κράτη. Δεν εξάλειψαν την εξωτερική κυριαρχία. Ενωμένο κάτω από μια κυριαρχία το ανθρώπινο είδος δεν θα έχει κάποιο εχθρό, εκτός κ' αν προέρχεται από έναν άλλο πλανήτη. Αυτό θα είναι όχι μια αλλαγή εντός της ιστορίας, αλλά η αλλαγή της ιστορίας αυτής καθαυτής».[49]

Οργάνωσης της Συνθήκης του Βόρειου Ατλαντικού (NATO), δυνάμει της Συνθήκης του Βόρειου Ατλαντικού και συμβιβάζεται με την κοινή πολιτική ασφάλειας και άμυνας που διαμορφώνεται μέσα στο πλαίσιο αυτό (βλ. Συνθήκη Νίκαιας, άρθρο 17, παρ. 1. doc. 2001/C 80/ 01, σ. 7). Ομοίως, στο κείμενο της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος για την Ευρώπη επαναλαμβάνεται το άρθρο 17 της Συνθήκη Νίκαιας, με τη μόνη διαφορά ότι η λέξη «συμβιβάζεται» αντικαταστάθηκε από τη λέξη «συνάδει» (sic!), (βλ. Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη, όπ.παρ.).

[47] Το θέμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν θα πρέπει να το αδικούμε και να το απλοποιούμε αποχωρίζοντάς το από την ανάλυση του ευρύτερου προβλήματος των διεθνών σχέσεων. Χαρακτηριστικά, όπως διευκρινίζει ο Π. Ήφαιστος σχετικά με την οπτική γωνία ανάλυσης που υιοθετεί γύρω από το φαινόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: «...δεν είναι απαισιόδοξη ή αισιόδοξη για το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά επιχειρεί να μην το αδικήσει απλουστεύοντας τη φύση του. Αυτό επιτυγχάνεται, μόνον αν το θεσμικό και πολιτικό κεκτημένο της ολοκλήρωσης ενταχθεί στον ευρύτερο προβληματισμό της θεωρίας των διεθνών σχέσεων για τη φύση του διεθνούς συστήματος, το «διεθνές πρόβλημα», τα αίτια του πολέμου, τις προϋποθέσεις σταθερότητας και συνεργασίας, τα αίτια της κοινωνικής οντολογίας και τις λογικές που αναπτύσσει η διεθνής ετερότητα». Τονίζει δε ότι «η μεγάλη διαφορά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με όλα τ' άλλα διεθνιστικά εγχειρήματα έγκειται στο γεγονός πως αναζητούνται διαδικασίες διεθνούς μη βίαιου και μη ηγεμονικού χαρακτήρα. Η μεγάλη διαφορά σε σύγκριση με άλλα εγχειρήματα του παρελθόντος έγκειται στο γεγονός πως η αφετηριακή λογική εδράστηκε σε ιδεολογικά και θεσμικά κριτήρια που απέκλειαν την ηγεμονική συσσωμάτωση των κρατών στο υπό διαμόρφωση νέο περιφερειακό κανονιστικό σύστημα», (βλ. Π.Ήφαιστος, *Κοσμοθεωρητική Ετερότητα και Αξιώσεις εθνικής κυριαρχίας. Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2001), σ. 290-305). Για περαιτέρω σχολιασμό σχετικά με την ένταξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην ευρύτερη θεωρία των διεθνών σχέσεων βλ. σχετικά, Ηλίας Θερμός, "National Interests, European Integration, and Institutional Development", στο εκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, *Problems and Prospects of European Integration*, Workshop από το συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, (23-28.9.1996), σ. 6-11 και Ηλίας Κουσκουβέλης, "Intergovernmental Institutionalism: An International Politics Approach to European Integration", στο ίδιο, σ. 12-29.

[48] Βλέπε Raymond Aron, "The Anarchical order of Power", *Daedalos*, vol. 95(2), 1966, σ. 484.

[49] Στο ίδιο.

Στο σημείο αυτό, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ευρωπαϊκή ηγεσία αποτελεί έναν και μόνο δρώντα στο πολυπολικό και άναρχο διεθνές περιβάλλον, θα μπορούσαν να εκφραστούν επιφυλάξεις σχετικά με τη δυνατότητά της για παρέμβαση και αποτελεσματική αντιμετώπιση των προαναφερθεισών προκλήσεων.[50] Η άποψη αυτή, βέβαια, εμπίπτει στον ευρύτερο προβληματισμό γύρω από την ηγεσία, η οποία από την μια πλευρά το εξυψώνεται ως το υπέρτατο κοινωνικό φαινόμενο και ταυτίζεται με την ιστορία[51], ενώ από την άλλη μεριά εκλαμβάνεται ως μια απλή ανθρώπινη παράμετρο η δράση της οποίας πηγάζει και εξαρτάται εξολοκλήρου από την κοινωνική εξέλιξη.[52]

Για τον λόγο αυτό, διευκρινίζεται ότι στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, ενώ λαμβάνεται σοβαρά υπόψη ο εν λόγω προβληματισμός, εντούτοις διατηρούνται αποστάσεις ασφαλείας από τέτοιου είδους ακραίες προσεγγίσεις της ηγεσίας. Στην παρούσα διατριβή η ηγεσία νοείται ως φαινόμενο με καθολικό χαρακτήρα και παγκόσμια εμβέλεια που εμφανίζεται, τόσο στις ανθρώπινες κοινωνίες, ανεπτυγμένες και μη,[53] όσο και στον κόσμο των περισσοτέρων, αν όχι όλων των έμβιων, όντων[54] και το οποίο

---

[50] Σύμφωνα με την άποψη του Paul Henri Spaak, στον Ιωσήφ Στάλιν περισσότερο, απ' ότι σ' αυτούς που ονομάστηκαν «πατέρες της Ευρώπης», αξίζει ο τίτλος αυτός, εφόσον: «χωρίς την επιθετικότητα και τις απειλές του Στάλιν η Ατλαντική Συμμαχία ποτέ δεν θα έβλεπε το φως της ημέρας και η Ενωμένη Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας, ποτέ δεν θα γνώριζε την καταπληκτική επιτυχία που γνώρισε», (όπως παρατίθεται στο A.Moravcsik, *The Choice of Europe, Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, (Cornell University Press, 1998), σ. 249-250.

[51] Η πιο προβεβλημένη ίσως, άποψη στην προσέγγιση αυτή δίνεται από Th. Carlyle σύμφωνα με την οποία: «Η παγκόσμια ιστορία, η ιστορία αυτών των οποίων έχει καταφέρει ο άνθρωπος σ' αυτόν τον κόσμο, είναι τελικά η Ιστορία των Μεγάλων Ανδρών που δούλεψαν εδώ...όλα τα πράγματα που βλέπουμε να έχουν επιτευχθεί στον κόσμο είναι το εξωτερικό υλικό αποτέλεσμα, η πρακτική πραγμάτωση και η ενσάρκωση των Σκέψεων που κατοικούσαν στους Μεγάλους Άνδρες οι οποίοι στάλθηκαν στον κόσμο», Th.Carlyle, όπως παρατέθηκε στο R. Elgie, *Political Leadership in Liberal* Democracies, (Basingstoke: Macmillan, 1995), σ. 6, επ., βλέπε, Thomas Carlyle, *On Heroes – Hero – Worship and the Heroic In History*, (Lincoln: University of Nebraska Press, 1966).

[52] Την άποψη αυτήν εκφράζουν οι λεγόμενοι «κοινωνικοί δαρβινιστές», εκ των οποίων ο αντιπροσωπευτικότερος εμφανίζεται να είναι ο Herbert Spencer σύμφωνα με τον οποίο: «πριν μπορέσει αυτός [ο Μεγάλος Άνδρας] να αναμορφώσει την κοινωνία του, η κοινωνία πρέπει να αναμορφώσει αυτόν. Έτσι, όλες οι αλλαγές τις οποίες αυτός προκάλεσε, έχουν τις κυριότερες αιτίες του στις γενιές από τις οποίες προήλθε. Εάν υπάρχει πραγματική εξήγηση αυτών των μεταβολών, πρέπει να αναζητηθεί στο σύνολο των συνθηκών, από τις οποίες προέκυψαν αυτός [ο Μεγάλος Άνδρας], όσο και αυτές [οι μεταβολές]», H.Spencer, όπως παρατίθεται στον R. Elgie, όπ. παρ., σ. 7.

[53] Ανθρωπολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ου αιώνα σε πρωτόγονες ομάδες χωρών όπως η Αυστραλία, τα νησιά Φίτζι, η Νέα Γουινέα, το Κονγκό κ.α. κατέληξαν στη διαπίστωση ότι το φαινόμενο της ηγεσίας εμφανίζεται σε όλους τους πολιτισμούς. Βλέπε H.L.Smith/L.M.Kruger, *A brief summary of literature on leadership*, School of education Bulletin, (Bloomington: Indiana University, 1933), Bernard M. Bass, *Bass and Stogdill' s Handbook of leadership. Theory, research and managerial applications*, 3η έκδοση (New York: Free Press, 1990), σ. 5. Παράλληλα, σύμφωνα με πιο πρόσφατες ανθρωπολογικές μελέτες, ακόμα και σε κοινωνίες όπου δεν υπάρχουν θεσμοθετημένοι αρχηγοί ή άλλα εκλεγμένα δημόσια πρόσωπα, εμφανίζονται πάντοτε τα ηγετικά εκείνα άτομα τα οποία παίρνουν τη πρωτοβουλία για δράση και διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της ομάδας (H.S.Lewis, *Leaders and Followers: Some anthropological perspectives*, Addison-Wesley Module in Anthropology, no. 50, (Reading, 1974).

[54] Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν κατά τα μέσα του 20ου αιώνα από τους W.C. Allee/A.E. Emerson, O.Park/K.P. Schmitt κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι όλα τα σπονδυλωτά είδη του ζωικού βασιλείου τα οποία ζουν σε ομάδες, ακολουθούν ένα είδος κοινωνικής οργάνωσης και επιδεικνύουν ηγετική συμπεριφορά, (βλ. W.C. Allee/A.E. Emerson/O.Park/K.P. Schmitt,

διαδραματίζει το δικό του ρόλο, διατηρώντας μιαν αμφίδρομη, διαλεκτική σχέση επιρροής με το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι.

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, στην αυγή των προκλήσεων του 21ου αιώνα, επιδιώκεται η μελέτη και ανάλυση συγκεκριμένων πτυχών της *Ευρωπαϊκής Ηγεσίας*. Συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψη το εύρος των διεθνών και ενδοευρωπαϊκών προκλήσεων με τις οποίες βρίσκεται αντιμέτωπη η ευρωπαϊκή ηγεσία, καθώς επίσης και την ιδιαιτερότητα της φύσης της, γεννιέται ένα ερώτημα το οποίο χρήζει άμεσης απάντησης:

-Τι συμβαίνει στην περίπτωση όπου στο πλαίσιο ενός οργανωμένου πολιτικο-οικονομικού περιβάλλοντος το οποίο εξελίσσεται προς την κατεύθυνση της ολοκλήρωσης φέροντας το βάρος και τις συνακόλουθες δυσχέρειες του ανταγωνισμού, όπως αυτό της ΕΕ, οι ηγετικές ομάδες των άμεσα ή έμμεσα νομιμοποιημένων αντιπροσώπων χωρών-μελών, που λειτουργούν, τόσο στο διακυβερνητικό, όσο και στο υπερεθνικό επίπεδο, εκφράζουν ένα είδος ηγεσίας το οποίο απέχει απ' αυτό που επιζητεί ή αξιώνει το σύνολο της κοινωνικής βάσης της ΕΕ;

Με άλλα λόγια: Ποιες είναι οι προοπτικές και ποιες οι εναλλακτικές προτάσεις για την επίτευξη εκείνου του ηγετικού μοντέλου το οποίο θα προσεγγίζει στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τα αιτήματα και τις ανάγκες μιας εξελισσόμενης – ευρωπαϊκής - κοινωνίας και τις επιταγές για ισχυρή διεθνή παρουσία;

Καταρχάς, για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό η ανάλυση θα πρέπει να εστιάσει σε εκείνες τις ***ποιότητες*** της - ευρωπαϊκής – ηγεσίας οι οποίες προβάλουν ως αναγκαίες και ικανές να δώσουν ικανοποιητικές απαντήσεις στα προβλήματα και στις προκλήσεις που προκύπτουν μέσα από το κρισιακό περιβάλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Για το λόγο αυτό ακολουθεί μια, βήμα προς βήμα, συλλογιστική διαδικασία, η οποία επιχειρεί τη συστηματική και γενικευμένη κατηγοριοποίηση των σημαντικότερων αναγκών που προκύπτουν από την ανάλυση του προβλήματος που παρατέθηκε πιο πάνω.

(Α) *Βήμα πρώτο:*

Από την ανάλυση που προηγήθηκε γύρω από το ζήτημα της προβληματικής εξέλιξης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης προκύπτει ότι οι σημαντικότερες και επιτακτικότερες ανάγκες τις οποίες καλείται η ηγεσία της ΕΕ

Principles of animal ecology, (Philadelphia: Saunders, 1949) και W.C.Allee, *Cooperation among animals with human implications*, (New York: Schuman, 1951). Επίσης, σύμφωνα με συμπεράσματα ερευνών που πραγματοποιήθηκαν αργότερα, σε ομάδες θηλαστικών ζώων (γορίλες, λύκοι, ύαινες, δελφίνια, φάλαινες κλπ) και κατά κύριο λόγο σε πιθήκους, διαπιστώθηκε η ύπαρξη ιεραρχικής οργάνωσης της ομάδας (pecking-order), καθώς και η άσκηση ηγετικής συμπεριφοράς από τα κυρίαρχα του είδους, τόσο μέσα στην ίδια ομάδα, όσο και στις σχέσεις τους με άλλες ομάδες του ιδίου ή άλλου είδους. Για σχετική βιβλιογραφία βλ. C.R.Carpenter "Society of monkeys and apes" στο C.H. Southwick, (επιμ.εκδ.) *Primate social behavior*, (New Jersey: Van Nostrand, 1963), C.B. Koford, "Group relations in an island colony of Rhesus monkeys" στο ίδιο, W.A. Mason, "Sociability and social organization in monkeys and apes"στο (επιμ. εκδ.) L. Berkowitz, Advances in experimental social organization (N.Y.: Academic Press, 1964) και R. B. Zajonc, *Animal social psychology: A reader of experimental studies*, (New York: Wiley, 1969).

[54] Σύμφωνα με τον G.D.Paige, όλες οι κοινωνίες δημιούργησαν μύθους ώστε να παρέχουν πιστευτές και ευρύτερα παραδεκτές εξηγήσεις για την κυριαρχία των ηγετών και την υποταγή των εξουσιαζόμενών τους βλ. G.D.Paige, *The scientific study of political leadership*, (New York:Free Press, 1977).

να καλύψει με επάρκεια θα μπορούσαν να γενικευθούν και να κατηγοριοποιηθούν στις εξής κάτωθι:

Ι. Στην ανάγκη για περισσότερη ***κοινωνική αξία της ηγεσίας***. Σύμφωνα με:

(α) Τις *Αρχές της Χρηστής Διακυβέρνησης*[55] που καταγράφονται στη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση[56] (2001), (β) τα συμπεράσματα της *Έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*[57] (2003), (γ) τα απογοητευτικά αποτελέσματα και την γενικευμένη δυσαρέσκεια του μέσου ευρωπαίου πολίτη αναφορικά με τη συμμετοχή του, αλλά το ρόλο της ηγεσίας της ΕΕ σε θέματα διαμόρφωσης του ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου, (δ) τα κρίσιμα προβλήματα που ταλανίζουν το ενδοευρωπαϊκό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον[58], (ε) τον κρίσιμο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει η ηγεσία της ΕΕ στο πλαίσιο των προβλημάτων που ταλανίζουν το διεθνές γίγνεσθαι[59], εύλογα συμπεραίνεται ότι το κοινωνικό σύνολο επιζητά απεγνωσμένα να εισακουσθούν και να ικανοποιηθούν τα αιτήματά του για ουσιαστικότερη συμμετοχή του στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και λήψης αποφάσεων της ΕΕ, καθώς επίσης και για ικανοποίηση ζωτικών καθημερινών του αναγκών που προκύπτουν στο άμεσο τοπικό, στο εθνικό, στο ευρωπαϊκό και στο ευρύτερο διεθνές περιβάλλον. Συνεπώς, επιζητά εκείνο το είδος της ηγεσίας το οποίο θα είναι σε θέση να αφουγκραστεί τα μηνύματα και τα αιτήματά του και να προβεί σε μια ικανοποιητικότερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή τους. Επιζητά, δηλαδή, μια ***ευρωπαϊκή ηγεσία η οποία*** κατά τη χάραξη της ευρωπαϊκής πολιτικής ***θα αναφέρεται πρώτα και πάνω από όλα στο ευρωπαϊκό κοινωνικό σύνολο και στις ανάγκες του.*** Με άλλα λόγια, το ευρωπαϊκό – αλλά και με την ευρύτερη έννοια - κοινωνικό σύνολο έχει ανάγκη από ***μια ηγεσία οι δράσεις της οποίας θα χαρακτηρίζονται από υψηλή κοινωνική αξία***. Άλλωστε, η διαπίστωση αυτή επισφραγίστηκε – και αυτό ενισχύει τον ισχυρισμό της παρούσας διατριβής σχετικά με την αναγκαιότητα ύπαρξης του στοιχείου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* - από τον ίδιο τον θεσμικό ιστό της ΕΕ δια στόματος της, επί σειράς ετών, Ευρωπαίας Επιτρόπου, Margot Wallström, η οποία με αυτοκριτική διάθεση επεσήμανε ότι:

«Είναι βέβαιο όμως ότι αν δεν πεισθούν οι Ευρωπαίοι πολίτες πως «η ΕΕ είναι από αυτούς γι' αυτούς», όχι μόνο υπάρχει κίνδυνος «ακινησίας», αλλά πιθανόν και «οπισθοδρόμησης» του ευρωπαϊκού σχεδίου…[δηλαδή]…***Οι πολίτες πρέπει να αισθανθούν ότι η Ευρώπη προσφέρει προστιθέμενη αξία*** και ότι έχουν την ικανότητα να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις…(για τον λόγο αυτό) …η προσοχή μας πρέπει να στραφεί αλλού – για να ανταποκριθούμε καλύτερα στις απαιτήσεις των πολιτών. Η Επιτροπή πρέπει να δείξει τόλμη και να αναλάβει

[55] Πρόκειται για τις « πέντε αρχές της *χρηστής* διακυβέρνησης», ήτοι: διαφάνεια, συμμετοχή, λογοδοσία, αποτελεσματικότητα και συνοχή, (βλ. υποσημείωση 1 του παρόντος κεφαλαίου).

[56] Βλ. *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ – ΜΙΑ ΛΕΥΚΗ ΒΙΒΛΟΣ*, COM(2001) 428 τελικό, όπ.παρ., σ. 7.

[57] Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση…*, όπ.παρ.

[58] Πρόκειται για τα κρίσιμα ζητήματα που τέθηκαν, εν συντομία, παραπάνω όπως αυτό της ανεργίας, της κοινωνικής πολιτικής σε θέματα συνταξιοδότησης και ασφάλισης, στο δημογραφικό ζήτημα, στο θέμα της αδιέξοδης ευρωπαϊκής δημοσιονομικής πολιτικής κ.α. (βλ. παραπάνω στο παρόν τμήμα της παρούσας διδακτορικής διατριβής).

[59] Πρόκειται για τα θέματα που τέθηκαν, εν συντομία, στην ανάλυση που προηγήθηκε, αλλά και για παρεμφερή τα οποία εμπίπτουν στο ίδιο πλαίσιο ανάλυσης όπως αυτό της διεθνούς τρομοκρατίας και διεθνούς ειρήνης, στα αιτήματα για εξισορρόπηση των ηγεμονικών τάσεων των ΗΠΑ στο πολυπολικό διεθνές σκηνικό (βλ. στο ίδιο).

πρωτοβουλία, ώστε να επιτευχθεί νέα πλέον πολιτική συναίνεση στην Ευρώπη. Δεν είναι πλέον θέμα παρακολούθησης, είναι και θέμα ηγεσίας»[60].

ΙΙ. Στην ανάγκη για περισσότερη ***καινοτομία***. Λαμβάνοντας υπόψη:
(α) Την εγγενή πρωτοτυπία του Ευρωπαϊκού Εγχειρήματος[61], (β) την ιδιαίτερη φύση της – τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά – της ηγεσίας της ΕΕ[62], (γ) την πρωτοτυπία και την πολυπλοκότητα των διαδικασιών της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης[63], (δ) την επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισης των νέων προκλήσεων που υφίστανται στο ενδοευρωπαϊκό μωσαϊκό, ύστερα από την πρόσφατη διεύρυνση της ΕΕ[64], (ε) τις έντονες προσδοκίες που συγκεντρώνει η ηγεσία της ΕΕ για έναν όχι μόνον ενεργό, αλλά και πρωταγωνιστικό ρόλο σ'ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο μέσα από την διαρκή του εξέλιξη γεννά την ανάγκη για διαρκώς πρωτοποριακούς και καινοτόμους τρόπους αντιμετώπισης των νέων ζητημάτων που ανακύπτουν[65], (στ) το ζήτημα της «πολιτικής ενοποίησης» της ΕΕ το οποίο επιζητά, μάλλον, πιο καινοτόμες δράσεις, ώστε να ξεφύγει από την ατυχή μοίρα των αποτυχημένων εγχειρημάτων του παρελθόντος[66], (ζ) την αναγκαιότητα ν' αντιμετωπισθεί το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, μέσα από μία νέα οπτική, όπως αυτή που υπαγορεύει το πλαίσιο ανάλυσης του «διεθνούς προβλήματος»[67], εύλογα

---

[60] Margot Wallström, «Η Ευρώπη προσφέρει προστιθέμενη αξία», εφημερίδα *Καθημερινή*, 16/10/2005, σ.20.

[61] Για περισσότερη ανάλυση γύρω από την πρωτοτυπία του Ευρωπαϊκού Εγχειρήματος βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο VI- ΠΕΡΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ.

[62] Σύμφωνα με τις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ, την διαχρονική πρακτική της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στους κόλπους της, αλλά και τη σχετική βιβλιογραφία αναφορικά με την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση (ενδεικτικά βλ. Helen Drake, "Political Leadership and European Integration: The case of Jacques Delors", *West European Policy*, vol. 18, (Jan.), 1995, σ. 140) συμπεραίνουμε ότι η Ευρωπαϊκή πολιτική ηγεσία φαίνεται να έχει πρωτίστως δομική φύση συνδεδεμένη τόσο με εθνικές μορφές (π.χ. Σ. Ντεγκώλ, Κ. Άντεναουερ κ.α.), όσο και με υπερεθνικές μορφές (π.χ. Αλτιέρο Σπινέλλι, Ζαν Μονέ, Ζακ Ντελόρ κ.α.). Αυτή η διττή φυσιογνωμία του φαινομένου της Ευρωπαϊκής ηγεσίας, η οποία κινείται ανάμεσα στο διακυβερνητικό και το υπερεθνικό στοιχείο, αντανακλάται κυρίως στην λειτουργία των ηγετικών θεσμικών οργάνων της. Θεσμοί όπως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο των υπουργών της ΕΕ δηλώνουν τον διακυβερνητικό χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής θεσμικής ηγεσίας και αποτελούν πεδίο έκφρασης των νομιμοποιημένων εκπροσώπων των εθνικών κρατών μελών. Αντίστοιχα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωκοινοβούλιο και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποτελούν τους κύριους εκφραστές της Ευρωπαϊκής υπερεθνικής ηγεσίας, καθένας από τους οποίους απολαμβάνει διαφορετικό βαθμό δημοκρατικής νομιμοποίησης.

[63] Για περισσότερη ανάλυση βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο IV - ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ, όπου αναλύεται η διαδικασία λήψης αποφάσεων της ΕΕ.

[64] Αφορά στον προβληματισμό της ευρωπαϊκής ηγεσίας γύρω από την *διαμόρφωση του πολιτικού βίου και του ευρωπαϊκού πολιτικού χώρου της ΕΕ μετά τη διεύρυνση*, όπως αυτός διατυπώθηκε στην Κοινή Δήλωση του Λάκεν (βλ. σχετικό έγγραφο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου: doc. SN 300/1/01 REV 1, όπ.παρ., σ.1).

[65] Σχετικά με την επιρροή της εγχώριας πολιτικής στην εξωτερική πολιτική οι Robert Putnam και Andrew Moravcsik υπογραμμίζουν ότι οι ηγέτες αποτελούν τους «κεντρικούς δρώντες» στο «παιγνίδι δύο επιπέδων» ("two level game") που συνδέει την εγχώρια πολιτική με την διεθνή διαπραγμάτευση (βλ. Peter Evans/Harold Jackobson/Robert Putnam (επιμ.εκδ.) *Double-Edge Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics,* (Berkeley, CA: University of California Press, 1993).

[66] Αφορά στις προσπάθειες που παρατέθηκαν παραπάνω στην υποσημείωση 40 του παρόντος κεφαλαίου.

[67] Σχετικά με την σημασία του «διεθνούς προβλήματος» ως πλαισίου για την ανάλυση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης βλ. τον σχολιασμό των Π.Ήφαιστου (βλ. όπ.παρ.) και Raymond Aron (βλ. όπ.παρ.).

συμπεραίνεται ότι το στοιχείο που επικρατεί, μεταξύ των υπολοίπων αντίστοιχων αναγκαίων, ώστε η ευρωπαϊκή ηγεσία να μπορέσει να κινηθεί αποτελεσματικά και ικανοποιητικότερα στην κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι αυτό της ***καινοτομίας***.

Οι νέες προκλήσεις ενός διευρυμένου ενδοευρωπαϊκού περιβάλλοντος και οι προοπτικές για περαιτέρω γεωγραφική διεύρυνση[68], καθώς και το διαρκώς εξελισσόμενο διεθνές περιβάλλον καθιστούν αναγκαία την ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής ηγεσίας η οποία θα είναι ικανή, ώστε ***να χρησιμοποιεί πρωτοποριακά την εμπειρία και τη γνώση του παρελθόντος*** ή ***να εφευρίσκει καινοτόμους τρόπους και μέσα για την επίλυση των προβλημάτων*** και των κρίσεων με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη. Με άλλα λόγια, καθίσταται η ανάγκη για ***μια ευρωπαϊκή ηγεσία η οποία θα χαράσσει νέους-καινοτόμους-πρωτοποριακούς δρόμους και θα δίνει ικανοποιητικές απαντήσεις στα αιτήματα της συλλογικής προόδου και ευημερίας***.

ΙΙΙ. Στην ανάγκη για ένα αναθεωρημένο ***όραμα*** το οποίο θα έχει πρωτίστως κοινωνικό προσανατολισμό. Η διττή αναγκαιότητα αναφορικά με την προώθηση, αφενός του στοιχείου της *καινοτομίας* και αφετέρου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* στη δράση της ευρωπαϊκής ηγεσίας γεννά μία τρίτη εξίσου σημαντική ανάγκη: την αναθεώρηση του στρατηγικού της **οραματισμού** ο οποίος πλέον οφείλει να αναφέρεται στις δύο αυτές αναγκαίες ποιότητες. Άλλωστε, από την άποψη της ακαδημαϊκής ανάλυσης και έρευνας ***το στοιχείο του οράματος ή της έμπνευσης σχεδίων που εκφράζουν υψηλά ιδανικά με κοινωνικό προσανατολισμό αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό του φαινομένου της ηγεσίας***.[69] Επισημαίνεται παράλληλα, ότι ***η αναγκαιότητα της έμπνευσης υψηλών οραμάτων*** σε περιόδους κρίσεων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ***υπογραμμίστηκε προφητικά*** - ίσως - τόσο ***από τους*** λεγόμενους και ως ***«θεμελιωτές της Ευρωπαϊκής Ιδέας»***[70], όσο και από τους πιστούς συνεχιστές της[71].

Στο σημείο αυτό η ανάλυση έρχεται αντιμέτωπη με ένα ακόμη επίμονο ερώτημα:

- Ποιο θα μπορούσε να είναι εκείνο το είδος της ηγεσίας το οποίο προσδιορίζεται μέσα από τις έννοιες της ***κοινωνικής αξίας,*** της ***καινοτομίας*** και του ***οράματος***;

---

[68] Πρόκειται για το ζήτημα της διεύρυνσης της ΕΕ με χώρες που θα τονίσουν περαιτέρω την εσωτερική ετερογένειά της, όπως π.χ. το ζήτημα της εισόδου της Τουρκίας στην ΕΕ.

[69] Για αναλυτικότερη τεκμηρίωση βλ. στο αντίστοιχο τμήμα του κεφαλαίου που ακολουθεί σχετικά με το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

[70] Ο Γάλλος διπλωμάτης και θεμελιωτής της λεγόμενης *Ευρωπαϊκής Ιδέας*, Jean Monnet, από τους πρώτους θεωρητικούς της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, πίστευε στην διττή φύση της Ευρωπαϊκής Ηγεσίας: στην ηγεσία τόσο των οραματιστών (men of vision), όσο και των θεσμών (institutions). Για τον Monnet η δράση των οραματιστών ηγετών απαιτούνταν σε κρίσιμες καμπές της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και υποβοηθούνταν από παλαιότερους και για το λόγο αυτό σοφότερους θεσμούς (βλ. Jean Monnet, *Memoirs*, (Paris: Fayard, 1976).

[71] Για τον J.Delors η ύπαρξη οράματος για την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση κρίνεται απαραίτητη. Όπως τόνιζε ο ίδιος απέναντι στην ευρωπαϊκή εθνική ηγεσία η διαμόρφωση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος χρειάζεται «την έκφραση ενός συλλογικού οράματος της Ευρώπης που θέλετε να χτίσετε». Απαραίτητη επίσης, κρινόταν από τον Delors και η ύπαρξη ανθρώπων με όραμα που «βλέπουν μακριά» (far-sighted) και που μπορούν να γεννούν μεγαλόπνοες ιδέες (people who think - big), όπως οι «θεμελιωτές της Ευρώπης», διότι «η Ιστορία ενδιαφέρεται μόνο γι' αυτούς» βλ. *Speech by President Delors - At the Inaugural Meeting of the Committee of the Regions*, Brussels, (Reference: Speech/94/21, Date: 9/3/1994, www.europa.eu.int/), σ. 2-3.

(Β) *Βήμα δεύτερο:*

Ύστερα από σχετική έρευνα στο πλαίσιο της προσπάθειας να δοθεί μια, όσο το δυνατόν, έγκυρη και τεκμηριωμένη απάντηση στο κρίσιμο ερώτημα που τέθηκε πιο πάνω διαπιστώθηκε ότι η έννοια που δύναται να προσδιοριστεί – μεταξύ άλλων, αλλά κυρίως – μέσα από τις ποιότητες της ***καινοτομίας***, της ***κοινωνικής αξίας*** και του ***οράματος*** αφορά σ' αυτήν της ***δημιουργικότητας***. Ενδεικτικά[72], παρατίθενται ορισμένοι από τους εγκυρότερους και πιο διαδεδομένους εννοιολογικούς προσδιορισμούς του όρου ***δημιουργικότητα***:

(α) Οι Housman και Rothenberg δηλώνουν ότι:

«...έχουμε συμπεράνει ότι οι δημιουργικές πράξεις και τα δημιουργικά προϊόντα έχουν τα χαρακτηριστικά της **καινοτομίας και της αξίας**. Η καινοτομία ή νεωτερισμός, η εμφάνιση ευδιάκριτων χαρακτηριστικών ή οι εμπειρίες, αποτελούν ενδογενή στοιχεία της θεωρητικής σύλληψης της δημιουργικότητας»[73].

(β) Για τον Gottlieb Guntern:

«...η ανθρώπινη δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί ως η ικανότητα γένεσης νέων μορφών οι οποίες θα πρέπει να πληρούν τέσσερα κριτήρια: **την μοναδικότητα**, τη λειτουργική επάρκεια, την αισθητική τελειότητα, και **την αξία για την κοινωνία**».[74]

(γ) Σύμφωνα με την ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια *Wikipedia the free Encyclopedia*:

«Ως δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί το πνευματικό φαινόμενο, οι πνευματικές ικανότητες ή/και τα εργαλεία τα οποία δύνανται να γεννήσουν (και κατ' επέκταση να αναπτύξουν) **καινοτομία, έμπνευση ή ενόραση**»[75].

Ενώ παράλληλα συμπληρώνει ότι:

«Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας το φαινόμενο της δημιουργικότητας υφίσταται όταν παράγεται ένα νέο προϊόν (π.χ. ένα καλλιτεχνικό προϊόν ή μια επιστημονική υπόθεση) **το οποίο είναι τόσο καινοτόμο, όσο και χρήσιμο**»[76]

Συνεπώς, μέσα από την γενικευμένη κατηγοριοποίηση των αιτημάτων και επιταγών που προκύπτουν, τόσο στο ευρωπαϊκό, όσο και διεθνές επίπεδο στο πλαίσιο των προκλήσεων με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη ***η ηγεσία της ΕΕ*** σήμερα προβάλει έντονα η ανάγκη, ώστε η τελευταία να καταστεί περισσότερο ***δημιουργική.***

---

[72] Για περαιτέρω ανάλυση γύρω από τον όρο δημιουργικότητα βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο ΙΙ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.

[73] Albert Rothenberg/Carl R. Hausman, "The Creativity Question", (Durham: Duke University Press, 1976), σ. 6.

[74] Gottlieb Guntern, *The Challenge of Creative Leadership*, (London: Shepherd-Walwyn Ltd., 1997), σ. 11.

[75] Στο ίδιο.

[76] Βλ. http://www.wikipedia.org/wiki/Creativity

(Γ) *Βήμα τρίτο:*

Η ταυτόχρονη συνύπαρξη των στοιχείων της *κοινωνικής αξίας*, του κοινωνικά προσανατολισμένου *οράματος*, και της *καινοτομίας* ως αναγκαίων ποιοτήτων μιας ηγεσίας ικανής να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που πηγάζουν από τα αντίστοιχα αιτήματα της ευρωπαϊκής κοινωνικής βάσης και του διεθνούς περιβάλλοντος προσδίδει, σχεδόν νομοτελειακά, μία ακόμα ιδιότητα στην ηγεσία της ΕΕ: την δημοκρατικά νομιμοποιημένη *πολιτική ισχύ-εξουσία.*

Η αναγκαιότητα για «συμμετοχή της βάσης»[77] στη διακυβέρνηση, καθώς επίσης και στη διαμόρφωση της συνταγματικής πραγματικότητας της ΕΕ, ως απόρροια της διαδικασίας καθορισμού των στόχων και των καθηκόντων των ευρωπαϊκών κοινωνικών τάξεων, αλλά και των μέσων και μεθόδων που θέτουν για την προάσπισή τους (δηλαδή, ως απόρροια της πολιτικής διαδικασίας)[78], φανερώνουν με περισσή αμεσότητα τον ***δημοκρατικά νομιμοποιημένο πολιτικό*** χαρακτήρα που οφείλει να έχει μια ευρωπαϊκή ηγεσία με αξιώσεις.

Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται περαιτέρω μέσα από το κεντρικό ρόλο που διαδραματίζουν εξορισμού οι έννοιες της ***πολιτικής εξουσίας***, αλλά και της ***εξουσίας*** γενικότερα, καθώς επίσης και οι αντίστοιχες της ***δημοκρατικής νομιμοποίησης,*** αφενός αναφορικά με το ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης – κατ' επέκταση με το πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης της ΕΕ - , και αφετέρου αναφορικά με τη δυνατότητα της ηγεσίας – κατ' επέκταση της ευρωπαϊκής ηγεσίας – για ισχυρή παρουσία και παραγωγή σκόπιμων αποτελεσμάτων.[79] Παράλληλα, οφείλει να υπογραμμιστεί η εννοιολογική συνάφεια[80] ανάμεσα στον όρο ηγεσία και στους λεγόμενους «όρους επιρροής»[81].

Ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω ορισμένοι από τους εγκυρότερους, επικρατέστερους και πιο διαδεδομένους εννοιολογικούς προσδιορισμούς, των όρων ***εξουσία*** και ***πολιτική εξουσία*** οι οποίοι επιβεβαιώνουν τον προηγούμενο ισχυρισμό.

Σε ό,τι αφορά τον όρο **εξουσία**, αυτός ορίζεται ως:

---

[77] Βλ. *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση...*, όπ.παρ.

[78] Σύμφωνα με τους πιο έγκυρους εννοιολογικούς προσδιορισμούς που συναντά κανείς σε έγκυρα επιστημονικά λεξικά, ως *πολιτική* ορίζεται: «Οι σκοποί και τα καθήκοντα που θέτουν οι κοινωνικές τάξεις στην πάλη για τα συμφέροντά τους, οι μέθοδοι και τα μέσα που εφαρμόζουν για να τα προασπίσουν», (βλ. Δ.Γ.Κασιούρας, επιμ., *Σύντομο Κοινωνικοπολιτικό Λεξικό*, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1995), σ 217). Επίσης, σύμφωνα με τον Μαξ Βέμπερ: «... "πολιτική" για μας σημαίνει αγώνα για να μετάσχουμε στην εξουσία ή για να επηρεάσουμε τη διανομή της εξουσίας, είτε μεταξύ κρατών, είτε μεταξύ ομάδων μέσα σ' ένα κράτος...όποιος κάνει πολιτική, επιδιώκει τη δύναμη – είτε τη δύναμη ως μέσον στην υπηρεσία άλλων σκοπών, ιδανικών ή εγωιστικών, είτε "τη δύναμη για τη δύναμη", δηλαδή για ν' απολαμβάνει το αίσθημα του γοήτρου, που δίνει η δύναμη», (βλ. Μαξ Βέμπερ, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, εισαγωγή και μετάφραση Μιχαήλ Γ. Κυπραίου, (Αθήνα: Παπαζήση, 1987), β΄εκδ., σ. 97).

[79] Για αναλυτικότερη τεκμηρίωση βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο ΙΙ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, στο αντίστοιχο τμήμα όπου αναλύεται η *πολιτική ισχύς-εξουσία*.

[80] Αναλυτική τεκμηρίωση της άποψης αυτής παρατίθεται στο κεφάλαιο ΙΙ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, στο αντίστοιχο τμήμα όπου αναλύεται η *πολιτική ισχύς-εξουσία*.

[81] Ο R. Dahl, ονομάζει το σύνολο των όρων εξουσία, επιρροή, εξουσιαστική επιβολή, πειθώ, έλεγχο, ισχύς, εξαναγκασμό, καταπίεση και όλων των συναφών και συχνά αλληλοσυγχεόμενων όρων ως «όρους επιρροής», (βλ., R.A.Dahl, *Who Governs?,* (New Haven, Connecticat, 1961).

(α) «η ικανότητα του άρχην...[και]...η επίσημη ευθύνη για τις κυβερνητικές αποφάσεις»[82].

(β) «η ικανότητα της απόκτησης αυτού που είναι επιθυμητού ή της παραγωγής των επιθυμητών μεταβολών».[83]

Αυτό που διαφοροποιεί την ***πολιτική εξουσία*** από την ***εξουσία***, σύμφωνα με τον Θ.Διαμαντόπουλο, είναι:

«η γενικότητά της, ο συνολικός της χαρακτήρας. Ιδιότητα που προσδιορίζεται τόσο από το χώρο άσκησης της εξουσίας αυτής, όσο και από την ειδικότερη μορφή της. Δηλαδή, το χαρακτήρα των αποφάσεων που παίρνει»[84].

Παράλληλα, τονίζει ότι μια εξουσία δύναται να χαρακτηρισθεί ως πολιτική:

«...όχι μόνον όταν ασκείται πάνω στη συνολική κοινωνία αλλά και όταν είναι *αποτέλεσμα* και *κατάληξη* συγκρούσεων και τριβών που αφορούν ολόκληρη την κοινωνία...».[85]

Σύμφωνα με τους επικρατέστερους και πιο σύγχρονους εννοιολογικούς προσδιορισμούς, ως ***πολιτική εξουσία*** νοείται:

(α) «...κάθε μορφή θεσμοποιημένης εξουσίας μέσα στην κοινωνία, που αναφέρεται στην «κυριαρχία» για την πραγματοποίηση, υπεράσπιση και προστασία των σκοπών της πολιτικής, την ενίσχυση των μέσων και των μεθόδων για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της εξουσίας».[86]

(β) «Το σύνολο της επιρροής και των πιέσεων που χρησιμοποιούνται για τον καθορισμό και την εφαρμογή των επίσημων κρατικών πολιτικών σε μια κοινωνία. Η πολιτική εξουσία μπορεί να ασκηθεί από τους κυβερνητικούς θεσμούς ή από κυβερνητικά αντιφωνούσες ομάδες και οργανισμούς. Η πολιτική εξουσία δύναται άλλοτε ν' ασκηθεί άμεσα στο πλαίσιο διενέξεων και συγκρούσεων και άλλοτε να διατηρηθεί ως ικανότητα για πιθανή μελλοντική χρήση».[87]

(γ) «...το είδος της εξουσίας στην κατοχή ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων σε μια κοινωνία. Υπάρχουν πολλοί τρόποι για την κατοχή αυτής της εξουσίας. Επισήμως, η πολιτική εξουσία ασκείται από τους πολιτικούς ηγέτες ενός κράτους, όπως ο πρόεδρος, ο πρωθυπουργός ή ο μονάρχης ως αντιπρόσωποι ή κάτοχοι της κυριαρχίας. Παρόλα αυτά, η κατοχή της πολιτικής εξουσίας δεν περιορίζεται μόνον στους επικεφαλής των κρατών και το μέτρο στο οποίο ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων κατέχει μια τέτοια δύναμη είναι σχετικός του βαθμού κοινωνικής επιρροής που ασκούν επίσημα ή ανεπίσημα. Σε πολλές

---

[82] Βλ., Jay M. Shafritz, Phil Williams, Ronald S. Calinger, *The Dictionary of 20th- century world politics*, 1st ed. (Canada: Fitzhenry and Whiteside Ltd., 1993), σ. 545.

[83] Βλ., Joel Krieger, *The Oxford Companion to politics of the world,* (Oxford University Press, 1993), σ.739.

[84] Θ.Διαμαντόπουλου, *Η Έννοια της Εξουσίας στη Σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: Απόπειρα ενός Λειτουργικού Ορισμού*, (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1985), σ. 17.

[85] Στο ίδιο, σ. 18.

[86] Βλ., Αντώνης Αντωνακόπουλος, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1984), σ. 10.

[87] Βλ., στο διαδικτυακό χώρο: http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary.htm, (3/6/2006).

περιπτώσεις η επιρροή αυτή δεν περιορίζεται στο πλαίσιο ενός και μόνον κράτους και έτσι αναφερόμαστε στη διεθνή εξουσία»[88]

Σε ό,τι αφορά την ηθική υπόσταση του όρου ***εξουσία*** και κατ' επέκταση του όρου ***πολιτική εξουσία***, διευκρινίζεται ότι στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, αν και λαμβάνονται υπόψη, εντούτοις αποφεύγονται οι ακραίες προσεγγίσεις που, άλλοτε «δαιμονοποιούν» την εξουσία και άλλοτε την αντιμετωπίζουν ως «αξιακά ουδέτερη» έννοια (value neutral).[89] Συνεπώς, για την αντιμετώπιση του διλλήματος που προκύπτει γύρω από το ζήτημα της εξουσίας «του καλού ή του κακού», αλλά και ***για την θεωρητική θωράκιση της εννοιολογικής κατασκευής της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας***, απέναντι στις ποικίλες μορφές κατάχρησης της πολιτικής εξουσίας ***προτάσσεται ως προαπαιτούμενο το στοιχείο της δημοκρατικής νομιμοποίησής της***.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που υπερθεματίζουν και ενισχύουν τον ισχυρισμό ότι η νομιμοποίηση της εξουσίας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε η εξουσία να είναι αποτελεσματική απαντώνται καθόλη, σχεδόν, την εξελικτική πορεία της πολιτικής φιλοσοφίας[90] υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα του σεβασμού, από τη μεριά της ηγεσίας, της αρχής «της εξουσίας των πολλών» που αποβλέπει στην προώθηση του «κοινού συμφέροντος» με την αριστοτελική έννοια του όρου.[91] Άλλωστε, στην περίπτωση όπου το στοιχείο της ***δημοκρατικής νομιμοποίησης*** αγνοούνταν ή παραλείπονταν, τότε μάλλον θ'ακυρωνόταν ο δημιουργικός χαρακτήρας της ευρωπαϊκής ηγεσίας, όπως αυτός προσδιορίστηκε στην βήμα προς βήμα ανάλυση που προηγήθηκε.

Συνοψίζοντας, επαγωγικά τα συμπεράσματα γύρω από την ανησυχητική εικόνα της βαθιάς κρίσης που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ιδιαίτερα στο επίπεδο διακυβέρνησης της ΕΕ, η ανάλυση κατέληξε στην αναγκαιότητα γύρω από την ύπαρξη μιας εναλλακτικής μορφής ηγεσίας η οποία θα μπορούσε να μπορούσε να ενσαρκωθεί σ' αυτήν της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

Διευκρινίζεται ωστόσο, ότι ***η πρόταση για την εναλλακτική μορφή της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*** στην ΕΕ, η οποία παρουσιάζεται στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, ***είναι απαλλαγμένη από την αυταπάτη ότι το συγκεκριμένο εναλλακτικό μοντέλο ηγεσίας δύναται, καθαυτό, ν' αποτελέσει «πανάκεια»*** στα αδιέξοδα και στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η ευρωπαϊκή ηγεσία. Αυτό, άλλωστε, δεν το έχει καταφέρει, μέχρι σήμερα, κανένα από τα γνωστά μοντέλα ηγεσίας διότι το φαινόμενο της ηγεσίας, μέσα από τον άμεσο, άρρηκτο και διαλεκτικό συσχετισμό τον κοινωνικό σχηματισμό[92],

---

[88] Βλ., στο διαδικτυακό χώρο: http://en.wikipedia.org/wiki/Political_power, (3/6/2006).

[89] Σχετικά με την περαιτέρω ανάλυση της ηθικής υπόστασης του όρου εξουσία βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο ΙΙ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, στο αντίστοιχο τμήμα όπου αναλύεται η *πολιτική ισχύς-εξουσία*.

[90] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο ΙΙ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, στο αντίστοιχο τμήμα όπου αναλύεται η *πολιτική ισχύς-εξουσία*.

[91] Επισημαίνεται ότι σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών που αποκαλούσε «σωστά» και «παρεκτρεπόμενα» πολιτεύματα ήταν η επιδίωξη του «κοινού συμφέροντος» από την μεριά των πρώτων έναντι των δεύτερων που επιδιώκουν το «ίδιο συμφέρον»., (βλ. Αριστοτέλης, Άπαντα, Πολιτικά (βιβλία Γ΄, Δ΄, Ε΄), τόμος 2ος, εκδ. Κάκτος, στ. 1279α, 30-33, 1279b, 5-10, σ. 43-45).

[92] Με τον όρο «κοινωνικό σχηματισμό» εννοούμε «...την μορφοποίηση της ανθρώπινης κοινωνίας σε κάθε ιστορική στιγμή» (βλ. Τομαρά-Σιδέρη, Μ., *Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση: Κοινότητα βίου, κράτος, πολιτική*, (Αθήνα:Παπαζήσης, 1999), σ.37.

εμπλέκεται σε μια διαδικασία διαρκούς αλληλεξάρτησης με την εξέλιξη των κοινωνικών δομών. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής επιχειρείται η παρουσίαση ενός νέου εναλλακτικού μοντέλου δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας το οποίο θα αναφέρεται στις δεδομένες – ευρωπαϊκές - κοινωνικές δομές των τελευταίων ετών και στα αιτήματα που αυτές επιτάσσουν, ενώ η διάρκειά του αναμένεται να δοκιμαστεί στο χρόνο.

Κατά συνέπεια, μέσα από την ευρύτερη οπτική θεώρησής του, ο όρος *δημιουργική πολιτική ηγεσία* αφορά σ' εκείνη την πολιτική ηγεσία που οφείλει να αντιλαμβάνεται και να ανταποκρίνεται θετικά στις κυρίαρχες προκλήσεις που πηγάζουν τόσο από το σύνολο της κοινωνικής βάσης, όσο και από τη θέση της στο διεθνές σύστημα, καθώς επίσης σ' εκείνη που προβαίνει σε δημιουργικές καινοτομίες για την εμβάθυνση, σταθερότητα και αποτελεσματικότητα των στόχων της οι οποίοι οφείλουν να έχουν, πρωτίστως, κοινωνικό προσανατολισμό. Πιο συγκεκριμένα, και με τις επιφυλάξεις των νοηματικών περιορισμών που εμπεριέχονται σ' έναν εννοιολογικό προσδιορισμό, με τον όρο *δημιουργική ηγεσία στην πολιτική* – ή *δημιουργική πολιτική ηγεσία* - εννοείται η ηγεσία οι δράσεις της οποίας χαρακτηρίζονται από την κατοχή ισχυρής **πολιτικής εξουσίας**, από υψηλή **κοινωνική αξία** – ή αλλιώς κοινωνική αναφορά – και από **καινοτομία**, ενώ παράλληλα διαπνέονται από **όραμα** με υψηλό κοινωνικό προσανατολισμό.[93]

Στο κείμενο που ακολουθεί κατατίθεται η περαιτέρω ανάλυση της νέας εννοιολογικής κατασκευής τη *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* στο ευρωπαϊκό περιβάλλον διακυβέρνησης, καθώς και τα αποτελέσματα του ελέγχου της ηγεσίας της ΕΕ σε σχέση με αυτήν την εννοιολογική κατασκευή. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα εστιάζει σε βασικούς δρώντες της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και διερευνάται ο βαθμός στον οποίο παράγουν και ασκούν *δημιουργική πολιτική ηγεσία*. Επιδιώκεται, δηλαδή η εξαγωγή όσο το δυνατό, έγκυρων συμπερασμάτων γύρω από την πολιτική τους ισχύ, το κοινωνικώς προσανατολισμένο όραμά τους, την σχέση τους με την προώθηση της καινοτομίας, καθώς επίσης και την κοινωνική τους αξία στα πλαίσια της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Συνεπώς, ο στόχος της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι διττός και αφορά στη(ν):

α) Κατασκευή μιας πρωτότυπης έννοιας που αφορά στον όρο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*, και

β) διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην πρωτότυπη κατασκευή του όρου της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* και στον αντίστοιχο της ευρωπαϊκής ηγεσίας, με στόχο την εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων σχετικά με τις δυνατότητες της δεύτερης να αξιώνει τον ρόλο που πηγάζει από τις ποιότητες[94] της πρώτης. Διευκρινίζεται όμως, ότι παρά την αδιαμφισβήτητη χρησιμότητά του, η έρευνα δεν ασχολείται με την ευρωπαϊκή ηγεσία σε όλες τις μορφές κ' εκφάνσεις της. Το φιλόδοξο αυτό εγχείρημα, ίσως αποτελέσει αφορμή για μια ανάλογη μελέτη στο μέλλον. Η παρούσα διδακτορική διατριβή διερευνά τη θεσμική πολιτική ηγεσία της ΕΕ, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη λειτουργία του Οργάνου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, διότι ο στόχος της αφορά στην ανάλυση της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας στο ιδιαίτερο υπερεθνικό θεσμικό πλαίσιο διακυβέρνησης.

---

[93] Σχετικά με την έννοια *δημιουργική ηγεσία (creative leadership)*, όπως εμφανίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία και όπως ορίζεται στη παρούσα διδακτορική διατριβή ασχολείται εκτενώς το κεφάλαιο του Θεωρητικού Πλαισίου.

[94] Ο όρος «ποιότητες» αφορά στα βασικά στοιχεία που προσδιορίζουν τον όρο της δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική και τα οποία αναλύονται στο κεφάλαιο του Θεωρητικού Πλαισίου που ακολουθεί.

2. Το επίπεδο και τα αντικείμενα της ανάλυσης.

Το πρώτο σκέλος του στόχου που τίθεται στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, πραγματοποιείται στο πολιτικό επίπεδο ανάλυσης. Στόχος είναι η κατασκευή ενός μοντέλου δημιουργικής ηγεσίας που αφορά στο πολιτικό επίπεδο δράσης της και όχι η επανάληψη μιας ακόμη έρευνας σε γνωστικά πεδία στα οποία ο όρος έχει αναλυθεί πολλαπλώς.[95] Συνεπώς, επιδιώκεται η μελέτη ενός ήδη γνωστού όρου, αυτού της *δημιουργικής ηγεσίας* σ' ένα σχεδόν άγνωστο[96] γι' αυτόν πεδίο ανάλυσης: το πολιτικό. Δηλαδή, ο όρος ανάγεται, αξιολογείται και χρησιμοποιείται στον χώρο της πολιτικής ανάλυσης. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται μια πρωτότυπη ανάλυση που θα οδηγεί στην σύλληψη και κατασκευή ενός νέου είδους ηγεσίας: *της δημιουργικής ηγεσίας στο πολιτικό επίπεδο*.

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο σκέλος του εγχειρήματος της παρούσας διατριβής, η μελέτη του όρου της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* της ΕΕ εστιάζει στο ευρωπαϊκό θεσμικό επίπεδο διακυβέρνησης και συγκεκριμένα στο θεσμικό Όργανο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρήθηκε η έρευνα των δύο, κύριων πτυχών της διττής φυσιογνωμίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.[97] Συνεπώς, αναλύθηκε η ηγεσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που πηγάζει, τόσο από την ομάδα ή αλλιώς από το «Κολλέγιο»[98] των Ευρωπαίων Επιτρόπων, όσο και από το πλαίσιο λειτουργίας του ίδιου του θεσμού. Με άλλα λόγια, υιοθετείται, τόσο η ομαδική προσέγγιση ανάλυσης του ανώτατου πολιτικού προσωπικού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία εξετάζει την ηγεσία «...μέσα από την σκοπιά των μικρών ομάδων, οι οποίες κατέχουν, επιδιώκουν ή επηρεάζουν την άσκηση εξουσίας (λήψης συλλογικών αποφάσεων)»[99], όσο και η ανάλυση της θεσμικής φυσιογνωμίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Συνοψίζοντας, στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, μέσα από την διερεύνηση επιμέρους στόχων, επιδιώκεται η ανάλυση της πολιτικής ηγεσίας που προκύπτει από τη διττή φυσιογνωμία της θεσμικής ηγεσίας της

---

[95] Σύμφωνα με την ανάλυση που έπεται στο κείμενο που ακολουθεί ο μεγαλύτερος όγκος της βιβλιογραφίας γύρω από τον όρο της *δημιουργικής ηγεσίας* αφορά σε επιστημονικούς κλάδους όπως αυτόν της οικονομίας και της διοίκησης επιχειρήσεων (management), της εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες της, της ψυχολογίας και της ψυχιατρικής, καθώς επίσης της θεολογίας και της μεταφυσικής (βλ. Κεφάλαιο ΙΙ).

[96] Το ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από την ανάλυση του όρου «δημιουργική ηγεσία» στο πολιτικό επίπεδο είναι σχεδόν ανύπαρκτο, ενώ όπου επιδιώκεται οποιοσδήποτε συσχετισμός γύρω από τον όρο αυτό με όρους πολιτικής ανάλυσης τα αποτελέσματα θα μπορούσαν κάλλιστα να χαρακτηριστούν αφηρημένα και αποθαρρυντικά, εφόσον δεν αφορούν μια συστηματική ανάλυσή του (βλ. Κεφάλαιο ΙΙ).

[97] Σύμφωνα με έγγραφο της ίδια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: «Ο όρος «Επιτροπή» χρησιμοποιείται με δύο έννοιες. Πρώτον με την έννοια των μελών της Επιτροπής ...Δεύτερον, ο όρος «Επιτροπή» αναφέρεται στο ίδιο το θεσμικό όργανο και στο προσωπικό του», (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πώς λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκά Κείμενα*, (Γεν.Δ/νση Τύπου και Επικοινωνίας: Ιούνιος, 2003), σ. 28.

[98] Διευκρινίζεται ότι ο όρος «Κολλέγιο των Επιτρόπων» χρησιμοποιείται ευρέως από την διεθνή, κυρίως, βιβλιογραφία για να εκφράσει τη συλλογική διάρθρωση του οργάνου στο συλλογικό-ομαδικό επίπεδο λειτουργίας των Ευρωπαίων Επιτρόπων. Ομοίως, στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής κάθε αναφορά ή χαρακτηρισμός της ομάδας των Ευρωπαίων Επιτρόπων ως «Κολλέγιο των Επιτρόπων» θα αφορά αποκλειστικά και μόνο στο νόημα αυτό, που σχετίζεται με την συλλογικότητα και μόνον του εν λόγω ευρωπαϊκού θεσμικού οργάνου.

[99] Κλ. Κουτσούκης, *Η πολιτική ηγεσία: Θεωρία, συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση των πολιτικών ηγετών*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ε. Αναστασίου, 1990), σ. 30.

Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε σχέση με την εννοιολογική κατασκευή της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

3. Οι σχέσεις που αναλύονται στο πλαίσιο της έρευνας.

Ως βασικότατη επιδίωξη της παρούσας διδακτορικής διατριβής υπήρξε η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην πρωτότυπη εννοιολογική κατασκευή της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* και στην ευρωπαϊκή ηγεσία στο θεσμικό επίπεδο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης, όπως αυτή εκφράζεται από την *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. Κατά συνέπεια στο κείμενο που ακολουθεί αναλύθηκαν διαδοχικά οι σχέσεις ανάμεσα:

1. Στους *Ευρωπαίους Επιτρόπους* και στην έννοια της *ευρωπαϊκής πολιτικής εξουσίας*. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε η διαχρονική ικανότητα και δυνατότητα άσκησης *ηγετικού ρόλου* από το Κολλέγιο των Ευρωπαίων Επιτρόπων, από τη σύσταση της πρώτης ενιαίας Ευρωπαϊκής Επιτροπής (1967) έως και μέχρι την τελική σύνθεσή της για το έτος 2004 (22/11/2004).
2. Στην *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* και στην έννοιας της *καινοτομίας* που αποτελεί απαραίτητο στοιχείο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε η συμβολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην προώθηση της Ευρωπαϊκής καινοτομίας κατά την τελευταία περίπου δεκαετία.
3. Στον θεσμό του *Προέδρου της Επιτροπής* και στο ευρωπαϊκό τους *όραμα*. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε ο ευρωπαϊκός οραματισμός και η συνεισφορά στην διαμόρφωσή του τριών από τους πλέον πρόσφατους και σημαντικούς προέδρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ήτοι των J.Delors, J.Santer, R.Prodi,.
4. Στην *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* και στην *κοινωνική αξία* της όποιας ηγετικής της δράσης. Συγκεκριμένα, αναλύθηκε η κοινωνική αξία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον μέσο πολίτη των χωρών μελών της ΕΕ.

ΙΙ. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Το φαινόμενο της *«Δημιουργικής ηγεσίας»* και το εναλλακτικό μοντέλο της *«δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας»*. Μερικές θεωρητικές συντεταγμένες.

1. Εισαγωγή.

Η θεωρητική συζήτηση και η έρευνα γύρω από τα ζητήματα της *δημιουργικής ηγεσίας* και της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* παραπέμπει, καταρχάς, σε δύο βασικές θεματικές ενότητες οι οποίες μεθοδολογικά, τουλάχιστον, ενδείκνυται να εξετασθούν ξεχωριστά:

(α) Η πρώτη θεματική ενότητα αφορά στην παρουσίαση ορισμένων βασικών παρατηρήσεων γύρω από την γενικότερη διάσταση του όρου της *δημιουργικής ηγεσίας*. Ο στόχος της ενότητας αυτής είναι η, όσο το δυνατό σύντομη και περιεκτική, επισκόπηση της κυριότερης βιβλιογραφίας γύρω από τον όρο *δημιουργική ηγεσία*, καθώς και ο εντοπισμός των βασικότερων χαρακτηριστικών, ιδιαιτεροτήτων και αδυναμιών του. Η προσπάθεια αυτή συμβάλει ουσιαστικά στην καλύτερη και βαθύτερη κατανόηση, τόσο του ίδιου του όρου της *δημιουργικής ηγεσίας*, όσο και του εγχειρήματος της διερεύνησής του στο *πολιτικό επίπεδο*.

(β) Στην δεύτερη θεματική ενότητα κατατίθεται η πρόταση της παρούσας διατριβής για τη νέα εννοιολογική κατασκευή, τη *δημιουργική πολιτική ηγεσία*. Αυτή η θεματική ενότητα αποτελεί τη βάση για τη διεξαγωγή της έρευνας που έπεται γύρω από τον έλεγχο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* που ασκείται από τον υπερεθνικό θεσμικό όργανο της *Ευρωπαϊκής Επιτροπής* στο πλαίσιο της διακυβέρνησης της ΕΕ.

2. Περί «*Δημιουργικής Ηγεσίας*».

Ο όρος «*δημιουργική ηγεσία*» έχει απασχολήσει τη διεθνή βιβλιογραφία ιδιαίτερα στις Η.Π.Α. και στη δυτική Ευρώπη από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Πρόκειται για μια προσπάθεια ανάλυσης και προσδιορισμού ενός ιδιαίτερου είδους ηγεσίας με σημείο αναφοράς τον όρο *δημιουργικότητα*, η οποία κερδίζει διαρκώς το ερευνητικό ενδιαφέρον με εντυπωσιακούς ρυθμούς. Ενδεικτικό της ευρύτητας, αλλά και της χρήσης των όρων *δημιουργική ηγεσία, δημιουργικότητα και ηγεσία* στη σημερινή βιβλιογραφία είναι το γεγονός ότι εάν επιχειρήσει κανείς την σύνθετη αναζήτηση των ανωτέρω όρων μέσω του ηλεκτρονικού διαδικτύου σ' ένα από τα μεγαλύτερα βιβλιοπωλεία διεθνούς εμβέλειας[1], τότε θα βρεθεί μπροστά στο εκπληκτικό γεγονός να ασχοληθεί με τον ιλιγγιώδη αριθμό χιλιάδων βιβλίων, άρθρων και λοιπών συναφών συγγραμμάτων. Ωστόσο, μετά από αρκετή και εμβριθή έρευνα και χωρίς να έχουν εξαντληθεί πλήρως τα περιθώριά της, διαπιστώνεται ότι στην πλειοψηφία της η βιβλιογραφία αυτή δεν ασχολείται με τον όρο της *δημιουργικής ηγεσίας* καθαυτής. Αντίθετα, είτε τον χρησιμοποιεί εργαλειακά χωρίς να τον αναλύει, είτε αναφέρεται μεμονωμένα σε έναν από τους δύο όρους της *δημιουργικότητας* ή της *ηγεσίας*, είτε και στους δύο όρους μαζί, χωρίς να επιδιώκει οποιοδήποτε συσχετισμό μεταξύ τους.

Αξιοσημείωτα μεγάλο, επίσης, είναι το μέρος της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στις έρευνες του Κέντρου Δημιουργικής Ηγεσίας (Center of Creative Leadership) που εδρεύει στις Η.Π.Α. πάνω από τρεις δεκαετίες και δραστηριοποιείται στη διεξαγωγή ερευνών γύρω από ζητήματα που αφορούν στην *ηγεσία*, και στη *δημιουργικότητα* σε κλάδους όπως, η οικονομία, οι επιχειρήσεις και η εκπαίδευση[2]. Αντίστοιχα, στην Ευρώπη λειτουργεί το Διεθνές Ίδρυμα για την Δημιουργικότητα και την Ηγεσία (International Foundation for Creativity and Leadership), το οποίο εδρεύει στην Ελβετία και πραγματοποιεί επιστημονικές έρευνες και εκδόσεις σχετικά με τον στρατηγικό συσχετισμό ανάμεσα στην ηγεσία και στη δημιουργικότητα, καθώς επίσης και σεμινάρια για ανώτατα διοικητικά στελέχη επιχειρήσεων τα οποία ενδιαφέρονται ν' αναπτύξουν τις ικανότητές τους στην κατεύθυνση της δημιουργικής ηγεσία.[3]

Η τυπολογική κατάταξη[4] της *δημιουργικής ηγεσίας*, παραπέμπει σε μία οριζόντια κατεύθυνση που αφορά σε περισσότερα του ενός είδους ηγεσίας. Κατά συνέπεια, η μελέτη του όρου «δημιουργική ηγεσία» εντοπίζεται, ως επί το πλείστο στην κατηγορία των *μάνατζερς* (διοικητών-διευθυντών) επιχειρήσεων και οργανισμών, στην κατηγορία του ηγέτη στην εκπαίδευση, καθώς και στο επίπεδο των ψυχοκοινωνικών αναλύσεων του ηγέτη. Για το λόγο αυτό, ιδιαίτερα

---

[1] Πρόκειται για την ιστοσελίδα του διεθνούς εμβέλειας βιβλιοπωλείου Amazon, (βλ.www.amazon.com).

[2] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στην ιστοσελίδα: www.centerofcreativeleadership.com

[3] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στην ιστοσελίδα: www.creando.org

[4] Για περαιτέρω ανάλυση των τυπολογικών κατηγοριών της ηγεσίας βλ. Κλ. Κουτσούκης, «Η παθολογία των ηγετών. Η μεταμόρφωση του ηγέτη και η αναμόρφωση της κοινωνίας – Μια πρώτη τυπολογική προσέγγιση», περιοδικό *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ.276, (Δεκέμβριος, 1991), σ. 90-94, Ηλ. Θερμός, «Θεωρία και Τυπολογίες της Χαρισματικής Ηγεσίας», ομοίως στο ίδιο, σ. 55-63, B.M.Bass, *Bass and Stogdill's Handbook of Leadership. Theory, Research and Managerial Applications*, (N.York: The Free Press, 1990), σ. 21-37 και Peter G. Northouse, *Leadership. Theory and Practice*, (Sage Publications, Thousand Oaks, 1997).

συχνή είναι η παρουσία του όρου *δημιουργική ηγεσία*, πρωτίστως στο ερευνητικό πεδίο της διοίκησης επιχειρήσεων και της οικονομίας[5], καθώς και στο πεδίο της εκπαίδευσης[6], της ψυχιατρικής και της ψυχολογίας[7], αλλά και της θεολογίας[8]. Αίσθηση, όμως, προκαλεί η παρουσία του όρου και στα πεδία της παραψυχολογίας, της γενικότερης μεταφυσικής και των διαφόρων παραθρησκευτικών δοξασιών[9].

---

[5] Στον τομέα της οικονομίας και ιδιαίτερα σ' αυτόν της διοίκησης επιχειρήσεων ο όγκος της βιβλιογραφίας είναι εντυπωσιακός. Ενδεικτικά αναφέρουμε: John F. Mitchell, *Vision at work: Decision-Making Strategy for the Creative Leader*, (McGraw HillBook Co Ltd., 1996), Gary Fellers, *Creativity for Leaders*, (Pelican Pub. Co, 1996), A.S. Migs Damiani, *Creative Leadership Mining the Gold in Your Work Force*, (Saint Lucie Press, 1998), Donald W. Blohowiak, *Mavericks: How to Lead your Staff to Think like Einstein, Create like Da Vinci and Invent like Edison*, (Irwin Professional Pub., 1992), James L. Bess, *Creative R & D Leadership. Insights from Japan*, (Quorum Books, Westport, 1995), R.D. Norton, *Creativity and Leadership in the 21st Century Firm*, (JAI Press, 2001), Cynthia A. McGouley, Russ S. Moxley, Ellen Van Velsor, *Handbook of Leadership Development*, Center for Creative Leadership, (Jossey-Bass Publishers, San Francisco, California, 1999), Robert J. Spitzer, *The Spirit of Leadership: Optimizing Creativity and Change in Organizations*, 1st ed., (Utah: Executive Excellence Publishing, 2000), Gareth Morgan, *Creative Organization Theory: A Resourcebook*, (Sage Publications, 1989), Gottlieb Guntern, *Risk-Taking and Creative Leadership*, (Shephard-Walwyn Ltd., 1998), Bob Schmetterer, *Lead a Revolution in Creative Business Strategy*, (John Wiley and Sons, 2003), Granville N. Toogood, *The Creative Executive: How Business Leaders Innovate by Stimulating Passion, Intuition and Creativity*, (Adams Media Corporation, 2002), Jane Henry, *Creative Management*, (Sage Publications, 1991), Peter Russel, Roger Evans, *The Creative Manager: Finding Inner Vision and Wisdom in uncertain Times*, (Jossey-Bass, 2002).

[6] Στον τομέα της εκπαίδευσης βλ. ενδεικτικά βλέπε: John English/Tessa English, *Creative Management in Schools*, (Arena, 1997), Gerald C. Ubben/Cynthia J. Norris/Larry W. Hughes, *The Principal: Creative Leadership for effective Schools*, (4th ed.), (Pearson Allyn and Bacon), 2000, Lucy Gremillion Begnaud/Jeanette Plauche Parker, *Developing Creative Leadership*, (Teacher Ideas Press, 2003), Dale L. Brubaker, *Creative Leadership in Elementary Schools*, (Kendal/Hunt Pub. Co., 1976), Bleedorm, B.D., *Creative Leadership for a Global Future: Studies and Speculations*, American University Studies, Series XIV: Education, vol.12, (Peter Lang Publishing, 1989), Robert Birnbaum, *How Colleges Work: The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*, (Jossey-Bass, 1991).

[7] Μέσα από την ανάλυση του όρου δημιουργικότητα, των αιτιών που ωθούν τα άτομα σε δημιουργικές πράξεις, τον συσχετισμό της δημιουργικής ικανότητας με την ευφυΐα και την παράνοια και άλλου τέτοιου είδους έρευνες, παρέχεται, μεταξύ άλλων, εξειδικευμένη γνώση σχετικά με την δημιουργικότητα ατόμων που διακρίθηκαν για την ηγετική τους προσωπικότητα και δράση (βλέπε ενδεικτικά: Albert Rothenberg/Carl R. Hausman, "The Creativity Question", (Durham: Duke University Press, 1976). Το βιβλίο προσφέρει μία αξιόλογη συλλογή από μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ψυχιατρικής, της ψυχανάλυσης και της φιλοσοφίας γύρω από το θέμα της Δημιουργικότητας).

[8] Ενδεικτικά παραθέτουμε την ακόλουθη βιβλιογραφία: Kevin Trenston, *Creative Christian Leadership: Skills for More Effective Ministry*, (Twenty-Third Publications, 1995), Leighton Ford, *Transforming Leadership: Jesus' Way of Creating Vision, Shaping Values and Empowering Change*, (Intervarsity Press, 1993), Ronald W. Richardson, *Creating a Healthier Church: Family Systems Theory, Leadership and Congregational Life*, (Creative Pastoral Care and Counseling Series), (Fortress Press, 1996), J. Keith Cook, Lee C. Moorehead, *Six Stages in a Pastor's Life*, (Creative Leadership Series), (Abingdon Press, 1990), Donna Sinclair, *The Pastor's Wife Today*, (Creative Leadership Series), (Abingdon Press, 1981).

[9] Στον τομέα της μεταφυσικής και των παραθρησκευτικών δοξασιών τα δείγματα της διεθνούς βιβλιογραφίας αφορούν στο συσχετισμό του όρου «δημιουργική ηγεσία» είτε με αρχέγονες δοξασίες και με παραθρησκευτικά δόγματα (βλέπε, Hal Isen/Peter Kleine, *The Genesis Principle: A Journey into the Source of Creativity and Leadership*, (Great River Books, 1999), είτε με το ακραίο μεταφυσικό φαινόμενο της μαγείας και την πρακτική εφαρμογή της στην καθημερινή ζωή (βλέπε, Carol S. Pearson/Sharon Seivert, *Magic at Work: Camelot Leadership and Everyday Miracles*, 1st ed. (Bantham Dell Group, 1995).

Η *δημιουργική ηγεσία* θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί ότι αποτελεί, μάλλον, αντιπροσωπευτικό δείγμα των δημοφιλών προσεγγίσεων (popular approaches) για την ανάλυση της ηγεσίας, οι οποίες αν και αναπτύχθηκαν σχετικά πρόσφατα στις Η.Π.Α. φαίνεται να κερδίζουν διαρκώς έδαφος και απήχηση[10]. Σ' αυτό συνηγορεί το γεγονός ότι τα περισσότερα χαρακτηριστικά τις βιβλιογραφίας γύρω από το ζήτημα της *δημιουργικής ηγεσίας* – μέρος της οποίας αναφέρεται στις υποσημειώσεις που προηγήθηκαν – παραπέμπουν στη συγκεκριμένη προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα οι βασικοί λόγοι που συνηγορούν σε κάτι τέτοιο είναι ότι: (α) Στο μεγαλύτερο μέρος της η βιβλιογραφία αφορά σε πρακτικούς και εύπεπτους οδηγούς για την επίτευξη του στόχου της δημιουργικής ηγεσίας στην προσωπική, επαγγελματική και γενικότερα στην καθημερινή ζωή[11], (β) απευθύνονται στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, χωρίς να στοχεύουν αυστηρά στην ακαδημαϊκή ανάλυση του όρου και (γ) Ο συσχετισμός του όρου *δημιουργική ηγεσία* με θέματα θρησκευτικού-πνευματιστικού, μεταφυσικού και παραψυχολογικού περιεχομένου αποτελεί οικεία προοπτική και ενδεχόμενο αντίληψης στο πλαίσιο μιας δημοφιλούς προσέγγισης της ηγεσίας[12].

Επίσης, βασικό χαρακτηριστικό ενός μεγάλου μέρους των αναλύσεων που συναντά κανείς γύρω από τον όρο *δημιουργική ηγεσία* στη διεθνή, κυρίως, βιβλιογραφία σήμερα είναι ότι, αν και δεν τους λείπει η συγκρότηση, η σοβαρότητα και η μεθοδικότητα, εντούτοις δεν ενδιαφέρονται, στην πλειοψηφία τους, ν' ασχοληθούν με την ερμηνεία της *δημιουργικής ηγεσίας*, αλλά επιδιώκουν να καταδείξουν δημιουργικούς τρόπους λειτουργίας και συμπεριφοράς στους ενδιαφερόμενους σχετικά με τις μελλοντικές εκείνες πράξεις που θα τους καταξιώσουν και θα τους αναδείξουν ως *δημιουργικούς ηγέτες*. Παράλληλα, στην προσπάθειά της να καταστήσει πιο κατανοητά τα νοήματα που προτείνει η βιβλιογραφία χρησιμοποιεί παραδείγματα, case-studies, ακόμα και ανέκδοτα με παραβολικό χαρακτήρα[13].

---

[10] Για περισσότερες πληροφορίες γύρω από τις λεγόμενες «δημοφιλείς» (popular) προσεγγίσεις της ηγεσίας βλέπε ενδεικτικά: Mary Ann Bowman, "Popular Approaches to Leadership", στο Peter G. Northouse (επιμ. εκδ.), *Leadership. Theory and Practice*, (Thousand Oaks: Sage Publications, 1997), σ. 239-259.

[11] Ενδεικτικά βλέπε: Cynthia A. McGouley/Russ S. Moxley/Ellen Van Velsor, όπ.παρ., Gary Fellers, *Creativity for Leaders*, (Pelican Pub. Co, January 1996), A.S. Migs Damiani, όπ.παρ., John F. Mitchell, όπ.παρ., Gerald C. Ubben/Cynthia J. Norris/Larry W. Hughes, όπ.παρ.

[12] Σε ό,τι αφορά συγγραφικά έργα με παραψυχολογικό και μεταφυσικό προσανατολισμό που συσχετίζονται με τον όρο δημιουργική ηγεσία, βλέπε: Hal Isen/Peter Kline, όπ.παρ., καθώς και Carol S. Pearson/Sharon Seivert, όπ.παρ., Σε ότι αφορά συγγραφικά έργα με θρησκευτικό-πνευματιστικό και ηθικοπλαστικό χαρακτήρα, βλ. Robert J. Spitzer, όπ.παρ.

[13] Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Donald W.Blohowiak στην προσπάθειά του να πείσει τους αναγνώστες για το ότι ο δημιουργικός μάνατζερ θα πρέπει από διεκπεραιωτής να γίνει βασικός υποκινητής των εξελίξεων, παραθέτει μία σειρά από σχετικά παραδείγματα σε επιχειρήσεις όπως η Apple και η IBM, (βλ. Donald W.Blohowiak, όπ.παρ). Ο R.D.Norton καταγράφοντας τις επιτυχημένες στρατηγικές στον χώρο της πληροφορίας της τεχνολογίας, παραθέτει μια σειρά από παραδείγματα από μαρτυρίες ατόμων που έχουν σημειώσει ενεργό δράση σε περιοχές όπως η Silicon Valley, New England και Ευρώπη (βλ. R.D.Norton, όπ.παρ.). Η Gareth Morgan χρησιμοποιεί παραδείγματα τα οποία υποδεικνύουν επιτυχημένα και αποτυχημένα μοντέλα επιχειρησιακής οργάνωσης με στόχο να στοιχειοθετήσει τις απόψεις της για την επιτυχημένη επίλυση των επιχειρησιακών προβλημάτων (βλ. Gareth Morgan, όπ.παρ.). Ο James L. Bess, διεξάγει μία πολύ ενδιαφέρουσα έρευνα σχετικά με την δημιουργική ηγεσία στους τομείς της έρευνας και της ανάπτυξης (E&A) στις επιχειρήσεις της Ιαπωνίας. Το πολύ ενδιαφέρον στην έρευνα αυτή είναι ότι ο συγγραφέας προσπαθεί να αποδώσει την ιαπωνική αντίληψη γύρω από την έννοια της δημιουργικής ηγεσίας μέσα από την ανάλυση της κοινωνικής και πολιτισμικής

Παράλληλα, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της *δημιουργικής ηγεσίας* που απαντώνται συχνά σε σχετική βιβλιογραφία είναι ότι οι περισσότεροι συγγραφείς δεν χρησιμοποιούν αυστηρά κριτήρια, ούτε σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της, ούτε σχετικά με την κατηγορία των ατόμων στα οποία αυτή απευθύνεται. Αυτό έχει ως συνέπεια, όλο και μεγαλύτερο μέρος του αναγνωστικού κοινού να μπορεί να προσαρμόζει τις εννοιολογικές κατασκευές που προτείνονται γύρω από τον όρο της *δημιουργικής ηγεσίας* στις δικές του ανάγκες.

Συνεπώς, στην προσπάθεια εντοπισμού του εννοιολογικού περιεχομένου του όρου *δημιουργική ηγεσία*, όπως εμφανίζεται σήμερα στη διεθνή βιβλιογραφία, ίσως κινδυνεύει κανείς να χαθεί στο δαιδαλώδες της ευρύτητας και του πλουραλισμού των ορισμών που θα συναντήσει. Ωστόσο, για τις ανάγκες της ανάλυσης κρίνεται απαραίτητη η ενδεικτική αναφορά σε ορισμένες αντιπροσωπευτικές προσπάθειες προσδιορισμού του εννοιολογικού περιεχομένου του σύνθετου όρου *δημιουργική ηγεσία* που απαντώνται συχνότερα στη διεθνή βιβλιογραφία.

Η συντριπτική πλειοψηφία των εννοιολογικών προσδιορισμών που εντοπίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία συνδέουν τον όρο *δημιουργική ηγεσία* με αυτόν του *δημιουργικού ατόμου-ηγέτη* στο πρόσωπο του οποίου προσδίδονται, είτε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, είτε η επιδίωξη συγκεκριμένων στόχων και κάποιων ιδιαίτερων μεθόδων για την επίτευξή τους.

Την πρωτοκαθεδρία στην ανάλυση του όρου *δημιουργική ηγεσία* κατέχει ο κλάδος της διοίκησης των επιχειρήσεων. Σε ό,τι αφορά τον τομέα αυτόν το πρότυπο του δημιουργικού ηγέτη αναφέρεται, ως επί το πλείστο, σε άτομα που επιδιώκουν ή κατέχουν διευθυντικές θέσεις και συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων στους κόλπους λειτουργίας επιχειρήσεων, οργανισμών και λοιπών ιδρυμάτων, όπως για παράδειγμα μάνατζερς, γενικοί διευθυντές, διευθυντές, και άλλα εξέχοντα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη. Στην περίπτωση αυτή ο ορισμός του δημιουργικού ηγέτη ποικίλει. Έτσι, ο μάνατζερ, ως δημιουργικός ηγέτης, άλλοτε οφείλει να εξασφαλίζει, όσο το δυνατό περισσότερη ποιότητα, παραγωγικότητα και καινοτομία με, όσο το δυνατό λιγότερους πόρους[14], άλλοτε να είναι ικανός να εφαρμόζει επιτυχώς καινοτόμες ιδέες και επιχειρηματικές στρατηγικές στην πράξη[15] και άλλοτε να είναι αυτός που δύναται να ανακαλύπτει καινοτόμους τρόπους, που δεν υπάγονται στα παραδοσιακά μοντέλα διαχείρισης, ενώ παράλληλα οφείλει να δημιουργεί και να εδραιώνει ευέλικτες, συμμετοχικές και διαρκώς δια-δικτυωμένες εταιρείες στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποιημένης Νέας Οικονομίας (New Economy)[16]. Υπάρχει, επίσης, η ηθικοπλαστική άποψη που θεωρεί, ότι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του δημιουργικού ηγέτη είναι η πνευματικότητα (spirituality), που πρέπει να διαπνέει το όραμά του στην αντιμετώπιση των προκλήσεων, τόσο στο ατομικό, όσο και στο επιχειρησιακό περιβάλλον[17].

τους κουλτούρας (James L. Bess, *Creative R & D Leadership. Insights from Japan*, (Westport: Quorum Books, 1995).

[14] Βλ. Bleedorm, B.D, όπ.παρ.

[15] Βλ. John F. Mitchell, όπ.παρ.

[16] Βλ. R. D. Norton, όπ.παρ.

[17] Για τον Robert J. Spitzer κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται μέσα από την αναβάθμιση: του επιχειρηματικού-οργανωσιακού πνεύματος (organizational spirit), της επικοινωνίας στα πλαίσια της επιχείρησης, των στόχων της προσωπικής και επαγγελματικής ζωής, των επιχειρηματικών δεσμεύσεων οι οποίες είναι απαραίτητες για την απόκτηση σχέσεων εμπιστοσύνης, των κανόνων

Στον κλάδο της εκπαίδευσης αντίστοιχα η διατύπωση ορισμών γύρω από τον όρο *δημιουργική ηγεσία* αφορά, κυρίως, στο εκπαιδευτικό προσωπικό που κατέχει διοικητικές θέσεις στους κόλπους των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, αλλά δεν αποκλείει και το υπόλοιπο εκπαιδευτικό προσωπικό αναφορικά με το διδακτικό τους έργο. Στους κόλπους του κλάδου αυτού παρατηρείται μία ιδιαίτερα ηθικοπλαστική αντιμετώπιση του *δημιουργικού ηγέτη*. Αναφέροντας ενδεικτικά έναν από τους εννοιολογικούς προσδιορισμούς που απαντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία, ο *δημιουργικός ηγέτης* στην εκπαίδευση:

«...οφείλει να είναι αποτελεσματικός, δυνατός, ικανός να επικεντρώνει τις δυνάμεις του σε ουσιώδη θέματα διδασκαλίας, εκμάθησης και σχολικής βελτίωσης...να αποτελεί επίσης φορέα ηθικής και κοινωνικό λειτουργό για τους μαθητές και τις κοινωνίες που υπηρετούν...να συνεργάζεται με τους κοινωνικούς στυλοβάτες για τη δημιουργία κοινωνιών με ενδιαφέρον τόσο προς τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας, όσο και για τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας»[18].

Παράλληλα, δεν λείπουν και οι ορισμοί οι οποίοι προσδίδουν και κάποιο είδος μυστηρίου και διαίσθησης γύρω από τον όρο της *δημιουργικής ηγεσίας*. Έτσι, για ορισμένους συγγραφείς:

«...η τέχνη της δημιουργικής ηγεσίας είναι η τέχνη της διαίσθησης[19]...[και ότι]...οι εκπαιδευτικοί θα ερευνούν ολοένα και περισσότερα μη λογικά (nonrational) μυστήρια όπως αυτό της «*δημιουργικής ηγεσίας...*»[20].

Σε ό,τι αφορά τον τομέα της ψυχολογίας και της ψυχιατρικής, η έρευνα του φαινομένου της *δημιουργικής ηγεσίας*, μέσα από διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, εστιάζει, άλλοτε στους τρόπους που καθιστούν ένα άτομο περισσότερο δημιουργικό και άλλοτε στην αναζήτηση ερμηνειών για την δημιουργικότητα που εμφανίζει κάποιο άτομο ή κάποιο σύνολο ατόμων[21]. Στις

ηθικής και δικαιοσύνης κατά τη διεξαγωγή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων, της αξιοπιστίας, της ωριμότητας και του χαρίσματος των ηγετικών προσωπικοτήτων, της ικανότητας των ηγετών να αυτοελέγχονται και να αναλύουν σε βάθος τα γεγονότα, καθώς επίσης και την αναβάθμιση της συμμετοχής και της συνιδιοκτησίας στα όρια της επιχείρησης ή του οργανισμού. Επίσης, για τον συγγραφέα το πνεύμα, η εμπιστοσύνη και το όραμα αποτελούν μη μετρήσιμες μεταβλητές. Εντούτοις, θεωρεί ότι διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην αναβάθμιση της δημιουργικότητας στον ρόλο του ηγέτη (βλ. Robert J. Spitzer, όπ. παρ., σ. 39). Ο James A. Autry, υποστηρίζει επίσης ότι "... η ύπαρξη πνευματικότητας (spirituality at work) –στον ηγέτη - αυξάνει την παραγωγικότητα, ενισχύει την δημιουργικότητα και ωφελεί γενικότερα», βλ James A. Autry, *The Servant Leader*, (Roseville: Prima Publishing, 2001), σ. 10.

[18] Gerald C. Ubben et al, όπ. παρ.

[19] Thomas Peters/Robert Waterman, *In Search of Excellence*, (Warner Books, August 1988), reissued edition, σ. 170.

[20] Harlan Cleveland, *Nobody in Charge: Essays on the Future of Leadership*, (Jossey-Bass, 2002), σ. 212.

[21] Ενδεικτικά βλ. Albert Rothenberg/Carl R. Hausman, όπ.παρ. Το βιβλίο προσφέρει μία αξιόλογη συλλογή από μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ψυχιατρικής, της ψυχανάλυσης και της φιλοσοφίας γύρω από το ζήτημα της «Δημιουργικότητας». Επίσης, ο Howard Gardner, χρησιμοποιώντας την ψυχαναλυτική προσέγγιση, μελέτησε εξέχουσες ηγετικές προσωπικότητες από τον χώρο της επιστήμης, της τέχνης, αλλά και της πολιτικής (ψυχο-πολιτική προσέγγιση) αναζητώντας τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσά τους με σημείο αναφοράς το *δημιουργικό έργο* τους (βλ. Gardner, Howard, *Creative Minds: An Anatomy of Creativity Seen Though the Lives of Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky, Eliot, Graham and Gandhi*, (New York: Basic Books, 1993).

περιπτώσεις, όπου η ψυχιατρική, κυρίως, επιστήμη παίρνει ξεκάθαρη θέση σχετικά με τον όρο *δημιουργική ηγεσία*, αυτή θεωρείται ως:

«...ταυτόσημη με την καινοτόμο ηγεσία (innovative leadership)[22]... είναι ένα συγκεκριμένο είδος ηγεσίας το οποίο εμπνέει και κινητοποιεί τα άτομα σε εξαιρετικές δράσεις (extraordinary actions)[23]...είναι η υφάντρα στον μαγικό αργαλειό ικανή να υφάνει μαζί τα στοιχεία της μοναδικότητας (uniqueness), της καλής λειτουργίας (adequate functioning), της ωραίας μορφής (beautiful form) και της υψηλής κοινωνικής αξίας (high social value)»[24].

Παράλληλα, επισημαίνεται ότι οι στόχοι αυτοί εμπεριέχονται στον εννοιολογικό προσδιορισμό που ο ίδιος συγγραφέας αποδίδει στον όρο *δημιουργικότητα*[25].

Επίσης, για λόγους ερευνητικής δεοντολογίας αναφέρεται ένα ενδεικτικό παράδειγμα της διεθνούς βιβλιογραφίας στο οποίο προσφέρεται ο ορισμός της μεταφυσικής διάστασης του *δημιουργικού ηγέτη*. Στο πλαίσιο λοιπόν, μιας από τις πιο γνωστές (παρα-) θρησκευτικές δοξασίες που έχουν απήχηση, κυρίως, στις ΗΠΑ ο *δημιουργικός ηγέτης*:

«...είναι ανατρεπτικός με το παρελθόν, δε φοβάται τις ριζικές αλλαγές στη ζωή του, στοχεύει να γίνει ο ίδιος δημιουργικός αναθεωρώντας το παρελθόν του, επιδιώκοντας την αυτογνωσία, αναπτύσσοντας τον πνευματικό κόσμο και ανακαλύπτοντας την πηγή της δημιουργικότητας όπως αυτή εκφράζεται από την αρχέγονη δοξασία του «δέντρου της Ζωής της Κάμπαλα (Kabbalah' s Tree of Life)».[26]

Συνεπώς, όπως προκύπτει από τα ανωτέρω, βασικό στοιχείο στον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου *δημιουργική ηγεσία* αποτελούν οι επιδιώξεις και οι στόχοι, καθώς και ο επιστημονικός ή μη προσανατολισμός κάθε ερευνητή. Ενώ, ως κυρίαρχο, κοινό χαρακτηριστικό, απαραίτητο για τον χαρακτηρισμό μίας ηγεσίας ως δημιουργικής, ανάμεσα στους ορισμούς αυτούς προβάλει αυτό της *καινοτομίας*.

Παρόλα αυτά, στο μεγαλύτερό μέρος της η διεθνής βιβλιογραφία παρουσιάζει ένα ευρύ φάσμα ορισμών που, μάλλον, αγγίζει τα όρια της σύγχυσης. Οι ορισμοί που προτείνονται γύρω από το θέμα της *δημιουργικής ηγεσίας,* είτε είναι περιοριστικοί, είτε πολύ γενικοί με αποτέλεσμα, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι ερευνητές: «...κάθε συζήτηση γύρω από αυτό το θέμα να βαλτώνει σε σημειολογικά αδιέξοδα»[27]. Στο πλαίσιο της ίδιας κριτικής τονίζεται επίσης, χαρακτηριστικά ότι:

> «...στη σημερινή βιβλιογραφία συναντά κανείς αρκετή αποδεδειγμένη ανοησία αναφορικά με την μελέτη γύρω από τα φαινόμενα της ηγεσίας, της δημιουργικότητας, καθώς και του στρατηγικού συνδέσμου που τα συνδέει, ενώ παράλληλα η μελέτη τους περιορίζεται σε υπεραπλουστευμένες συζητήσεις

[22] Βλέπε Gottlieb Guntern, *The Challenge of Creative Leadership*, (London: Shepherd-Walwyn Ltd., 1997), σ. 10.
[23] Στο ίδιο, σ. 14.
[24] Στο ίδιο, σ. 14.
[25] Για τον Gottlieb Guntern, «...η ανθρώπινη δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί ως η ικανότητα γένεσης νέων μορφών οι οποίες θα πρέπει να πληρούν τέσσερα κριτήρια: την μοναδικότητα, τη λειτουργική επάρκεια, την αισθητική τελειότητα, και την αξία για την κοινωνία», (βλ. Guntern, όπ. παρ. σ. 11).
[26] Isen, Hal /Kline, Peter,όπ.παρ.
[27] Gottlieb Guntern, *The Challenge of Creative...*, όπ. παρ., σ. 5.

> γύρω από τα προσωπικά χαρακτηριστικά τα οποία δύνανται να καταστήσουν ένα άτομο ή έναν ηγέτη δημιουργικό. Εάν όλα αυτά τα προσωπικά χαρακτηριστικά -τα οποία εξετάζονται- αποτελούσαν προαπαιτούμενο (sine qua non) ώστε να χαρακτηριστεί κάποιος ηγέτης ή δημιουργικός ηγέτης [τότε] κανείς δε θα μπορούσε να τα καταφέρει»[28].

Στο σημείο αυτό αξίζει να υπογραμμιστεί ότι παρά την αδιαμφισβήτητα εύστοχη παρατήρηση του συγγραφέα, εντούτοις, όπως διαπιστώθηκε λίγο πιο πάνω, ο ίδιος προσδιορίζει την *δημιουργική ηγεσία* μέσα από την ταυτόχρονη συνύπαρξη τεσσάρων βασικών χαρακτηριστικών τα οποία, είτε αποτελούν πλαίσιο μέσα στο οποίο επίκειται η ανάπτυξη προσωπικών χαρακτηριστικών, είτε μπορούν να θεωρηθούν ως χαρακτηριστικά που πηγάζουν από την ατομική συμπεριφορά. Κατά συνέπεια, η κριτική στάση του απέναντι στην προσέγγιση των ατομικών χαρακτηριστικών αν και εντοπίζει βασικές αδυναμίες της, εντούτοις θα μπορούσε να θεωρηθεί, μάλλον, μονοδιάστατη.

Επίσης, ιδιαίτερα σημαντική για τους στόχους που τέθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής – αλλά και για το γενικότερο πλαίσιο της έρευνας - είναι η διαπίστωση ότι ο όρος *δημιουργική ηγεσία*, αν και αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης πολλών επιστημονικών κλάδων, εντούτοις δεν έχει σημειώσει ιδιαίτερα δείγματα γραφής, ούτε και βιβλιογραφία στο πεδίο της πολιτικής ανάλυσης. Επισημαίνεται ότι τα αποτελέσματα της ερευνητικής αναζήτησης του όρου *δημιουργική ηγεσία* στους κόλπους της πολιτικής επιστήμης υπήρξαν, μάλλον, απογοητευτικά. Η συγκεκριμένη ερευνητική προσπάθεια οδήγησε σε βιβλιογραφικό υλικό που αφορά περισσότερο στην μεμονωμένη ανάλυση των όρων της *δημιουργικότητας* και της *πολιτικής*, καθώς και στον μεταξύ τους συσχετισμό, παρά στην ανάλυση του σύνθετου όρου της *δημιουργικής ηγεσίας*. Ανταυτού, παρατηρείται ένας έντονος προσανατολισμός σ' αυτό που αποκαλείται *δημιουργική πολιτική* (creative politics) με ιδιαίτερη έμφαση στον όρο *δημιουργικότητα*[29]. Το γεγονός αυτό μεταφράζεται σ' έναν τεράστιο όγκο βιβλιογραφίας που στοχεύει στην περαιτέρω εμβάθυνση γνωστικών αντικειμένων όπως της εξωτερικής πολιτικής[30], της εσωτερικής πολιτικής[31], της δημόσιας διοίκησης[32], της πολιτικής ιστορίας[33], της φιλοσοφίας[34], της

---

[28] Στο ίδιο, σ. 6.

[29] Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο συγγραφικό έργο *Creative Breakthroughs in Politics*, μέσα από την παράθεση ιστορικών παραδειγμάτων (π.χ. η ίδρυση της Αμερικανικής Ομοσπονδίας και η διακήρυξη της Αρχής της Ανεξιθρησκίας), πραγματοποιείται μια συστηματική προσπάθεια ν' αποδειχθεί ότι η δημιουργικότητα, μεταξύ άλλων καθοριστικών αξιών, όπως η ειρήνη, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, και η ευημερία, αποτελεί καθοριστική προϋπόθεση για την επίλυση των μεγάλων πολιτικών προβλημάτων (βλ. Niel Riemer, *Creative Breakthroughs in Politics*, (Praeger Publishers, 1996).

[30] Ενδεικτικά βλ., Edward Said, *The Politics of Dispossession: The Struggle for Palestinian Self Determination:1969-1994,* επανέκδοση, (Vantage Books, 1995).

[31] Ενδεικτικά βλ., William Greider, *Secrets of the Temple: How the Federal Reserve Runs the Country,* επανέκδοση, (Simon and Schuster, 1989). Επίσης, αναφορικά με θέματα εσωτερικής πολιτικής που αφορούν σε θέματα φορολογικής πολιτικής βλέπε περαιτέρω: Glenn Douglas Beamer, *Creative Politics: Taxes and Public Goods in a Federal System,* (University of Massachusetts Press, 1999), ενώ για θέματα σχετικά με την τοπική αυτοδιοίκηση βλέπε ενδεικτικά, Hugh Atkinson and Stuart Wilks-Heeg, *Local Government From Thatcher to Blair: The Politics of Creative Autonomy,* (London: Polity Press, 2002).

[32] Συγκεκριμένα για την ηθική της διοικητικής πολιτικής βλ. Willa M. Bruce, *Classics of Administrative Ethics,* (Westview Press, 2001).

κοινωνιολογίας[35], της οικολογίας και της παγκοσμιοποίησης[36], καθώς και του τομέα της δημόσιας υγείας[37].

Τέλος, υπογραμμίζεται ότι ακόμα και στις περιπτώσεις όπου οι όροι «δημιουργικότητα», «πολιτική» και «ηγεσία» παρουσιάζονται στενότερα συνυφασμένοι μεταξύ τους, είτε δεν υφίσταται συστηματική αναφορά και ανάλυση του όρου *δημιουργική ηγεσία* στην *πολιτική*, είτε ο όρος *δημιουργικότητα* χρησιμοποιείται για να ερμηνεύσει συγκεκριμένες πτυχές της προσωπικότητας και όχι της ιδιότητάς του ως ηγέτη. Δηλαδή, ο όρος «δημιουργικότητα» αναφέρεται περισσότερο με φιλολογικό τρόπο, ως επιθετικός προσδιορισμός στην συμπεριφορά του ηγέτη, χωρίς να επιδιώκεται η περαιτέρω ανάλυση και διευκρίνισή του. Παραδείγματος χάριν, ο Conrad Black (2003) στο έργο του, που αποτελεί μιαν αξιόλογη βιογραφία του Fr.D.Roosevelt, περιγράφοντας την ενεργό πολιτική δράση του Αμερικανού προέδρου αναφέρεται σ' αυτόν ως τον: «...δημιουργικό καλλιτέχνη της πολιτικής (creative artist of politics)...»[38]. Ενώ για τον Robert A.Kaplan (2001), η *δημιουργικότητα* αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των μεγάλων και ιστορικών ηγετών του κόσμου, οι οποίοι παραμένοντας επίκαιροι μέσα από τη διαχρονική φιλοσοφία και την μεγαλειώδη δράση τους, θα μπορούσαν να προσφέρουν σημαντικές πολιτικές συμβουλές στους Αμερικανούς και λοιπούς πολιτικούς του πλανήτη τον 21ο αιώνα[39]. Παράλληλα, ο Bernard Bailyn (2003), αναλύοντας την προσωπική συμβολή των κυριότερων πρωταγωνιστών της αμερικανικής επανάστασης προβαίνει, μεταξύ άλλων, στο συσχετισμό της πολιτικής με τη *δημιουργική φαντασία*[40].

Συνοψίζοντας τα κυριότερα συμπεράσματα της επισκόπησης της σημαντικότερης βιβλιογραφίας γύρω από τον όρο τη *δημιουργικής ηγεσία*, διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για έννοια σχετικά πρόσφατη που χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα νέο είδος ηγεσίας με ιδιαίτερη αναφορά στον όρο *δημιουργικότητα* που εμφανίζεται κυρίως στις ΗΠΑ, αλλά και στην Ευρώπη από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Μάλλον, ανήκει στις λεγόμενες *δημοφιλείς προσεγγίσεις* της ηγεσίας, ενώ η τυπολογική της κατάταξη παραπέμπει σε μια οριζόντια κατεύθυνση αφορώντας σε περισσότερα του ενός

---

[33] Βλ. ενδεικτικά, Richard K. Khuri, *Freedom, Modernity and Islam: Toward a Creative Synthesis; Modern Intellectual and Political History of the Middle East,* (Syracuse University Press, 1998).

[34] Ενδεικτικά βλ. Laurence Dickey, *Hegel: Religion, Economics, and the Politics of Spirit, 1770-1807,* (Cambridge University Press, 1989) επανέκδοση.

[35] Ενδεικτικά βλ. Jane Franklin et al, *The Politics of Risk Society*, (London: Polity Press, 1998).

[36] Βλέπε ενδεικτικά, Ulrich Beck/Mark Ritter, *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*, (Polity Press, 1997). Στο έργο αυτό οι συγγραφείς αναφέρονται στην ανάγκη για την εκ νέου ανακάλυψη της πολιτικής η οποία θα στηρίζεται σε νέες βάσεις με αναφορά στην οικολογία, την κοινωνία και τον άνθρωπο, τονίζοντας ότι «...η εκ νέου ανακάλυψη της πολιτικής σημαίνει δημιουργική και αυτοδημιουργική πολιτική [creative and self creative politics]...», σ. 136.

[37] Βλ. ενδεικτικά, Kevin R. Hopkins, *Opportunity Two Thousands: Creative Affirmative Action Strategies for a Changing Work Force*, (Government Printing Office, 1988), καθώς και William B. Johnston/Kevin R. Hopkins, *The Catastrophe Ahead: AIDS and the Case of New Public Policy*, (Praeger Publishers, 1990).

[38] Βλ. Conrad Black, *Franklin Delano Roosevelt: Champion of Freedom*, (Public Affairs, 2003).

[39] Βλ. Robert A. Kaplan, *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos*, 1st ed. (Random House, 2001).

[40] Βλ. Bernard Bailyn, *To Begin the World Anew. The Genius and Ambiguities of the American Founders*, (Alfred A. Knopf, 1st ed. 2003)

είδους ηγεσίας. Η ανάλυσή του είναι συχνή στα πλαίσια των διαφόρων επιστημονικών πεδίων όπως η οικονομία, η διοίκηση επιχειρήσεων, η εκπαίδευση, η ψυχολογία, η ψυχιατρική, η θεολογία, ενώ παράλληλα απαντάται και στο πεδίο των μεταφυσικών αναζητήσεων. Η βασική του αδυναμία αφορά στην ευρύτητα του φάσματος των εννοιολογικών του προσδιορισμών η οποία μάλιστα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αγγίζει τα όρια της σύγχυσης, ενώ παράλληλα επισημαίνεται ότι: «οδηγεί σε σημειολογικά αδιέξοδα». Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι βασικό κοινό χαρακτηριστικό μεταξύ των περισσοτέρων εννοιολογικών του προσδιορισμών αποτελεί το στοιχείο της «καινοτομίας». Επίσης, ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το μειωμένο ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από την ανάλυση του όρου της *δημιουργικής ηγεσίας* στο πολιτικό επίπεδο, γεγονός που αποτελεί πρόκληση και προσδίδει ιδιαίτερο βάρος στο εγχείρημά της παρούσας διατριβής σχετικά με την νέα εννοιολογική κατασκευή της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσία*. Τέλος, διευκρινίζεται ότι δεν μπορούσαν να παραληφθούν οι κίνδυνοι και οι δυσκολίες που ελλοχεύουν σε ένα τέτοιο εγχείρημα, η υπέρβαση των οποίων αποτελεί ένα από τα κύρια θέματα του επόμενου κεφαλαίου.

3. Ο όρος «*Δημιουργική Ηγεσία στην Πολιτική*»: Μία εννοιολογική κατασκευή.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζεται το εγχείρημα της εννοιολογικής κατασκευής γύρω από τον όρο *δημιουργική ηγεσία*, όπως αυτή θα μπορούσε να εκφραστεί στο πεδίο της πολιτικής ανάλυσης.

Ένα από τα εμπόδια τα οποία έπρεπε να ξεπεραστούν στο εγχείρημα αυτό αφορά στη δυνατότητα του όρου της *δημιουργικής ηγεσίας* να εφαρμοστεί στο πεδίο της πολιτικής ανάλυσης εφόσον η συντριπτική πλειοψηφία των αναλύσεων μελετούν την *δημιουργική ηγεσία* περισσότερο στο επίπεδο των μάνατζερ, απ' ότι στο επίπεδο της ηγεσίας, με την πολιτική έννοια του όρου. Το συμπέρασμα αυτό γίνεται έντονα αντιληπτό στους ερευνητικούς κλάδους της διοίκησης επιχειρήσεων και των λοιπών οργανισμών, καθώς και στον τομέα της εκπαίδευσης. Αυτό, ίσως να ερμηνεύεται από την προηγούμενη διαπίστωση ότι δηλαδή, η *δημιουργική ηγεσία* κατατάσσεται, μάλλον, στις δημοφιλείς προσεγγίσεις (popular approaches) της ηγεσίας, οι οποίες έχουν περισσότερο πρακτικό, λαϊκό και πραγματιστικό, παρά θεωρητικό και ακαδημαϊκό προσανατολισμό.

Παρόλα αυτά, στην προσπάθεια της δημιουργικής παράκαμψης της δυσκολίας αυτής παρατίθεται η αιτιολογική βάση σύμφωνα με την οποία ο όρος *δημιουργική ηγεσία*, που στην συντριπτική του πλειοψηφία έχει αναλυθεί αναφορικά με την ιδιότητα του μάνατζερ, δύναται να αναλυθεί και στο πλαίσιο της *πολιτικής ηγεσίας*. Για τον λόγο αυτό, στο τμήμα που ακολουθεί, αναφέρονται τα βασικά σημεία της θεωρητικής συζήτησης που έχει προηγηθεί γύρω από τον εντοπισμό των διαφορών και των ομοιοτήτων ανάμεσα στις έννοιες του μάνατζερ και του ηγέτη.

3.1. Ο *Ηγέτης* και ο *Μάνατζερ*: μία σύντομη αναφορά στη θεωρητική συζήτηση γύρω από τα κρίσιμα σημεία της εννοιολογικής τους διαφοροποίησης.

Η προσπάθεια να τεθεί διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις έννοιες του *ηγέτη* και του *μάνατζερ*, προκάλεσε ποικίλες συζητήσεις. Σύμφωνα με τους R.N.Osborn, J.G.Hunt και L.R.Jauch (1980), η ηγεσία θεωρείται ότι αποτελείται από δράσεις και διαδικασίες που βρίσκονται πέρα από τις απαιτήσεις του ρόλου ενός μάνατζερ και οι οποίες υπαγορεύονται, αντίστοιχα, από κανόνες, κανονισμούς και διαδικαστικά ζητήματα. Επίσης, υποστηρίζουν ότι η ηγεσία αποτελείται απ' όλες εκείνες τις ιδιαίτερες δράσεις που απαιτούνται για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει μια ομάδα, τα οποία εντάσσονται στο ευρύτερο σύστημα[41].

Ο A.Zaleznik (1977), κρίνοντας το ζήτημα της διαφοροποίησης μεταξύ *ηγέτη* και *μάνατζερ* μέσα από την ψυχαναλυτική θεώρηση, υποστηρίζει πως αν και οι λειτουργίες του μάνατζερ δύνανται να παρέχουν ηγεσία και ότι οι δράσεις

[41] R.N.Osborn/J.G.Hunt/L.R.Jauch, *Organizational Theory: An integrated approach*, (N. York: Willey, 1980).

της ηγεσίας δύνανται να συμβάλουν στο μάνατζμεντ, εντούτοις ορισμένοι μάνατζερς δεν μπορούν να ηγηθούν και ορισμένοι ηγέτες δεν μπορούν να παρέχουν μάνατζμεντ[42]. Υποστηρίζει επίσης, ότι οι ηγέτες και οι μάνατζερ διαφέρουν στο πώς συσχετίζουν τους ρόλους τους με τα άτομα που βρίσκονται υπό την επιρροή και την ευθύνη τους και θεωρεί ότι οι ηγέτες, σε αντίθεση με τους μάνατζερς, μπορούν να έχουν το προσόν του χαρίσματος, δηλαδή να δημιουργούν έντονα αισθήματα, τάσεις ταύτισης των ατόμων στο πρόσωπό τους, καθώς επίσης και έντονες σχέσεις. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι είναι πιο πιθανό για έναν ηγέτη, παρά για έναν μάνατζερ να παρέχει *μεταμορφωτική ηγεσία*[43] *(transformational leadership)*.

Ενισχύοντας την τάση διαχωρισμού ανάμεσα σε ηγεσία και μάνατζμεντ ο Π.Γιαννόπουλος (1991), υποστηρίζει ότι:

> «...Ο ηγέτης, κυρίως χρησιμοποιεί τη δύναμη της ψυχής, η οποία είναι αμέτρητη, ακατανίκητη και απροσδιόριστη. Σε αντίθεση με τον ηγέτη ο manager κυρίως χρησιμοποιεί τη δύναμη του νου, της λογικής και της επιστήμης...[και ότι]...Ο ηγέτης σε αντίθεση με τον Διοικητή έχει ενδογενή και πρωτογενή δύναμη. Η διοίκηση είναι δύναμη δοτή που στηρίζεται στους ισχύοντες κανόνες δικαίου, δηλαδή εξωγενής δύναμη»[44].

Από την άλλη πλευρά, μια μερίδα αναλυτών υποστηρίζει ότι τα όρια ανάμεσα στις έννοιες της ηγεσίας και του μάνατζμεντ είναι δυσδιάκριτα και κατ'επέκταση αποδέχονται τη συμβατότητα και τη δυνατότητα συνύπαρξής τους. Ο J.W.Gardner (1987), παραθέτει χαρακτηριστικά πως:

> «... κάθε φορά που αναλογίζομαι έναν μάνατζερ πρώτης γραμμής, προκύπτει να έχει αρκετά από έναν ηγέτη...ακόμη κι ο πιο οραματιστής ηγέτης θ' αντιμετώπιζε περιστατικά τα οποία αντιμετωπίζει κάθε μάνατζερ: πότε να διακινδυνεύσει βραχυχρόνια απώλεια για την επίτευξη μακροχρόνιου κέρδους, πώς να αξιολογήσει την έλλειψη πηγών τροφοδοσίας, ανάμεσα σε σημαντικούς στόχους, σε ποιον να εμπιστευθεί μια ιδιαίτερη αποστολή»[45].

Ομοίως ο B.M.Bass (1990) υποστηρίζει πως:

> «Η λειτουργική σύμπτωση (functional overlap) ανάμεσα στην ηγεσία και το μάνατζμεντ διακρίνεται καθαρά σε ό,τι αφορά τον ανθρώπινο παράγοντα και τις διαπροσωπικές δραστηριότητες που εμπεριέχονται τόσο στο μάνατζμεντ, όσο και στην ηγεσία. Η ικανότητα του να είσαι ηγέτης και η αλληλεπίδραση με τους άλλους, αποτελεί σημαντικό εφόδιο σε όλα τα επίπεδα του μάνατζμεντ».[46]

Ο A.S.Grove με τη σειρά του απέρριψε τη διάκριση ανάμεσα σε ηγέτες και μάνατζερς υποστηρίζοντας ότι: «...ο αποτελεσματικός μάνατζερ θα πρέπει να έχει τη διαύγεια των στόχων και την υποκίνηση του αποτελεσματικού ηγέτη»[47].

---

[42] A. Zaleznik, "Managers and leaders: Are they different?", *Harvard Business Review*, vol.55(5), 1977, σ. 67-68.
[43] Στο ίδιο, σ. 67-68.
[44] Π.Γιαννόπουλος, «Περί Ηγεσίας», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ. 276, (1/12/1991), σ. 65
[45] J.W.Gardner, *The task of leadership*, (Leadership Paper No.2), (Washington D.C.: Independent Sector, 1987), σ. 7.
[46] Bernard M. Bass, *Bass & Stogdill' s Handbook of Leadership...*, όπ.παρ., σ. 385
[47] A.S.Grove, "Tapping into the leader who lies within us", *Wall Street Journal*, vol. 3, (April), σ. 22.

Συνεπώς, όπως διαφαίνεται από την άνωθεν θεωρητική αντιπαράθεση, ενώ οι ρόλοι του μάνατζερ και του ηγέτη δύνανται να είναι τελείως διακριτοί ή να διαφοροποιούνται - ως ένα βαθμό - ωστόσο, δεν αποκλείεται η συνύπαρξη των δύο αυτών ιδιοτήτων, του μάνατζερ και του ηγέτη στο ίδιο και αυτό πρόσωπο. Ιστορικά, άλλωστε, αποδεικνύεται ότι έδρασαν και διέπρεψαν εξέχουσες προσωπικότητες οι οποίες κατείχαν, τόσο ηγετικές, όσο και οργανωτικές, διοικητικές και διαχειριστικές ικανότητες όπως ο Μ. Αλέξανδρος, ο Ιούλιος Καίσαρας, ο Μ.Ναπολέων, ο Β.Ι. Λένιν, ο Μάο Τσε Τούνγκ, ο Τζ. Ουάσινγκτον, ο Θ. Τζέφερσον και πολλοί άλλοι.

Συνεπώς, η ταυτόχρονη συνύπαρξη των ιδιοτήτων ενός μάνατζερ και ενός ηγέτη στα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου καθιστά την προοπτική του ερευνητικού εγχειρήματος γύρω από την εφαρμογή του όρου *δημιουργική ηγεσία* στο πολιτικό επίπεδο, ρεαλιστικότερη, ενώ η εγκυρότητά της απομένει να αποδειχθεί.

3.2. Η σκοπιμότητα γύρω από τη διερεύνηση της «*δημιουργικής ηγεσίας*» στο πολιτικό επίπεδο.

Εκτός από την αιτιολόγηση της ορθότητας σύνδεσης ανάμεσα στους όρους *πολιτική ηγεσία* και *δημιουργική ηγεσία*, οφείλει επίσης να αιτιολογηθεί και η σκοπιμότητα του μεταξύ τους συσχετισμού ο οποίος παίρνει σάρκα και οστά στο εγχείρημα της νέας εννοιολογικής κατασκευής της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

Καταρχάς, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει ***η ηγεσία της ΕΕ*** στο πλαίσιο της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης γεννούν την ανάγκη, ώστε αυτή να καταστεί – μεταξύ άλλων, ίσως – ***περισσότερο δημιουργική***.[48]

Επίσης, όπως φάνηκε από την σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση[49], το ερευνητικό πεδίο της πολιτικής επιστήμης αποτελεί έναν χώρο στον οποίο ο όρος της *δημιουργικής ηγεσίας* δεν έχει ιδιαίτερα δείγματα γραφής. Κατά συνέπεια το εγχείρημα της παρούσας διατριβής θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι χαίρει κάποιου είδους πρωτοτυπίας

Ένας τρίτος λόγος ο οποίος αιτιολογεί το παρόν εγχείρημα αφορά στην θετική συμβολή της έννοιας της ***δημιουργικότητας*** στην ανθρώπινη πρόοδο. Αν και η παρούσα έρευνα δεν στοχεύει στην εκτενή ανάλυση του όρου «δημιουργικότητα», εντούτοις αναφέρονται τα σημεία στα οποία ο όρος αυτός την αφορά περισσότερο.

Σύμφωνα με προηγούμενα συμπεράσματα της παρούσας διατριβής, ο όρος της *δημιουργικότητας* απασχόλησε το ερευνητικό πεδίο της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής, της εκπαίδευσης, της οικονομίας, της διοίκησης επιχειρήσεων, αλλά και της μεταφυσικής[50]. Το πρωταρχικό, όμως πεδίο ανάλυσης της *δημιουργικότητας*, υπήρξε το φιλοσοφικό. Αρχικά, ο Πλάτωνας στο έργο του, *Ίων*, επιχείρησε την ανάλυση της δημιουργικής διαδικασίας στην ποίηση. Για τον Πλάτωνα, η δημιουργικότητα προκύπτει μέσα από την θεία έμπνευση. Είναι μία διαδικασία η οποία έχει τις γενεσιουργές αιτίες της έξω από τον καλλιτέχνη.

---

[48] Βλ. στο αντίστοιχο 2ο βήμα του εισαγωγικού κεφαλαίου της παρούσας διατριβής.

[49] Βλ. στο προηγούμενο τμήμα «*Περί δημιουργικής ηγεσίας*» του παρόντος κεφαλαίου.

[50] Βλ. στο αντίστοιχο τμήμα της παρούσας διατριβής, σχετικά με την ανάλυση του όρου «δημιουργικής Ηγεσία».

Συνεπώς, όπως διαφαίνεται από την άνωθεν θεωρητική αντιπαράθεση, ενώ οι ρόλοι του μάνατζερ και του ηγέτη δύνανται να είναι τελείως διακριτοί ή να διαφοροποιούνται - ως ένα βαθμό - ωστόσο, δεν αποκλείεται η συνύπαρξη των δύο αυτών ιδιοτήτων, του μάνατζερ και του ηγέτη στο ίδιο και αυτό πρόσωπο. Ιστορικά, άλλωστε, αποδεικνύεται ότι έδρασαν και διέπρεψαν εξέχουσες προσωπικότητες οι οποίες κατείχαν, τόσο ηγετικές, όσο και οργανωτικές, διοικητικές και διαχειριστικές ικανότητες όπως ο Μ. Αλέξανδρος, ο Ιούλιος Καίσαρας, ο Μ.Ναπολέων, ο Β.Ι. Λένιν, ο Μάο Τσε Τούνγκ, ο Τζ. Ουάσινγκτον, ο Θ. Τζέφερσον και πολλοί άλλοι.

Συνεπώς, η ταυτόχρονη συνύπαρξη των ιδιοτήτων ενός μάνατζερ και ενός ηγέτη στα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου καθιστά την προοπτική του ερευνητικού εγχειρήματος γύρω από την εφαρμογή του όρου *δημιουργική ηγεσία* στο πολιτικό επίπεδο, ρεαλιστικότερη, ενώ η εγκυρότητά της απομένει να αποδειχθεί.

3.2. Η σκοπιμότητα γύρω από τη διερεύνηση της «*δημιουργικής ηγεσίας*» στο πολιτικό επίπεδο.

Εκτός από την αιτιολόγηση της ορθότητας σύνδεσης ανάμεσα στους όρους *πολιτική ηγεσία* και *δημιουργική ηγεσία*, οφείλει επίσης να αιτιολογηθεί και η σκοπιμότητα του μεταξύ τους συσχετισμού ο οποίος παίρνει σάρκα και οστά στο εγχείρημα της νέας εννοιολογικής κατασκευής της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

Καταρχάς, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει ***η ηγεσία της ΕΕ*** στο πλαίσιο της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης γεννούν την ανάγκη, ώστε αυτή να καταστεί – μεταξύ άλλων, ίσως – ***περισσότερο δημιουργική***.[48]

Επίσης, όπως φάνηκε από την σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση[49], το ερευνητικό πεδίο της πολιτικής επιστήμης αποτελεί έναν χώρο στον οποίο ο όρος της *δημιουργικής ηγεσίας* δεν έχει ιδιαίτερα δείγματα γραφής. Κατά συνέπεια το εγχείρημα της παρούσας διατριβής θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι χαίρει κάποιου είδους πρωτοτυπίας

Ένας τρίτος λόγος ο οποίος αιτιολογεί το παρόν εγχείρημα αφορά στην θετική συμβολή της έννοιας της ***δημιουργικότητας*** στην ανθρώπινη πρόοδο. Αν και η παρούσα έρευνα δεν στοχεύει στην εκτενή ανάλυση του όρου «δημιουργικότητα», εντούτοις αναφέρονται τα σημεία στα οποία ο όρος αυτός την αφορά περισσότερο.

Σύμφωνα με προηγούμενα συμπεράσματα της παρούσας διατριβής, ο όρος της *δημιουργικότητας* απασχόλησε το ερευνητικό πεδίο της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής, της εκπαίδευσης, της οικονομίας, της διοίκησης επιχειρήσεων, αλλά και της μεταφυσικής[50]. Το πρωταρχικό, όμως πεδίο ανάλυσης της *δημιουργικότητας*, υπήρξε το φιλοσοφικό. Αρχικά, ο Πλάτωνας στο έργο του, *Ίων*, επιχείρησε την ανάλυση της δημιουργικής διαδικασίας στην ποίηση. Για τον Πλάτωνα, η δημιουργικότητα προκύπτει μέσα από την θεία έμπνευση. Είναι μία διαδικασία η οποία έχει τις γενεσιουργές αιτίες της έξω από τον καλλιτέχνη.

---

[48] Βλ. στο αντίστοιχο 2ο βήμα του εισαγωγικού κεφαλαίου της παρούσας διατριβής.

[49] Βλ. στο προηγούμενο τμήμα «*Περί δημιουργικής ηγεσίας*» του παρόντος κεφαλαίου.

[50] Βλ. στο αντίστοιχο τμήμα της παρούσας διατριβής, σχετικά με την ανάλυση του όρου «δημιουργικής Ηγεσία».

Δηλαδή, βρίσκεται στο ανεξήγητο υπερφυσικό επίπεδο[51]. Σε αντιδιαστολή με τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η τέχνη, ως δημιούργημα, βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τους φυσικούς κανόνες και δεν καλύπτεται από κανένα υπερφυσικό μυστήριο[52].

Πιο πρόσφατα ο όρος της δημιουργικότητας αποτέλεσε ιδιαίτερο αντικείμενο συστηματικών μελετών στο ερευνητικό πεδίο της ψυχολογίας και της ψυχιατρικής. Στις αναλύσεις του για τον δημιουργικό συγγραφέα ο S.Freud [53] (1959) ανάφερε ότι είναι αυτός ο οποίος μορφοποιεί τις προσωπικές του

---

[51] Στο γνωστό αυτό διάλογο ανάμεσα στο φιλόσοφο Σωκράτη και τον Ίωνα, ραψωδό από την Έφεσο, ο Πλάτωνας, δια στόματος Σωκράτη αναφέρει τα εξής για την δημιουργία στην τέχνη: «...Με τον ίδιο τρόπο και η Μούσα δημιουργεί ενθέους και από τους ενθέους τούτους σχηματίζεται πλήθος άλλων που εκστασιάζονται. Όλοι λοιπόν οι καλοί επικοί ποιητές όχι επειδή κατέχουν κάποια τεχνική απαγγέλλουν όλα αυτά τα ωραία ποιήματα άλλα επειδή είναι θεόπνευστοι και διακατέχονται από το θείο· το ίδιο συμβαίνει και με τους καλούς μουσικούς που, όπως ακριβώς οι κορύβαντες όταν βρίσκονται σε έκσταση χορεύουν, έτσι και οι μουσικοί σε κατάσταση έκστασης συνθέτουν τις ωραίες μελωδίες τους και όταν βρουν τον ρυθμό και την αρμονία, βακχεύονται και καταλαμβάνονται από ένθεο πάθος, όπως οι βάκχες εκστασιασμένες αντλούν από τα ποτάμια μέλι και γάλα, ενώ όταν διατηρούν τη λογική τους όχι. Αυτό συμβαίνει και στην ψυχή των μουσικών, όπως το λένε και οι ίδιοι...Μέχρι όμως να δημιουργηθεί η κατάσταση αυτή, είναι αδύνατον οποιοσδήποτε άνθρωπος να γίνει ποιητής και χρησμωδός. Επομένως όχι εξαιτίας της τεχνικής γνώσης τους μπορούν να δημιουργούν πολλά και ωραία πράγματα, σαν αυτά που λες εσύ για τον Όμηρο, αλλά χάρη στη θεϊκή έμπνευση» (βλ.Πλάτωνος, «Ιων», στ.533e-534b, μετ. κείμενο, *Πλάτων: Ευθύφρων, Κρίτων, Ίων,* εκδ. (Αθήνα: Κάκτος,1994), σ.172-173).

[52] Στο πρώτο βιβλίο του με τίτλο «Μετά τα φυσικά», αναφορικά με τον συσχετισμό τέχνης-δημιουργικότητας και ατόμου ο Αριστοτέλης τονίζει ότι: «Το ανθρώπινο γένος όμως ζει επίσης με τέχνη και με λογισμό...Η εμπειρία δημιούργησε την τέχνη, όπως σωστά λέει ο Πώλος, ενώ η απειρία την τύχη. Η τέχνη γεννιέται όταν, από πολλές εμπειρικές γνώσεις, προκύπτει μία συνολική αντίληψη για όμοια πράγματα...Κάθε πράξη όμως και δημιουργία έχει να κάνει με το ατομικό πράγμα...Εμείς όμως θεωρούμε ότι η γνώση και η κατανόηση ανήκουν μάλλον στην τέχνη παρά στην εμπειρία και παραδεχόμαστε ως πιο σοφούς τους τεχνίτες και όχι τους εμπειρικούς, επειδή για όλα τα θέματα θεωρούμε τη σοφία ως επακόλουθο της γνώσης. Αυτό συμβαίνει διότι οι πρώτοι γνωρίζουν τα αίτια ενώ οι άλλοι όχι...Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο θεωρούμε ότι η τέχνη είναι περισσότερο επιστήμη απ' ότι εμπειρία, επειδή οι πρώτοι έχουν την ικανότητα να διδάσκουν, ενώ οι άλλοι όχι. Ακόμα, καμία από τις αισθήσεις δεν θεωρούμε ότι είναι σοφία, παρ' όλο που με αυτές κυρίως αποκτούμε τις γνώσεις για τα επιμέρους...Είναι λοιπόν φυσικό αυτός που επινόησε κάποια τέχνη χωρίς να περιορίζεται στις αισθήσεις να δέχεται τον θαυμασμό των ανθρώπων όχι μόνον για την χρησιμότητα της επινόησής του, αλλά και επειδή θεωρείται σοφός σε σχέση με τους άλλους...», (βλ. Αριστοτέλη, «Μετά τα Φυσικά», βιβλίο Α, στ. 980b 25- 981a 10, μετ. κείμενο, *Αριστοτέλης Άπαντα: Τόμος Δέκατος των Μετά τα Φυσικά, Α, Β, Γ, Δ,* εκδ. (Αθήνα: Κάκτος,1993), σ. 43-45).

[53] Διευκρινίζεται ότι στον Σ. Φρόιντ ανήκει μία από τις πρώτες προσπάθειες ψυχαναλυτικής προσέγγισης της πολιτικής ηγεσίας. Συγκεκριμένα, μαζί με τον Β.Σ.Μπούλιτ, επιχείρησαν την ψυχαναλυτική ερμηνεία της πολιτικής συμπεριφοράς στου Γούντροου Γουίλσον στο μεταπολεμικό ευρωπαϊκό και αμερικανικό σκηνικό καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η ελαττωματική προσωπικότητα Αμερικανού προέδρου οδήγησε στην ανάπτυξη εγωκεντρικής και αλαζονικής συμπεριφοράς που είχε ως αποτέλεσμα την αποτυχία της επίτευξης των στόχων που έθεσε ο ίδιος στα πλαίσια του Συνεδρίου Ειρήνης των Παρισίων, (βλ. Bullitt, W.C./Freud, S., "Woodrow Wilson", *Encounter*, vol. 27(1), σ. 4-24 & vol. 27(2), σ. 3-24). Επίσης, για περισσότερες πληροφορίες γύρω από την ψυχαναλυτική ερμηνεία της πολιτικής ηγεσίας, βλ. πιο πρόσφατες έρευνες αναφορικά με τον *«προεδρικό χαρακτήρα»*, από τον J.D.Barber, *The Presidential Character*, (Englewood Cliffs, N.J.L: Prentice-Hall, 1992) και A.L.George/J.L.George/ F.I. Greenstein, *Presidential Personality and performance*, (Oxford: Westview, 1998).

επιθυμητές φαντασιώσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ευχάριστες και ελκυστικές προς τους άλλους[54].

Περισσότερο, όμως απ' όλους τους κλάδους το φαινόμενο της δημιουργικότητας συνδέθηκε με αυτούς των τεχνών και της λογοτεχνίας. Τόσο ο κλάδος των τεχνών, όσο και της λογοτεχνίας έχουν να επιδείξουν τεράστιο πλούτο αναφορικά και με τις τρεις εκφάνσεις της δημιουργικότητας, ήτοι τους *δημιουργικούς καλλιτέχνες*, *συγγραφείς* και *ποιητές* (*δημιουργικό άτομο*), τις *δημιουργικές τεχνικές* (*δημιουργική διαδικασία)* και αυτά που μένουν, τα οποία πολύ συχνά χαρακτηρίζονται και ως «αριστουργήματα» (*δημιουργικό προϊόν*).

Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι οι συγκεκριμένοι κλάδοι ευθύνονται, επίσης, κατά κύριο λόγο, και για την κατά καιρούς αρνητική κοινωνική στάση απέναντι στο φαινόμενο της δημιουργικότητας. Στοιχεία, όπως η εκκεντρική συμπεριφορά, η ροπή σε ναρκωτικούς εθισμούς και στο αλκοόλ για την έμπνευση οραμάτων, η «προκλητικά» απελευθερωμένη σεξουαλική ζωή, ο συχνός συσχετισμός ανάμεσα στην καλλιτεχνική ικανότητα και στην πνευματική ασθένεια, αλλά και στην οικονομική εξαθλίωση κλόνισαν την κατεστημένη εικόνα της πολιτισμικής δημιουργικότητας του δυτικού, κυρίως, κόσμου.[55] Σύμφωνα με την άποψη του R.B.McLaren, αυτή η: «σκοτεινή πλευρά της δημιουργικότητας αναφέρεται στον αγώνα για ριζοσπαστική αυτονομία από τους φραγμούς της κοινωνικής υπευθυνότητας».[56]

Παρόλα αυτά, η «σκοτεινή πλευρά της δημιουργικότητας» - που οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στο δημιουργικό άτομο – δεν μπορεί να αμαυρώσει το δημιουργικό προϊόν που μένει στη διάθεση του κοινωνικού συνόλου προς κρίση ακολουθώντας τον τελικό και πολλές φορές ιστορικό του προορισμό. Άλλωστε, στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής μελέτης θεωρείται ως ευρέως αποδεκτή η θετική κοινωνική και λοιπή συμβολή του φαινομένου της δημιουργικότητας.[57] Όπως υποστηρίζουν οι A.Rothenberg και C.R.Hausman (1976) σχετικά με την χρησιμότητα γύρω από την διάδοση της μελέτης πάνω στο φαινόμενο της δημιουργικότητας:

> «...Πολλές άλλες κατηγορίες επαγγελμάτων, συμπεριλαμβανομένων των εκπαιδευτικών, των ψυχολόγων της εκπαίδευσης, των στελεχών επιχειρήσεων και του κυβερνητικού προσωπικού που συσχετίζεται με την εξουσία ενδιαφέρονται άμεσα και πιεστικά για την δημιουργικότητα, και πρωτίστως για την αναγνώριση και την ανάδειξη του δημιουργικού ταλέντου. Ξεκάθαρα, ένας σημαντικός στόχος, όπως η ανάδειξη της δημιουργικότητας, θα μπορούσε να συμβάλει προς όφελος ολόκληρης της ανθρωπότητας».[58]

Παράλληλα, σε ό,τι αφορά τη σκοπιμότητα γύρω από τη μελέτη της δημιουργικότητας, οι ίδιοι μελετητές υπογραμμίζουν ότι:

---

[54] Βλ. S.Freud, "The Creative Writers and Day-Dreaming", στο εκδ. J.Strachey, *The Standard Edition of Complete Psychological Work of Sigmund Freud*, vol. 9, (London: Hogarth Press, 1959), σ. 143-153.

[55] Βλ.R.B.McLaren, (1999), "Dark side of creativity", ed. Runco, M.A./S.R.Pritzker, *Encyclopedia of Creativity*, (Academic Press, 1999).

[56] Βλέπε σχετική ανάλυση στο ίδιο, σ. 272.

[57] Ενδεικτικά βλ.T.M.Amabile, "How to kill creativity", *Harvard Business Review*, vol.76(5), 1998, D.H.Feldman, "The development of creativity", ed. R.J.Sternberg, *Handbook of Creativity*, (Cambridge University Press, 1999), M.A.Runco, "Creativity", *Annual Review of Psychology*, vol. 55, σ. 657-687.

[58] Βλ. Albert Rothenberg & Carl R. Housman, όπ.παρ., σ. 5

«...Η έρευνα γύρω από τη δημιουργικότητα βρίσκεται στη πρώτη γραμμή των σύγχρονων ορθολογικών ζητημάτων [contemporary rational inquiry], διότι δύναται να ρίξει φως σε σημαντικά πεδία, στις ιδιαίτερες περιοχές της συμπεριφορικής επιστήμης και της φιλοσοφίας και ακόμη βαθύτερα διότι αφορά ένα θέμα που είναι συνδεδεμένο με την ανθρώπινη επιβίωση: την κατανόηση και την βελτίωση του ανθρώπου και του κόσμου σε μία εποχή, όπου τα συμβατικά μέσα κατανόησης και βελτίωσης φαντάζουν ξεπερασμένα και αναποτελεσματικά».[59]

Συνοψίζοντας, επισημαίνεται ότι, τόσο από την άποψη της ερευνητικής πρωτοτυπίας, όσο και από τη θεώρηση της δημιουργικότητας ως εναλλακτικής πρότασης στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με την ανθρώπινη επιβίωση, κρίνεται μάλλον σκόπιμη η ερευνητική προσπάθεια της διερεύνησης του όρου της *δημιουργικής ηγεσίας* στο πολιτικό επίπεδο. Για τον λόγο αυτό το εγχείρημα της παρούσας διδακτορικής διατριβής αποτελεί μία επιπλέον προσπάθεια που επιδιώκει με ειλικρίνεια, αντικειμενικότητα και επιστημονικό προσανατολισμό να φωτίσει μια ακόμα πτυχή του φαινομένου της ηγεσίας.

3.3. Το θεωρητικό μοντέλο της *δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική*: μία αναλυτική παρουσίαση.

Λαμβάνοντας υπόψη τις διευκρινίσεις που προηγήθηκαν, σκοπός του παρόντος τμήματος είναι η αναλυτική παρουσίαση του εγχειρήματος της εννοιολογικής κατασκευής που αφορά στον όρο της *δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική* ή αλλιώς της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

Όπως τονίστηκε στο εισαγωγικό τμήμα, οι διαρκώς εντεινόμενες προκλήσεις, στο εγχώριο ευρωπαϊκό και στο ευρύτερο διεθνές περιβάλλον, καθιστούν ολοένα επιτακτικότερη την ανάγκη για προτάσεις που θα αφορούν στην κατασκευή ενός εναλλακτικού μοντέλου – ευρωπαϊκής - ηγεσίας: της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*. Το συγκεκριμένο μοντέλο ηγεσίας προσεγγίζει στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τα αιτήματα και τις ανάγκες μιας διαρκώς εξελισσόμενης – ευρωπαϊκής – κοινωνίας υπό το καθεστώς της υπερεθνικής ολοκλήρωσης. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα μοντέλο πολιτικής ηγεσίας το οποίο θα ανταποκρίνεται θετικά στις κυρίαρχες προκλήσεις που πηγάζουν, τόσο από το σύνολο της κοινωνικής βάσης, όσο και από τη θέση της στο διεθνές σύστημα, ενώ παράλληλα θα είναι ικανό να προβαίνει σε δημιουργικές καινοτομίες για την εμβάθυνση, σταθερότητα και αποτελεσματικότητα των στόχων του οι οποίοι έχουν, πρωτίστως, κοινωνικό προσανατολισμό.

Θεωρώντας λοιπόν, ότι η πολιτική ηγεσία αποτελεί κορυφαίο κοινωνικό φαινόμενο, σημαντικής έκφρασης ισχύος, δημιουργικού χαρακτήρα, με βαθύ και ζωτικό κοινωνικό έρεισμα, το οποίο επίσης, συνδέει την εγχώρια με τη διεθνή πολιτική[60] και με τις επιφυλάξεις των νοηματικών περιορισμών που

[59] Στο ίδιο, σ. 5.

[60] Σύμφωνα με τα συμπεράσματα αυτά: «οι ηγέτες αποτελούν τους κεντρικούς δρώντες στο «δι-επίπεδο παιγνίδι» (two-level game) που συνδέει την «εγχώρια πολιτική» με την διεθνή διαπραγμάτευση» (βλ. Peter Evans, Harold Jackobson & Robert Putnam, (επιμ. εκδ.), *Double-*

εμπεριέχονται σ' έναν εννοιολογικό προσδιορισμό, ορίστηκε ως *δημιουργική πολιτική ηγεσία*, αυτή, οι δράσεις της οποίας χαρακτηρίζονται από την κατοχή πολιτικής εξουσίας, από υψηλή κοινωνική αξία – ή αλλιώς υψηλή κοινωνική αναφορά – και από καινοτομία, ενώ παράλληλα διαπνέονται από όραμα με υψηλό κοινωνικό προσανατολισμό.

Από την ανάλυση του προβλήματος που τέθηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο της παρούσας διατριβής διαπιστώθηκε ότι τα στοιχεία που δύνανται να αποτελέσουν τις ικανές και αναγκαίες συνθήκες για τον χαρακτηρισμό μιας πολιτικής ηγεσίας ως δημιουργικής είναι: (α) **το όραμα**, (β) **η καινοτομία**, (γ) **η κοινωνική αξία της ηγεσίας** ή αλλιώς η κοινωνική αναφορά της ηγεσίας και (δ) **η πολιτική εξουσία**.

Στο τμήμα που ακολουθεί επιχειρείται η πληρέστερη και σαφέστερη ανάλυση των τεσσάρων συγκεκριμένων *ποιοτήτων* για την ύπαρξη της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* με γνώμονα την τεκμηρίωση: (α) του κεντρικού ρόλου που διαδραματίζουν στο πλαίσιο του κοινωνικού σχηματισμού, (β) του συσχετισμού τους με το φαινόμενο της ηγεσίας, (γ) του προσδιορισμού τους στο πλαίσιο της εννοιολογικής κατασκευής της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*..

Επίσης, διευκρινίζεται ότι οι *ποιότητες* αυτές, οι οποίες αποτελούν παράλληλα και προϋποθέσεις για την ύπαρξη δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική, δύνανται να χρησιμοποιηθούν μεθοδολογικά, είτε στα πλαίσια των ατομικών προσεγγίσεων γύρω από την μελέτη του κυρίαρχου ηγέτη, ως ατομικής μονάδας, είτε στο πλαίσιο της ομαδικής προσέγγισης της πολιτικής ηγεσίας, δηλαδή, την μελέτη των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών της (π.χ. κυβερνητικών ελίτ). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της δημιουργικής ηγεσίας, όπως η καινοτομία και το όραμα, δύνανται να ερμηνευθούν είτε ως ατομικά χαρακτηριστικά, είτε ως προαπαιτούμενα ή στόχοι προς επιδίωξη για έναν ηγέτη ή μία ομάδα ηγετικών στελεχών (ελίτ). Εξίσου, τα άλλα δύο χαρακτηριστικά στοιχεία της δημιουργικής ηγεσίας, ήτοι η πολιτική εξουσία και η κοινωνική αξία της ηγεσίας, αν και εν πρώτοις φαίνεται ν' αποτελούν επιδιωκόμενους στόχους για έναν ηγέτη ή μία ηγετική ομάδα (ελίτ), ωστόσο δύνανται ν' αποτελέσουν το πλαίσιο εκείνο για την ανάπτυξη, επίσης, ατομικών χαρακτηριστικών του ηγέτη ή της ηγετικής ομάδας (ελίτ) που είτε θα εκφράζουν τους στόχους αυτούς, είτε θα τους επιδιώκουν. Με άλλα λόγια, το μοντέλο της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας μπορεί να εφαρμοσθεί τόσο στην ατομική, όσο και στην ομαδική προσέγγιση της ηγεσίας, χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα[61]. Άλλωστε, η βιβλιογραφία που προηγήθηκε γύρω από τον όρο της δημιουργικής ηγεσίας σε τομείς εκτός της

Edge Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics, (Berkeley, CA: University of California Press, 1993).

[61] Γενικότερα, οι βασικές προσεγγίσεις διερεύνησης του φαινομένου της ηγεσίας σύμφωνα με τον καθηγητή Κλ. Κουτσούκη, εντοπίζονται στις εξής κατηγορίες: (α) ψυχο-πολιτική, (β) ψυχοκοινωνική ή Βεμπεριανή, (γ) ομαδική και (δ) προσέγγιση των επαναστατικών ηγετών (βλ. Κλ. Κουτσούκης, *Η πολιτική ηγεσία – Ηγέτες: Ταυτότητα – Προσωπικότητα – Συμπεριφορά. Εισαγωγή στη θεωρία*, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα, β΄αναθεωρημένη έκδ., (Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Α. Αναστασίου, 2001) σ. 76-79). Ωστόσο, όπως διαπιστώνεται δύο είναι τα επίπεδα - από άποψη πλήθους των υπό έρευνα αντικειμένων – στα οποία διερευνάται το φαινόμενο της ηγεσίας: το ατομικό και το ομαδικό. Για περισσότερους μεθοδολογικούς προβληματισμούς βλέπε: Donald D.Searing, "Models and Images of Man and Society in Leadership Theory", στο *Political Leadership. Readings from an Emerging Field*, Glenn D.Page eds., (N.York: The Free Press, 1972), σ. 19-44.

πολιτικής, αφορά, τόσο σε ομαδικές, όσο και σε ατομικές ερευνητικές προσεγγίσεις της ηγεσίας.[62]

3.3.1. Το *Όραμα.*

Το στοιχείο του οράματος που ορίζεται και ως «...η ικανότητα διαμόρφωσης υψηλών προσδοκιών ευημερίας και ευφορίας για την κοινωνία ή το σύνολο των επιχειρήσεων κλπ...»[63] ανήκει στα κυριότερα χαρακτηριστικά του πρότυπου ιδανικού ηγέτη. Άλλωστε, η ηγεσία που διαπνέεται από όραμα και ιδανικά είθισται να πλησιάζει περισσότερο από κάθε άλλο είδος στο πρότυπο του ιδανικού ηγέτη. Δηλαδή, επισημαίνεται ότι η έμπνευση κοινών ιδανικών και στόχων αποτελεί βασική λειτουργία του οράματος ενός ηγέτη, ενώ η επίτευξή τους καταδεικνύει την πεμπτουσία της δράσης του[64].

Σχετικά πρόσφατες τυπολογικές αναλύσεις κατατάσσουν τον οραματιστή ηγέτη ως ξεχωριστό είδος ηγεσίας[65]. Σύμφωνα, επίσης, με το ιστορικά πλαίσιο ανάλυσης αποδεικνύεται, ότι η ύπαρξη οράματος γίνεται αισθητή στις πιο γνωστές τυπολογικές κατηγοριοποιήσεις της ηγεσίας. Τόσο οι «χαρισματικοί ηγέτες»[66], όπως ο Μ. Αλέξανδρος, καθώς και οι «αντι-ηγέτες»[67] όπως ο Μαχάτμα Γκάντυ, αλλά και οι «επαναστατικοί ηγέτες»[68], όπως ο Λένιν είχαν ως ακρογωνιαίο λίθο της ιστορικής τους δράσης την πραγμάτωση του οράματός τους: ο Μ. Αλέξανδρος την «ομόνοια» των λαών[69], ο Μαχάταμτα Γκάντι «την επανάσταση της μη-βίας», και ο Λένιν «την κομμουνιστική επανάσταση» και την «αταξική κοινωνία».

---

[62] Βλέπε σε προηγούμενο τμήμα του παρόντος κεφαλαίου σχετικά με την ανάλυση του όρου «δημιουργική ηγεσία», στα πλαίσια της υπάρχουσας βιβλιογραφίας.

[63] Σ.Θεοφανίδης, *Ποιος είναι Ηγέτης; Η ποιότητα της Ηγεσίας*, (Αθήνα: Παπαζήση, 1999), σ. 24.

[64] Π. Γιαννόπουλος, όπ.παρ., σ. 61-67. Επίσης βλ. Εμμ. Μικρογιαννάκης, «Ηγεσία», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τεύχος 276, (11/12/1991), σ. 46-53

[65] M.Keren, "Moses as a Visionary Realist", *International Political Science Review*, vol.9(1), 1988, σ. 71-84.

[66] Σχετικά με την «χαρισματική ηγεσία» βλ. ενδεικτικά: Eisenstadt, S., *Max Weber: Charisma and institution building*, (Chicago, 1968) και Έριχ Φρομ, *Αναλυτική Κοινωνιοψυχολογία*, (Αθήνα: Επίκουρος, 1975). Για περιπτωσιολογικές αναλύσεις της χαρισματικής ηγεσίας βλ. Κλ. Κουτσούκης, «Ο Μάρκος Μπότσαρης ως πρόσωπο του χαρισματικού κύκλου», στο Σπάρτη, Μαραγκού-Δρυγιαννάκη (επιμ.), *Ιστορία και Ηγεσία*, φάκελος για το μάθημα Ιστορία και Ηγεσία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, ακαδημαϊκό έτος 2003-2004 ακαδημαϊκό έτος 2003-2004, σ. 2-19.

[67] Σύμφωνα με έναν σύντομο ορισμό που μας δίνεται, ως «αντι-ελίτ» εννοείται η ελίτ εκείνη που «...σε περιπτώσεις συστημικών κρίσεων ενδέχεται ... να υιοθετήσει μαζί με άλλα αντισυστημικά στοιχεία ακραίες θέσεις σε σχέση με την ύπαρξη και τους χειρισμούς εκ μέρους της κυβερνητικής ελίτ...», (βλ. Κλ. Κουτσούκης, *Η πολιτική ηγεσία. Θεωρία, συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση των πολιτικών ηγετών*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ε. Αναστασίου, 1990), σ. 51.

[68] Σχετικά με την «επαναστατική ηγεσία» βλ. πρόσφατη ενδεικτική βιβλ.: Ρεζέ Μοσταφά/Φίλιπς Ρέι, *Επαναστάτες. Από τον Κρόμγουελ ως τον Ροβεσπιέρο και από τον Λένιν στον Τσε Γκεβάρα*, (πρόλογος-επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Κλ. Κουτσούκης), μετ. Αιμιλία Παπαδημητρίου, (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1999). Για περιπτωσιολογικές αναλύσεις της χαρισματικής ηγεσίας βλ. Κλ. Κουτσούκης, «Ο Άρης Βελουχιώτης ως επαναστατικός ηγέτης», στο Σπάρτη, Μαραγκού-Δρυγιαννάκη (επιμ.), όπ.παρ., σ. 51-77.

[69] Βλ. Ηλ. Θερμός, *Ο ηγέτης. Μελέτη στο φαινόμενο της ηγεσίας*, (Αθήνα, 1977). Επίσης, του ιδίου «Τα προλεγόμενα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ του Μ.Αλεξάνδρου», (ανάτυπο) περ. *Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών*, τ.(21-22), (Ιούλιος-Δεκέμβριος), (γ΄-δ΄ τριμήνου), 1974.

Σε ό,τι αφορά το όραμα του «επαναστατικού ηγέτη», ο καθηγητής Ηλ. Θερμός (1977) συντάσσεται με την πεποίθηση του M.Weber, σύμφωνα με τον οποίο θα πρέπει: «...να προσφέρει στις μάζες την συνειδητοποίηση της κατάστασης που επικρατεί στον κόσμο στις πραγματικές του διαστάσεις»[70].

Για τον «χαρισματικό ηγέτη» το: «...χρέος της ηγεσίας με όραμα είναι να δώσει σε όλους λίγο από το κοινό όραμα το οποίο υπάρχει στο διηνεκές»[71]. Δηλαδή, το όραμα του ηγέτη οφείλει να έχει μία δυναμική όχι μόνον από την άποψη της πραγμάτωσής του, αλλά και από την άποψη της εξέλιξής του παράλληλα με την ηγετική προσωπικότητα στην πορεία της μέσα στην ιστορία. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που αναφέρονται στην Ελληνική πολιτική πραγματικότητα από τον καθηγητή Κλ. Κουτσούκη (1991) σχετικά με την εξελικτική πορεία του ηγετικού προφίλ του Ελ. Βενιζέλου και του Κ. Καραμανλή και την παράλληλη εξέλιξη των οραμάτων που εξέφραζαν κάθε φορά για την Ελληνική κοινωνία[72].

Παράλληλα, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία της σχέσης ηγέτη-οπαδών και ηγέτη-κοινωνίας, υποστηρίζεται ότι: «...κάθε άρχοντας να έχει τη συναίνεση για τη πραγμάτωση του οράματός του, που είναι "εν", "unum..."»[73]. Με άλλα λόγια, κάθε ηγέτης οφείλει να εξασφαλίζει τη δημοκρατική νομιμοποίηση του οράματός του το οποίο με τη σειρά του οφείλει να είναι ενιαίο και συμμετοχικό στο μέτρο του δυνατού.

Επίσης, αναλύοντας τη σχέση ανάμεσα στον ήρωα και στον ηγέτη, ο Σίντνεϋ Χουκ (1962) καθιστά μεταξύ άλλων, την έμπνευση του κοινωνικού οράματος ως απαραίτητου στοιχείου του «δημοκρατικού ήρωα»[74].

Συνεπώς, η ανάγκη ύπαρξης οράματος συμβαδίζει, μάλλον, με την ανάπτυξη και την προοπτική μιας ηγεσίας με αξιώσεις. Ωστόσο, το περιεχόμενο αυτού του οράματος βρίσκεται στα χέρια των ηγετών οι οποίοι θα πρέπει κάθε φορά ν' αφουγκράζονται τα σημεία των καιρών και να απαντούν στις προκλήσεις τους. Η αναζήτηση των σημείων αναφοράς που οφείλει να έχει ένας ηγέτης κατά την έμπνευση και συγκρότηση του οράματός του είναι ένα μεγάλο ζήτημα με τεράστιες δυνατότητες διερεύνησης. Παρόλα αυτά όμως, η πλατωνική κοσμοθεωρητική οπτική έχει, ήδη, δώσει τη δική της διαχρονική απάντηση σχετικά με τα σημεία αναφοράς του οράματος της πολιτικής ηγεσίας. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τη συνείδηση μιας ανώτερης αποστολής, η οποία συνοψίζεται στη διαφώτιση, εκπαίδευση και διάσωση των «δεσμωτών της σπηλιάς» που αντιλαμβάνονται μόνον τις σκιές των πραγμάτων και όχι τα ίδια τα πράγματα, όπως υπάρχουν στον κόσμο των ιδεών, από τους ικανούς εκείνους πολιτικούς ηγέτες που γνώρισαν το φως του κόσμου της γνώσης και «...την ιδέα του Αγαθού που σαν γίνει ορατή, πρέπει να τη συλλογιστεί κανείς ως την αιτία κάθε σωστού και ωραίου πράγματος όσον αφορά όλα τα όντα...»[75].

Το θεωρητικό μοντέλο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*, όσο ουτοπικό και υπερβολικό θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί, φιλοδοξεί να αξιώσει εκείνο το όραμα το οποίο θα προσανατολίζεται, κατά κύριο λόγο, στις βασικές αξίες της

---

[70] Ηλ. Θερμός, «Θεωρία και τυπολογίες της χαρισματικής ηγεσίας», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τεύχος 276, (11/12/1991), σ. 62.

[71] Απόσπασμα από συνέντευξη του καθηγητού Ηλ. Θερμού στη γράφουσα, την 21/10/2004.

[72] Βλ. Κλ. Κουτσούκης, «Η παθολογία των ηγετών..., όπ.παρ., σ. 90-94.

[73] Βλ. στο ίδιο, σ. 92.

[74] Sidney Hook, *The Hero in History*, (Boston: Beacon Press, 1962), 4th ed.

[75] Βλ. «Πλάτων. Πολιτεία», (κεφ. ΄Ζ, 514α-516b), μετ. Ν.Μ.Σκουτερόπουλος, (Αθήνα: εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2002), σ. 502-573.

πλατωνικής θεώρησης σχετικά με την αποστολή της πολιτικής ηγεσίας στον κόσμο. Διευκρινίζεται, επίσης, ότι οι συγκεκριμένες αξίες δεν θεωρούνται αυστηρά αποκλειστικές και απαγορευτικές οποιασδήποτε άλλης, η οποία δύναται να εξασφαλίσει ευρεία κοινωνική αποδοχή και εμφανίζει νοηματική συγγένεια ή εννοιολογική γειτνίαση ή κοινή σκοπιμότητα με τις αντίστοιχες του πλατωνικού οραματισμού. Με τον τρόπο αυτό οι πλατωνικές αξίες που αφορούν στον οραματισμό της πολιτικής προάγονται και αναδεικνύονται περαιτέρω.

3.3.2. *Η Καινοτομία.*

Ο όρος *δημιουργικότητα* έχει συνδεθεί με χαρακτηριστικά όπως η φαντασία, η θεία έμπνευση, η ενόραση, η διαίσθηση, η ευφυΐα, η αξία, αλλά περισσότερο απ' όλα έχει συνδεθεί με το στοιχείο της καινοτομίας. Για μια μεγάλη, ίσως τη μεγαλύτερη, μερίδα των σύγχρονων, κυρίως αναλυτών η ύπαρξη του στοιχείου της καινοτομίας ή του νεωτερισμού (innovation or novelty) αποτελεί την αναγκαία και ικανή συνθήκη, για τον χαρακτηρισμό μιας πράξης, μιας διαδικασίας ή ενός ατόμου ως δημιουργικού. Επίσης, όπως διαπιστώθηκε μέσα από τη δειγματοληπτική παράθεση των ορισμών που επικρατούν γύρω από τον σύνθετο όρο *δημιουργική ηγεσία* που επιχειρήσαμε σε προηγούμενο τμήμα του παρόντος κεφάλαιο, το στοιχείο της καινοτομίας κυριάρχησε κατά πλειοψηφία[76].

Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι αν και διαισθητικά η δημιουργικότητα φαντάζει ως απλή έννοια, εντούτοις αποτελεί πολύπλοκο φαινόμενο. Όπως υποστηρίζει A.Rothenberg:

> «Το ζήτημα της δημιουργικότητας καλύπτεται από μυστικισμό, εννοιολογική σύγχυση, αξιολογικές κρίσεις, ψυχαναλυτικές νουθεσίες και από το δυσβάστακτο βάρος των φιλοσοφικών θεωρήσεων που χρονολογούνται από τα αρχαία χρόνια»[77].

Ενδεικτικό της εννοιολογικής ιδιαιτερότητας που χαρακτηρίζει τον όρο *δημιουργικότητα* είναι ότι μόνο στον κλάδο της ψυχολογίας συναντά κανείς, σήμερα, περισσότερους από εξήντα ορισμούς.[78]

Παρόλα αυτά, για την πληρότητα της ανάλυσης παρατίθενται ορισμένους από τους εγκυρότερους, τους επικρατέστερους και πιο σύγχρονους εννοιολογικούς προσδιορισμούς του όρου *δημιουργικότητα* όπως αυτοί καταγράφονται από τη διεθνή βιβλιογραφία και το ηλεκτρονικό διαδίκτυο:

(α) Οι A.Housman και C.R.Rothenberg, συμπέραναν ότι:

> «...ότι οι δημιουργικές πράξεις και τα δημιουργικά προϊόντα έχουν τα χαρακτηριστικά **της καινοτομίας** και της αξίας. Η καινοτομία ή νεωτερισμός, η

[76] Βλ. σχετικά: B.D.Bleedorm, όπ.παρ., John F. Mitchell, όπ.παρ., R.D. Norton, όπ.παρ., Hal Isen/Peter Kline, όπ.παρ., καθώς επίσης και Gottlieb Guntern, όπ.παρ., σ. 10.

[77] Albert Rothenberg /Carl R. Housman, όπ. παρ., σ. 6.

[78] Βλ. C.V.Taylor, "Various approaches to and definitions of creativity", ed. R.J.Stenberg, *The nature of creativity: Contemporary psychological perspectives*, (Cambridge University Press, 1988).

εμφάνιση ευδιάκριτων χαρακτηριστικών ή οι εμπειρίες, αποτελούν ενδογενή στοιχεία της θεωρητικής σύλληψης της δημιουργικότητας»[79].

(β) Για τον Gottlieb Guntern:

«...η ανθρώπινη δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί ως η ικανότητα γένεσης νέων μορφών οι οποίες θα πρέπει να πληρούν τέσσερα κριτήρια: **την μοναδικότητα**, τη λειτουργική επάρκεια, την αισθητική τελειότητα, και την αξία για την κοινωνία».[80]

(γ) Σύμφωνα με την ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια *Wikipedia the free Encyclopedia*:

«Ως δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί το πνευματικό φαινόμενο, οι πνευματικές ικανότητες ή/και τα εργαλεία τα οποία δύνανται να γεννήσουν (και κατ' επέκταση να αναπτύξουν) **καινοτομία**, έμπνευση ή ενόραση»[81].

Ενώ παράλληλα συμπληρώνει ότι:

«Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας το φαινόμενο της δημιουργικότητας υφίσταται όταν παράγεται ένα νέο προϊόν (π.χ. ένα καλλιτεχνικό προϊόν ή μια επιστημονική υπόθεση) **το οποίο είναι τόσο καινοτόμο, όσο και χρήσιμο**»[82]

Επίσης, υπογραμμίζει ότι:

«στην καθομιλουμένη ο όρος δημιουργικότητα χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη δραστηριότητα παραγωγής ή ανακάλυψης του εντελώς ή μερικώς καινούργιου, τη διερεύνηση αντικειμένων με νέες ιδιότητες και χαρακτηριστικά, την ενόραση – μέσω της λειτουργίας της φαντασίας – νέων προοπτικών τις οποίες δεν είχε σκεφτεί κανείς στο παρελθόν, την αντιμετώπιση ενός ζητήματος μ' έναν τρόπο διαφορετικό από αυτόν που προηγούμενα θεωρούνταν ως πιθανός ή κανονικός»[83]

(δ) Στον ιδιαίτερο χώρο της επιστημονικής έρευνας, η *δημιουργικότητα* ορίζεται και ως:

«η ικανότητα να επιλύσουμε προβλήματα τα οποία αξίζουν επίλυσης. **Είναι η ικανότητα να δημιουργούμε γνώση**. Η δημιουργικότητα είναι προσδιοριστική των αντικειμένων που εξετάζει: είναι η μετα-γνώση (meta-knowledge) του πώς να επιλύσουμε μία συγκεκριμένη τάξη προβλημάτων»[84],

Καθώς, επίσης και ως:

«**η παραγωγή πληροφοριών οι οποίες δεν υπήρχαν από πριν**. Όλες οι νέες μονάδες πληροφοριών βασίζονται σε ήδη υπάρχουσες και είναι νέες επειδή αναδομούν τις ήδη υπάρχουσες και/ή εισάγουν νέα πληροφοριακά δεδομένα σ' αυτές»[85].

---

[79] Albert Rothenberg /Carl R. Housman, όπ. παρ., σ. 6.
[80]Gottlieb Guntern, *The Challenge of Creative Leadership*, (London: Shepherd-Walwyn Ltd., 1997), σ. 11.
[81] Στο ίδιο.
[82]Βλ. http://www.wikipedia.org/wiki/Creativity (3/7/2006).
[83] Στο ίδιο.
[84]Βλ. www.tcs.ac/FAQ/FAQShortGlossary.html (3/7/2006).
[85]Βλ. www.equivalence.com/labor/lab_vf_glo_e.shtml (3/7/2006).

(ε) Στον ιδιαίτερο χώρο της εκπαίδευσης, η δημιουργικότητα ορίζεται και ως:

«η εμπειρία της σκέψης, της αντίδρασης και της εργασίας μέσα από έναν ευφάνταστο και ιδιοσυγκρασιακό τρόπο ο οποίος χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό **καινοτομίας, πρωτοτυπίας,** αποκλίνουσας σκέψης και ανάληψης ρίσκου».[86]

(στ) Στον ιδιαίτερο χώρο του μάρκετινγκ και της διοίκησης επιχειρήσεων, η δημιουργικότητα ορίζεται και ως:

> «Το στάδιο της διαδικασίας επίλυσης προβλημάτων στο οποίο η φαντασία κινητοποιείται για την εξεύρεση συνολικά νέων και καινοτόμων προσεγγίσεων».[87]

Επίσης, σύμφωνα με τον D.M.Johnson η δημιουργική πράξη δύναται να έχει πολλές διαστάσεις στις οποίες περιλαμβάνονται η πνευματική υπεροχή και πρωτοπορία του δημιουργικού ατόμου, αλλά και η ευαισθησία του απέναντι στο πρόβλημα, καθώς επίσης και η **πρωτοπορία,** η αυθεντικότητα, **η καινοτομία**, η χρησιμότητα και η καταλληλότητα του δημιουργικού προϊόντος.[88] Σύμφωνα με τον A.Koestler η συχνά συνακόλουθη παρουσία της εμπνεύσεως και της διαισθητικής ενόρασης αποτελούν μέρος της δημιουργικής σκέψης και δράσης.[89] Η T.M.Amabile υποστηρίζει ότι για την δημιουργικότητα στους τομείς των τεχνών και της λογοτεχνίας **αρκεί μόνον το χαρακτηριστικό της πρωτοτυπίας**, σε αντίθεση με άλλους τομείς όπου απαιτείται και η καταλληλότητας[90]. Επίσης, οι Mackinnon και Guilford, **θεωρούν την καινοτομία ως απαραίτητο στοιχείο στη δημιουργική διαδικασία**[91].

Λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των εννοιολογικών προσδιορισμών της ηγεσίας, αλλά και τα συμπεράσματα των αναλυτών γύρω από τα βασικά χαρακτηριστικά του όρου δημιουργικότητα τα οποία παρατέθηκαν πιο πάνω, εύλογα διαπιστώνεται η επικράτηση της ***καινοτομίας***, ως του βασικότερου και ειδοποιού χαρακτηριστικού στοιχείου της δημιουργικότητας.

Ωστόσο, το στοιχείο της καινοτομίας αποτελεί, από μόνο του ένα ζήτημα φιλοσοφικού και λοιπού επιστημονικού προβληματισμού. Ενώ υπάρχουν αναλυτές που υποστηρίζουν την ύπαρξή του, ως απαραίτητης μεταβλητής για την δημιουργική διαδικασία, εντούτοις μία μερίδα επιστημόνων αμφισβητεί την ύπαρξή της, υποστηρίζοντας ότι: «δεν υπάρχει τίποτε καινούριο υπό το φως του ηλίου».[92] Σύμφωνα με τον βασικότερο ισχυρισμό τους υποστηρίζουν ότι, οτιδήποτε εμφανίζεται ως νέο-καινοτόμο σ' έναν πολιτισμό ή σε μία ιστορική περίοδο, αποτελεί απλώς, ένα στοιχείο το οποίο προέρχεται από μία διαφορετική

---

[86] Βλ. www.usm.maine.edu/trudy/frame/fgloss.htm (3/7/2006).
[87] Βλ. www.onealliance.com/client_access/graphic_glossary.htm (3/7/2006).
[88] D.M.Johnson, *Systematic introduction to the psychology of thinking*, (Harper & Row, 1972).
[89] A.Koestler, *The act of creation*, 1964.
[90] Βλ. T.M.Amabile, όπ.παρ., σ. 567.
[91] Βλ. D.W.Mackinnon, "The Nature and Nurture of Creative Talent", *American Psychologist*, vol. 17, 1962, σ. 484-495, καθώς και J.P.Guilford, "Creativity: Retrospect and Prospect", *Journal of Creative Behaviour*, vol. 4, 1970, σ. 149-168.
[92] Για περισσότερη ανάλυση βλέπε τις αναφορές που γίνονται στους H.Bergson, *Creative Evolution*, (N.York: Holt, 1911) και C.L.Morgan, *Emergent Evolution*, (N.York: Holt, 1923), από τους Albert Rothenberg /Carl R. Housman, όπως παρ., σ. 291-295, 288-290.

ιστορική περίοδο ή από έναν διαφορετικό πολιτισμό. Δηλαδή, το στοιχείο που εμφανίζεται σε μία ιστορική περίοδο ως νέο, προϋπάρχει σε κάποια άλλη περίοδο και κατά συνέπεια δεν μπορούμε να μιλάμε για καινοτομία. Η περαιτέρω όμως, ανάλυση τέτοιου είδους προβληματισμών, μάλλον θα άγγιζε τα όρια της υπερβολής και θα ξεπερνούσε τους στόχους της παρούσας διατριβής.

Στο πλαίσιο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* διευκρινίζεται ότι η *καινοτομία* προσανατολίζεται προς εκείνη τη κατεύθυνση η οποία γειτνιάζει με την άποψη των A.Rothenberg και C.R.Housman (1976) αναφορικά με τον συσχετισμό των όρων δημιουργικότητα και καινοτομία, σύμφωνα με την οποία: «Ένα προϊόν αποτελεί δημιουργία όσο δηλώνει συγκεκριμένες πρωτόγνωρες ποιότητες οι οποίες εμπεριέχονται σε μία νέα συγκεκριμένη αξία»[93].

Συνεπώς, σε ό,τι αφορά το θεωρητικό πλαίσιο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*, θεωρείται ότι στο πλαίσιο καθορισμού μιας πράξης, μιας διαδικασίας ή ενός ατόμου ως δημιουργικού, το στοιχείο της καινοτομίας διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Δηλαδή, στο πλαίσιο της νέας εννοιολογικής κατασκευής που επιχειρείται εδώ, απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε ένας πολιτικός ηγέτης να αξιώνει την άσκηση δημιουργικής ηγεσίας είναι **ο συσχετισμός, είτε του ιδίου, είτε της δράσης του με συγκεκριμένες πρωτόγνωρες – και άρα καινοτόμες - ποιότητες που αφορούν στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και ενσαρκώνονται σε μία συγκεκριμένη αξία ή εγχείρημα.**

3.3.3. Η *Κοινωνική Αξία - η Κοινωνική Αναφορά - της Ηγεσίας*.

Στο παρόν τμήμα επιχειρείται η ενίσχυση του επιχειρήματος σύμφωνα με το οποίο για να χαρακτηριστεί μια ηγεσία ως δημιουργική οφείλει να φέρει και τη *ποιότητα* της *κοινωνικής αξίας*. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του τμήματος αυτού βασικό μέλημα είναι η επιβεβαίωση της διαχρονικής σημασίας και της αναγκαιότητας ύπαρξης του στοιχείου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* στο πλαίσιο της πολιτικής ανάλυσης. Για τον λόγο αυτό η ανάλυση εστίασε στην αναζήτηση του στοιχείου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* στα πλαίσια των κυριότερων πολιτικών θεωριών οι οποίες συσχετίστηκαν, άλλοτε άμεσα κι άλλοτε έμμεσα με την ανάλυση του φαινομένου της ηγεσίας, χωρίς όμως να υπεισέρχεται σε περαιτέρω ανάλυση των θεωριών αυτών, διότι κάτι τέτοιο θα ξεπερνούσε τους στόχους της παρούσας διατριβής.

3.3.3.1. Μερικές εννοιολογικές διευκρινίσεις γύρω από τον όρο «*Κοινωνική Αξία της Ηγεσίας*».

Με τον όρο *κοινωνική αξία της ηγεσίας*, εννοείται ο αντίκτυπος και η επίδραση που έχει το φαινόμενο της πολιτικής ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο, μέσα από την άρρηκτη και διαλεκτική σχέση αλληλεξάρτησης που υπάρχει ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές. Το στοιχείο της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* υποδηλώνει το αν και κατά πόσο η πολιτική ηγεσία κατά την άσκησή της έχει ως ουσιαστικό σημείο αναφοράς το κοινωνικό σύνολο στο οποίο απευθύνεται. Με άλλα λόγια, μέσα από μια γενικευμένη οπτική του όρου της

[93] Βλ. Albert Rothenberg/Carl R. Housman, όπ.παρ., σ. 19.

κοινωνικής αξίας της ηγεσίας πρόκειται για την αναφορά της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο.

Επισημαίνεται, ωστόσο, η ύπαρξη δυσκολιών κατά τον προσδιορισμό και την εκτίμηση της επίδρασης του φαινομένου της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο, εφόσον αυτή αποτελεί μεταβλητή εξαρτώμενη από τα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια στα οποία εμφανίζεται. Το γεγονός αυτό, αν και λειτουργεί ανασταλτικά, εντούτοις, δεν θα μπορούσε να αποτρέψει την επίτευξη του στόχου της παρούσας διατριβής - όπως δεν έχει άλλωστε αποτρέψει και άλλες ερευνητικές προσπάθειες κατά το παρελθόν[94] - εφόσον προηγούνται οι απαραίτητες διευκρινίσεις για την εξασφάλιση της εγκυρότητας του συγκεκριμένου εγχειρήματος.

3.3.3.2. Η σκοπιμότητα της διερεύνησης του όρου «*Κοινωνική Αξία της Ηγεσίας*».

Η πεποίθηση της παρούσας διατριβής που αξιώνει την ύπαρξη του στοιχείου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* ως προαπαιτούμενου για την παρουσία δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική ενισχύεται καταρχάς, από τις απόψεις έγκριτων αναλυτών. Όπως υποστηρίζει ο J.Blondel, ο ακρογωνιαίος λίθος στην ανάλυση της πολιτικής ηγεσίας είναι: «...η επίδραση που οι ηγέτες έχουν (ή δύνανται να έχουν) στην κοινωνία τους»[95]. Ο Ken Endo, θεωρεί ότι: «Εάν είναι να μας ενδιαφέρει η πολιτική ηγεσία είναι μόνον στο βαθμό στον οποίο οι ηγέτες θα μπορούσαν ν' αλλάξουν τον ρου της ιστορίας...»[96]. Επίσης, σύμφωνα με τον Howard Gardner, βασική προϋπόθεση για την «*πλήρη ανάπτυξη*» της ηγεσίας αποτελεί η αναγκαιότητα συνεργασίας ανάμεσα σε ηγέτες και οπαδούς: «...για να οικοδομήσουν κάποιο είδος θεσμού ή οργάνωσης *που θα ενσαρκώνει τις κοινές τους αξίες*»[97]. Συνεπώς, η σκοπιμότητα γύρω από τη διερεύνηση του όρου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* επισημαίνεται ως θεμελιώδης του όρου της ηγεσίας και ιδιαίτερα της πολιτικής ηγεσίας.

Το επιχείρημα που αξιώνει την ύπαρξη του στοιχείου της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* για τον χαρακτηρισμό μιας πολιτικής ηγεσίας ως *δημιουργικής* ενισχύεται περαιτέρω λαβών υπόψη ότι το πρώτο – το στοιχείο της «κοινωνικής αξίας της ηγεσίας» - εμφανίζεται στις πρώτες κιόλας, προσπάθειες πολιτικής οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών, εφόσον η ηγεσία ως καθολικό και παγκόσμιο φαινόμενο είναι εννοιολογικά εξαρτώμενο από την ύπαρξη και λειτουργία ενός κοινωνικού συνόλου[98]. Σύμφωνα με τη γνωστή διατύπωση του Dankwart, A. Rustow:

---

[94] Σχετικά με το πρόβλημα της εκτίμησης της «κοινωνικής αξίας της ηγεσίας», βλ. παρακάτω στο αντίστοιχο τμήμα.

[95] Jean Blondel, *Political leadership: Towards a General Analysis*, (London: Sage, 1987), σ. 4.

[96] Ken Endo, όπ.παρ., σ.15.

[97] Βλέπε Howard Gardner, *Ηγετικές Προσωπικότητες. Μια Ανατομία της Ηγεσίας*, (Αθήνα: Singular Publications, 1996), σ. 47.

[98] Ο Gary Youlk, αναφέρει επτά ορισμούς της ηγεσίας στους οποίους υπερτονίζεται ο συσχετισμός της ηγεσίας με την ύπαρξη μιας ομάδας, των οπαδών και γενικότερα της ύπαρξης ενός κοινωνικού συνόλου (βλ. Gary Youlk, *Leadership in Organizations*, (New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice Hall Inc., 1981), σ. 23. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένους από αυτούς: (1). Ηγεσία είναι «...η συμπεριφορά ενός ατόμου καθώς διευθύνει τις δράσεις μιας ομάδας απέναντι σ' ένα κοινό στόχο...» (βλ. Hemphil J.K./Coons,A.E., "Development of the

«Είναι σαφές ότι κανείς δεν μπορεί να γίνει ηγέτης όντας σε απομόνωση. Δεν φτάνει να ρωτήσει κανείς: Ποιος είναι ο ηγέτης; Μια πιο ουσιαστική ερώτηση αποτελεί το τετράπτυχο: Ποιος οδηγεί ποιον, από πού και προς τα πού; Ο χαρακτήρας του ηγέτη, το παιγνίδι των ιστορικών συνθηκών και η επιτυχία ή αποτυχία ενός κινήματος να φτάσει τους σκοπούς του είναι εξίσου σπουδαία μέρη της ολικής διαδικασίας»[99].

Επίσης, σε ότι αφορά τον συσχετισμό ανάμεσα στον ηγέτη και τον οπαδό, ο καθηγητής Ηλ. Θερμός αναφέρει ότι: «η αναγνώριση του ρόλου του ηγέτη από το κοινό είναι ίσως το πρώτο από τα τρία βασικά χαρακτηριστικά που μορφοποιούν την ύπαρξή του»[100]. Ενώ στο πλαίσιο της ερμηνείας της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας τονίζει ότι:

«Ο "κοινωνικός" ρόλος του ηγέτη για να είναι αποτελεσματικός και να εκτελεί το σκοπό του, πρέπει να αναγνωρίζεται συνεχώς και να υποστηρίζεται από τον κόσμο. Μια σχέση συναισθηματικής αλληλοεπίδρασης μεταξύ του λαού και ηγέτη προϋποθέτει τη συνεχή επιθυμία των μαζών να αναγνωρίζουν τις ικανότητές του και να υποστηρίζουν το ρόλο του, έτσι που να επιτύχει να κατευθύνει τις δυνάμεις της κρίσης και να εγκαθιδρύσει μια καινούργια κοινωνική δομή»[101].

Επίσης, αναφορές γύρω από τη σημασία του στοιχείου της *κοινωνικης αξίας της ηγεσίας* απαντώνται στη μυθολογία, στους θρύλους και στις θρησκευτικές δοξασίες όλων, σχεδόν, των γνωστών αρχαίων πολιτισμών. Από τα ομηρικά έργα της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, την Θεογονία του Ησίοδου, το Βαβυλώνιο έπος του Γκιλγκαμές, την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, το ινδικό έπος του Μαχαμχαράτα, έως τις ιερογλυφικές γραφές των Αιγυπτίων, τα Chansons de Roland και τα ισλανδικά Sagas ανακαλύπτει κανείς ότι η ανάγκη του ανθρώπου

Leader behavior description questionnaire", στο R.M.Stogdill/Coons, A.E. (επιμ. εκδ.) *Leader Behavior: Its Description and Measurment*, Columbus Bureau of Business Research, (Ohio State University, 1957), σ. 7, (2). Ηγεσία είναι «...η αλληλεπίδραση ανάμεσα σε άτομα στην οποία ο ένας παρουσιάζει κάποιου είδους πληροφορίες με τέτοιο τρόπο, ώστε να πείθεται ο άλλος ότι τα παραγόμενα του...θα βελτιωθούν εάν ακολουθήσει την προτεινόμενη ή επιθυμητή συμπεριφορά», (βλ. Jacobs,T.O., *Leadership and the Exchange in Formal Organizations*, (Alexandria, Virginia:Human Resources Research Organization, 1970), σ. 232, (3). Ηγεσία είναι «...ένα συγκεκριμένο είδος σχέσης εξουσία η οποία χαρακτηρίζεται από την αντίληψη που έχει μια ομάδα ατόμων ότι μια άλλη ομάδα από μέλη έχει το δικαίωμα να προδιαγράφει μοντέλα και τρόπους συμπεριφοράς για την πρώτη (ομάδα), αναφορικά με την δράση της ως ομάδας» (βλ. Janda,K.F. "Towards the explication of the concept of leadership in terms of the concept of power", *Human Relations*, vol. 13, 1960), (4). Ηγεσία είναι «...η διαδικασία επιρροής όπου οι πράξεις του Ο αλλάζουν την συμπεριφορά του Π και ο Π βλέπει την προσπάθεια επιρροής ως νομιμοποιημένης και την αλλαγή (στη συμπεριφορά του) ως συμπληρωματική των στόχων του ίδιου (του Π)» (βλ. Kochan T.A./Schmidt, S.S./De Cootis, T.A., "Superior-Subordinate relations: Leadership and Headship", *Human Relations*, vol. 28, 1975, σ. 282, (5). Ηγεσία είναι «...ο βαθμός επιρροής πέρα και πάνω από τον μηχανικό συμβιβασμό με τις καθημερινές απαιτήσεις του οργανισμού-επιχείρησης» (βλ. Katz, D./Kahn, R.L. *The Social psychology of organization*, 2nd ed. , (New York: Wiley, 1978), σ. 528. Για περαιτέρω εννοιολογικούς προσδιορισμούς που συσχετίζουν την ηγεσία με την δράση και τις διαδικασίες μιας ομάδας ή κοινωνίας βλέπε Bass M.B., όπ. παρ., σ. 10-11.

[99] Dankwart, A.Rustow, "Introduction to the Issue Philosophers and Kings: Studies in Leadership", *Journal of the American Academy of Arts and Science*, (Summer Issue), 1968, σ. 683-684.

[100] Βλ. Ηλ. Θερμός, όπ. παρ., σ. 74.

[101] Στο ίδιο, σ. 73.

για ανεξαρτησία, απελευθέρωση και έλεγχο των πρωτόγονων και ανεξέλεγκτων φυσικών δυνάμεων ανέδειξε εξέχοντα και ηγετικά πρόσωπα τα οποία πρωτοστάτησαν στον αγώνα αυτό. Τα πρόσωπα αυτά αξίωναν την υπόσταση θρυλικών συμβόλων, αποκαλούνταν «ήρωες» και ασκούσαν *ηρωϊκή ηγεσία.*

Κατά την αρχαία Ελληνική παράδοση ο ηρωικός ηγέτης χαρακτηρίζεται από την κατοχή και χειρισμό υπερφυσικών δυνάμεων, από την μορφή και τις ιδιότητες των ημίθεων και από την υπακοή σε συγκεκριμένες αξίες κατά την άσκηση της εξουσίας. Σύμφωνα με τον Ηλ. Θερμό, στην πρώτη κατηγορία ανήκουν μυθικά πρόσωπα όπως ο Αίαντας και ο Αχιλλέας. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι μορφές του Προμηθέα, του Ηρακλή και του Θησέα. Ο Προμηθέας: «με την επαναστατική του πράξη γίνεται σύμβολο της διαδικασίας που απελευθέρωσε την αλυσοδεμένη ανθρωπότητα και άνοιξε το δρόμο σ' ένα παγκόσμιο ανθρωποκεντρικό πολιτισμό»[102], ενώ ο Ηρακλής ικανοποιώντας τις ψυχολογικές ανάγκες των Ελλήνων «προσωποποιούσε την εσωτερική δύναμη της θέλησης, τη βαθιά κοινωνική συνείδηση και την αφοσίωση στην ευημερία της κοινωνίας του, συνδυάζοντας την πλέρια φυσική δύναμη και το προσωπικό θάρρος με την αρετή»[103]. Χαρακτηριστικές μορφές οι οποίες, κατά κύριο λόγο, ανήκουν στην τελευταία κατηγορία είναι ο πανούργος και πολυμήχανος Οδυσσέας, ο δίκαιος Αγαμέμνων και ο σοφός Νέστορας[104].

3.3.3.3. Η έννοια της «*Κοινωνικής Αξίας της Ηγεσίας*» στα πλαίσια των κυριότερων πολιτικών θεωριών που είναι άμεσα ή έμμεσα συνυφασμένες με το στοιχείο της πολιτικής ηγεσίας.

3.3.3.3.1. Το στοιχείο της «*Κοινωνικής Αξίας της Ηγεσίας*»: Μια σύντομη θεωρητική ανασκόπηση από τον Πλάτωνα στον Πουλαντζά.

Σε ό,τι αφορά την ανάδειξη του στοιχείου της *κοινωνικής αξίας της* ηγεσίας στο πλαίσιο των κυριότερων κοσμοθεωρητικών και λοιπών πολιτικών θεωρητικών προσεγγίσεων, αξιόλογα δείγματα γραφής απαντώνται από πολύ νωρίς στους κόλπους της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Κορυφαίοι Έλληνες φιλόσοφοι όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης κατέδειξαν, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, τις κοινωνικές προεκτάσεις της ηγεσίας και στοιχειοθέτησαν την σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο φαινόμενο της ηγεσίας και στην κοινωνία.

Αρχικά, ο Πλάτωνας στο γνωστό έργο του *Πολιτεία*, παραθέτοντας την ιδανική διάρθρωσή της, προσδίδει εξέχοντα ρόλο στην τάξη των αρχόντων, βασικό μέλημα των οποίων ήταν η διαφώτιση και η εκπαίδευση των «δεσμωτών» που δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τα πράγματα παρά μόνον τις «σκιές» τους στα τοιχώματα της «σπηλιάς»[105]. Παράλληλα, στην έβδομη επιστολή του προς τον βασιλιά της Σικελίας Διόνυσο, κατέληξε στο πλέον γνωστό συμπέρασμα, ότι:

---

[102] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στο ίδιο, σ. 13.
[103] Στο ίδιο, σ. 21
[104] B. Sarachek, "Greek concepts of leadership", *Academy of management Journal*, vol.11, 1968, σ. 39-48.
[105] Βλ. Πλάτωνος. «Πολιτεία», (κεφ. ΄Ζ, 514α-516b), όπ.παρ., σ. 502-573.

«...το ανθρώπινο γένος δεν θ' απαλλαγεί από τα βάσανά του, προτού έλθουν στην εξουσία οι σωστοί και αληθινοί φιλόσοφοι ή προτού γίνουν αληθινοί φιλόσοφοι με τη βοήθεια κάποιας θεϊκής μοίρας, οι κυβερνήτες των κρατών»[106],

υπογραμμίζοντας, εμμέσως πλην σαφώς, τη διάσταση της αναγκαιότητας της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας.

Ο Αριστοτέλης, επίσης, κατέδειξε με τον δικό του μοναδικό τρόπο την κοινωνική διάσταση της πολιτικής ηγεσίας στην πολιτική θεωρία. Καταρχάς, στο πλαίσιο της συγκριτικής μελέτης και του συσχετισμού μεταξύ πολιτικών εξουσιών και πολιτευμάτων της εποχής του, αναφέρθηκε στην ποιότητα και στα χαρακτηριστικά τα οποία εμφανίζουν ή οφείλουν να έχουν οι κυρίαρχες ηγετικές ομάδες που λειτουργούν μέσα στους κόλπους τους[107]. Επίσης, η οπτική που υιοθέτησε αναφορικά με τις αιτίες της κοινωνικής μεταβολής[108], ήτοι την επιθυμία για «δικαιοσύνη» και «ισότητα», εμπίπτει στον ευρύτερο προβληματισμό της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η επιθυμία για δικαιοσύνη – υπό την «επιμέρους» και όχι υπό την «ευρεία» της έννοια – που συνίσταται, κυρίως στην αρχή της ισότητας στην κατανομή των αγαθών,[109] εξαρτάται από την κοινωνιολογική και ηθική υπόσταση της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης η οποία, καθώς ταυτίζεται με το πολίτευμα[110] - άρα και με το είδος της Αριστοτελικής «πολιτείας» - προσδιορίζει και «τον τρόπο ζωής της πόλης»[111].

Κατά το διάστημα από την πρωτοβυζαντινή περίοδο μέχρι και τον μεσαίωνα – σε ό,τι αφορά δε τον Ελλαδικό χώρο και κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας –, στο πλαίσιο των θεωρητικών προσεγγίσεων ερμηνείας της φεουδαρχικής κοινωνικής οργάνωσης, άνθησε το πρότυπο του «ηρωικού ηγέτη», του «φωτισμένου δεσπότη» και του «άρχοντα» στο πρόσωπο του οποίου ενσαρκώνονταν, άλλοτε ιδιαίτερες χριστιανικές αρετές και άλλοτε η πραγματιστική οπτική του πολιτικού αμοραλισμού, με στόχο την απόκτηση και τη διατήρηση της εξουσίας.

---

[106] Βλ. Πλάτωνος. «Επιστολαί», μετ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, (Αθήνα: εκδόσεις Κάκτος, 1993), 1η εκδ., σ. 153. Επίσης, σύμφωνα με τη μετάφραση που παραθέτει στο βιβλίο του ο G.H. Sabine: «οι άνθρωποι δεν θα γνωρίσουν καλύτερες μέρες, εκτός αν εκείνοι που ασχολούνται αυθόρμητα ή με καλή προαίρεση με την φιλοσοφία, αποκτήσουν πολιτική ισχύ [πολιτική εξουσία- ηγεσία]· ή αν η τάξη που ελέγχει την πολιτική ζωή μιας χώρας [πολιτική ηγεσία] αποτελείται από κάποια παρέμβαση της τύχης, από πραγματικούς φιλοσόφους», βλ. G.H. Sabine, *Η Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, (Αθήνα: εκδ. Ατλαντίς - Μ. Πεχλιβανίδης και ΣΙΑ ΑΒΕΕ, 1961), σ. 51. Βλ. επίσης, Κ. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική Φιλοσοφία Πλάτωνος*, (Αθήνα: εκδ. Σεφερλή, 1957), σ. 23-44.

[107] G.H. Sabine όπ. παρ., σ. 104-114, και Γ.Κ. Βλάχου, *Πολιτική: γενική εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου* , τ. Β' (Αθήνα: Παπαζήσης, 1977), σ. 75-127, Αριστοτέλη, *Ηθικά Νικομάχεια,* Λυπουρλής Δημήτριος (επιμ.εκδ.), (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2000), Α1 1094 α.

[108] Για περισσότερες πληροφορίες γύρω από την ερμηνεία της κοινωνικής μεταβολής στην Αριστοτελική θεωρία βλ. Γ.Κοντογιώργης, *Η θεωρία των Επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, (Αθήνα: Αντώνης Λιβάνης-«Νέα Σύνορα», 1982).

[109] Σε ό,τι αφορά την αρχή της «ισότητας» στην κατανομή των αγαθών τονίζεται ότι «...θα γίνει αναλογικά, δηλαδή σε σχέση με την συμβολή του καθενός μέλους στην λειτουργία της κοινωνίας» (βλ. στο ίδιο, σ. 44).

[110] Σύμφωνα με τον Γ.Κοντογιώργη: «Για να γίνει κατανοητό αυτό πρέπει να έχομε διαρκώς υπόψη ότι, επειδή η αντιπροσωπευτική αρχή αποτελεί μια εξαιρετική ιδιομορφία στην ελληνική πολιτεία του Νου και κυρίως του ΙΝου αιώνα, το κυρίαρχο στοιχείο της πόλης κατέχει επίσης, και μάλιστα κατά τρόπο αποκλειστικό, την πολιτική εξουσία», (βλ στο ίδιο, σ. 18).

[111] Όπως αναφέρεται στα *Πολιτικά*: «η γαρ πολιτεία βίος τις έστι πόλεως», Αριστοτέλης, *Άπαντα, Πολιτικά* (βιβλία Γ΄, Δ΄, Ε΄), εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1993, (1295b).

Στην πρώτη περίπτωση, κατά την οποία αποδίδονταν θεοφιλή χαρακτηριστικά στην ηγεσία, εμπίπτουν οι χριστιανοκεντρικές αναλύσεις επιφανών στοχαστών της εποχής. Σε αυτό το είδος των αναλύσεων εντάσσεται ένα μεγάλο μέρος του έργου του Έλληνα θεολόγου και ανθρωπολόγου Ισίδωρου Πηλουσιώτη που έζησε κατά τον τέταρτο αιώνα μ.Χ. Ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης, σαφώς επηρεασμένος από τον ευαγγελικό λόγο, τις χριστιανοκεντρικές αρετές, αλλά και τους Έλληνες κλασικούς φιλοσόφους[112], στο καθοδηγητικού ύφους συγγραφικό του έργο[113] σκιαγραφεί, μεταξύ άλλων προτύπων, και αυτό των κοινωνικών ηγετών. Σύμφωνα με τον Ι.Πηλουσιώτη ο κοσμικός άρχοντας οφείλει να είναι ευσεβής, νομοταγής, δίκαιος, μετριόφρων, φιλάνθρωπος, ανεξίκακος, αγαθός προς τους ενάρετους και φοβερός προς τους πονηρούς. Σε ό,τι αφορά δε την άσκηση της εξουσιαστικής του επιβολής έναντι του κοινωνικού συνόλου ο άρχοντας οφείλει να αποφεύγει τον βίαιο καταναγκασμό και να περιορίζεται κυρίως στην απειλή της χρήσης της.[114]

Ενδιαφέρον για την ανάλυση παρουσιάζουν, επίσης, οι σκέψεις και οι παρατηρήσεις ενός Μεγάλου Δασκάλου του Ελληνικού Γένους, Ευγενείου Γιαννούλη του Αιτωλού (1597-1682) αναφορικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, αλλά και τους στόχους στους οποίους οφείλει ν' ανταποκρίνεται η ηγεσία. Έχοντας δε υπόψη, ότι οι σκέψεις αυτές ζυμώνονται κ' εκφράζονται σ' ένα πλαίσιο ιδιαζόντων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών μιας Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, τότε το στοιχείο της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* λαμβάνει εκ των πραγμάτων ιδιαίτερες διαστάσεις. Στο συγκεκριμένο ιστορικά πλαίσιο, συνεχίζοντας την παράδοση των χριστιανοκεντρικών αναλύσεων που προσδίδουν θεοφιλή χαρακτηριστικά στην ηγεσία, ο Ευγένιος ο Αιτωλός τόνιζε ότι η συμπεριφορά του άρχοντα όφειλε, αρχικά, να είναι φιλόστοργη και πατριωτική.[115] Συνεπώς, ο «πολιτικός άρχοντας» και ο «αξιωματούχος» όφειλε να είναι φιλόθεος και να κάνει θεάρεστη ζωή· να είναι πράος και εγκρατής· να είναι φιλομαθής και φιλόπονος· να μην οικειοποιείται τα κοινά πράγματα, να φιλοσοφεί σχετικά με την ματαιότητα των πραγμάτων.[116] Σε ό,τι αφορά την κοινωνική αναφορά της ηγεσίας, θεωρούσε τον άρχοντα βοηθό και *«συναντιλήπτορα μετά Θεόν πολλών καταπονουμένων»*[117]. Παράλληλα, όμως, υποστήριζε ότι δεν αρκεί: «...μόνο οι άρχοντες να γνωρίζουν πώς να κυβερνούν αλλά και οι υπήκοοι πρέπει να γνωρίζουν πώς να διοικούνται».[118]

---

[112] Σύμφωνα με τον Β.Εραστό έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον εκατό χωρία αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων στο έργο του (βλ. Β.Εραστός, «Πως καθοδηγεί τον άνθρωπο ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης», περ. *Ακτίνες*, τ.165, (Νοέμβριος), 1955, σ. 440-444)

[113] Ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης δεν συνέγραψε πραγματείες παρά μόνον επιστολές περί τις δύο χιλιάδες στον αριθμό. Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από το έργο του βλ. πρόσφατη βιβλ. στο Β.Εραστός, όπ.παρ.

[114] Όπως τονίζει χαρακτηριστικά σε επιστολή του προς τον άρχοντα Αυσόνιο: «...το δε ξίφος άχραντον, ως ενδέχεται, τηρήσειας, ταις απειλαίς τα πταίσματα προαναστέλλων», (όπως παρατίθεται στον Β.Εραστό, όπ.παρ., σ. 444).

[115] Όπως αναφέρει ο Κλ.Κουτσούκης, σύμφωνα με τον Ευγένιο Γιαννούλη τον Αιτωλό: «Η δουλεία του Γένους και η ιδιότητα του χριστιανού που απευθύνεται σε χριστιανούς ή πατριώτου προς συμπατριώτες κατευθύνουν και πρέπει να κατευθύνουν την συμπεριφορά του άρχοντα πτος τους χριστιανούς αδελφούς ή συμπατριώτες», (βλ. Κλ.Κουτσούκης, «Μερικές πολιτικές και κοινωνικές σκέψεις Ευγενίου του Αιτωλού (1597-1682)», πρακτικά συνεδρίου με θέμα: *Σύναξης Ευγένιος Αιτωλός και η εποχή του*, (Καρπενήσι, 12-14/10/1986), σ. 158).

[116] Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Κλ.Κουτσούκης, στο ίδιο, σ. 161-162.

[117] Απόσπασμα από επιστολή του προς Έλληνα διερμηνέα Τούρκου αξιωματούχου, όπως παρατίθεται στο Κλ. Κουτσούκης, στο ίδιο, σ. 162.

[118] Βλ. στο ίδιο, σ. 162-163.

Στην δεύτερη περίπτωση, των αναλύσεων που υιοθετούν την πραγματιστική οπτική του πολιτικού αμοραλισμού, σύμφωνα με την οποία ο ηγεμόνας όφειλε να διατηρήσει την εξουσία του με κάθε μέσο εμπίπτουν οι σκέψεις του N.Machiavelli. Στο έργο του «Ο Ηγεμόνας» (The Prince) υποστήριζε ότι οι ηγέτες χρειάζονται σταθερότητα, αυστηρότητα και ενδιαφέρον για τη διατήρηση της εξουσίας, της δύναμης και της τάξης κατά την άσκηση της διακυβέρνησης και τόνιζε ότι το καλύτερο θα ήταν εάν όλα τα παραπάνω μπορούσαν να επιτευχθούν μέσα από την απόκτηση της εκτίμησης και της εμπιστοσύνης του λαού. Ωστόσο, διευκρίνιζε ότι στην περίπτωση όπου κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατό, τότε ο ηγέτης θα έπρεπε να επιβληθεί με την δύναμη της ισχύος, την εξαπάτηση, την απειλή, την τρομοκρατία, ακόμα και με την άσκηση φυσικής βίας[119].

Λίγα χρόνια αργότερα, μέσα από τη λαίλαπα των θρησκευτικών και άλλων εμφυλίων πολέμων που μάστιζαν τη μεσαιωνική Ευρώπη και με την αφορμή της αναγέννησης των θεωριών γύρω από την έννοια της εθνικής κυριαρχίας, το πρότυπο του ηγέτη αναπλάθεται, ενώ η μοίρα του λαού συνεχίζει να υποτάσσεται στις επιδιώξεις της ανώτατης αρχής. Για τον J.Bodin, οι σχέσεις των πολιτών μπορούν να έχουν άπειρες μορφές «...αλλά μόνον η υποταγή στην ανώτατη αρχή τους δίνει την ιδιότητα του πολίτη»[120]. Έχοντας ως στόχο την ενίσχυση του κυβερνητικού σχήματος, η ομάδα των «πολιτικών», εξύψωνε τον θεσμό του ηγέτη-μονάρχη ως το κέντρο της εθνικής ενότητας πάνω από κάθε θρησκευτικό δόγμα και πολιτική παράταξη, ενώ παράλληλα τον καθιστούσε υπεύθυνο για τη διατήρηση της ειρήνης και της κοινωνικής τάξης[121]. Ο ηγέτης, για τον J.Bodin, μέσα από την έννοια του κυρίαρχου κράτους αποκτά αυτοτέλεια διότι: «...ένας μονάρχης μπορεί να διοχετεύσει την εξουσία του σε μεγάλο αριθμό ατόμων και τότε κυβερνάει δημοκρατικά»[122]. Ενώ «...ο πολίτης υπόκειται στην κυρίαρχο αρχή» [123] του μονάρχη. Επίσης, αν και ο J.Bodin αναγνώριζε την ύπαρξη μιας σχετικής αυτονομίας σε όλες τις εξαρτώμενες και οργανωμένες ομάδες εξουσίας που λειτουργούν στο πλαίσιο του κράτους, εντούτοις υποστήριζε ότι αυτές οφείλουν την εξουσία τους και τα προνόμιά τους στη θέληση του κυρίαρχου ηγέτη. Ο ηγέτης – μονάρχης του J.Bodin, ξεφεύγει από τα θεοκρατικά πρότυπα, δεν αντλεί πλέον την εξουσία του από την θεία

---

[119] Σχετικά αναφέρει τα εξής: «...Και εγώ γνωρίζω πως ο καθένας θα ομολογήσει πως θα ήταν πράγμα αξιέπαινο να βρεθούν σ' έναν ηγεμόνα όλες οι παραπάνω ιδιότητες, εκείνες που θεωρούνται καλές· αλλά επειδή δεν μπορεί κανείς να τις έχει όλες αυτές ούτε να τις τηρεί στην εντέλεια, γιατί η ανθρώπινη φύση δεν του το επιτρέπει, χρειάζεται να είναι τόσο συνετός ώστε να ξέρει ν' αποφεύγει την ντροπή για εκείνα τα ελαττώματα που θα τον έκαναν να τη χάσει· αλλά αν δεν τα καταφέρνει μπορεί να αφεθεί με λιγότερα προβλήματα. Και πάλι να μην νοιάζεται να εκτεθεί στην ντροπή εκείνων των ελαττωμάτων, χωρίς τα οποία πολύ δύσκολα θα μπορούσε να σώσει την εξουσία· γιατί αν τα εξετάσουμε όλοι καλά θα βρεθεί κάτι που να φανεί άξιο και που αν το ακολουθούσε, θα καταστρεφόταν· και κάτι άλλο που θα φαινόταν ελάττωμα και ακολουθώντας το, θα πετύχαινε την ασφάλεια και την ευημερία του», Νικολό Μακιαβέλλι, *Ο Ηγεμόνας*, 6η έκδοση, μετ. Μαρία Κασωτάκη, (Αθήνα: Πατάκη, 1999), σ. 100,. Βλέπε επίσης, N. Machiavelli, *The Prince*, επιμ. εκδ. Quentin Skinner/Russell Price, (Cambridge University Press: 1988), καθώς επίσης και Niccolo Machiavelli, *The Discourses*, μετάφραση Leslie J. Walker, (Middlesex: Penguin Books,1983).

[120] Βλ. G.H.Sabine όπ. παρ., σ. 441. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά Η.Θερμός, «Η εξήγηση του ορισμού της κυριαρχίας του Bodin», (ανάτυπο), περ. *Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών*, τ. (42-43), 1981.

[121] Στο ίδιο, σ. 436.

[122] Στο ίδιο, σ. 443.

[123] Στο ίδιο, σ. 441.

χάρη και την θεία εντολή[124], αλλά αντίθετα η εξουσία του πηγάζει από τον φυσικό νόμο ο οποίος είναι πάνω από τον ανθρώπινο[125].

Ήδη από τον 17ο αιώνα, με την επικράτηση του φυσιοκρατικού πνεύματος, του εξορθολογισμού της γνώσης, του εμπειρισμού της επιστήμης και την μετάβαση από το φεουδαρχικό σύστημα στο αστικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης παρατηρείται μια γενικότερη στροφή του ενδιαφέροντος από την ατομική μελέτη του ηγέτη-μονάρχη, στη μελέτη ζητημάτων που σχετίζονται με τη θέση και την υπεράσπιση του ανώνυμου ατόμου μέσα στην κοινωνία, με την διασφάλιση των ατομικών του δικαιωμάτων και της ευημερίας του.

Ο Thomas Hobbes, μέσα από την ματεριαλιστική και μηχανιστική θεώρηση της πολιτικής του φιλοσοφίας – η οποία αξίωνε τον σχεδιασμό εξομοίωσης της ψυχολογίας με την πολιτική ακρίβεια των φυσικών επιστημών- φιλοδοξούσε να διατυπώσει «το νόμο της ανθρώπινης συμπεριφοράς και τις συνθήκες που καθιστούν δυνατή την ύπαρξη μιας σταθερής κοινωνίας»[126]. Για τον Th.Hobbes η μετάβαση από τον πρωτόγονο στον πολιτισμένο και ειρηνικό τρόπο ζωής γίνεται μέσα από τους νόμους της φύσης και όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στο 14ο κεφάλαιο του μνημειώδους έργου του «Λεβιάθαν», ο νόμος της φύσης απαγορεύει στον άνθρωπο να κάνει οτιδήποτε θα ήταν καταστροφικό προς τον εαυτό του ή οτιδήποτε θα του στερούσε τα μέσα της συντήρησής του, ενώ παράλληλα τον ωθεί στις πράξεις εκείνες οι οποίες θα συντηρούσαν τη ζωή του καλύτερα[127]. Η υπακοή των ατόμων στην κυριαρχική εξουσία του κράτους και στους νόμους αιτιολογείται από την προσδοκία της ύπαρξης περισσοτέρων συγκριτικών πλεονεκτημάτων και ωφελειών απ' ότι θα απέφεραν η ανυπακοή και η ανταρσία. Αναμφισβήτητα ο Th.Hobbes με την πεποίθησή του ότι η έννοια της συλλογικής ύπαρξης υφίσταται μόνον στη περίπτωση όπου - η συλλογικότητα – αυτή τυγχάνει εκπροσώπησης, αξιώνει εξέχοντα ρόλο στο θεσμό της κυριαρχικής εξουσίας – ηγεσίας (η εξουσία του κράτους *Λεβιάθαν*). Ωστόσο, όπως έχουμε αναφέρει ήδη, η εκπροσώπηση αυτή οφείλει ν' αποτελεί την έκφραση της συλλογικής θέλησης[128].

---

[124] Βέβαια, ο J.Bodin δεν ισχυρίστηκε ποτέ ότι ο ηγέτης δεν δεσμεύεται από τον νόμο του θεού, (βλ. G.H. Sabine, όπ. παρ., σ. 444).

[125] Η θεωρητική του έτυχε δοκιμασιών, καθώς εμφανίστηκαν αρκετές παράμετροι στον περιορισμό της κυριαρχίας του ηγέτη. Όπως τονίζει ο G.H. Sabine θέλοντας να περιγράψει την εννοιολογική σύγχυση της κυριαρχίας που εκφράζεται στο πρότυπο του ηγέτη-μονάρχη: «...ο μονάρχης είναι συγχρόνως η πηγή του νόμου, υπόκειται όμως σε ορισμένες συνταγματικές διατάξεις, που ούτε δημιούργησε ούτε μπορεί να αλλάξει», (βλ. G.H. Sabine, όπ. παρ., σ. 445).

[126] Στο ίδιο, σ. 501.

[127] Στην αγγλική απόδοση του κειμένου του γνωστού έργου του Λεβιάθαν, αναφέρει: "A Law of nature (Lex Naturalis) is a Precept, or general Rule, found out by Reason, by which a man is forbidden to do, that, which is destructive of his life or taketh away the means of preserving the same; and to omit, that by which he thinketh it may be best preserved", (βλέπε, Thomas Hobbes, "Leviathan", (The first and second Natural Laws and Contracts, chapter 14), στο Richard Tuck (επιμ., εκδ.), *Cambridge Texts in the History of political thought*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), σ. 91.

[128] Για το πνεύμα της συλλογικής θέλησης και της έννοιας της υποταγής του κοινωνικού συνόλου σε μία ανώτατη αρχή βλ., Thomas Hobbes, "Leviathan", ch. 17th όπου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «Εξουσιοδοτώ και αναθέτω το δικαίωμα της διακυβέρνησής μου σ' αυτόν τον άνθρωπο ή σ' αυτό το Συμβούλιο των ανθρώπων, με τον όρο ότι και εσύ αναθέτεις, το δικαίωμα της διακυβέρνησής σου και εξουσιοδοτείς όλες του τις ενέργειες, ομοίως. Όταν αυτή η διαδικασία (εξουσιοδότησης και ανάθεσης του δικαιώματος της διακυβέρνησης των ατόμων) γίνει από όλη την κοινωνία σε ένα πρόσωπο τότε σχηματίζεται η Κοινοπολιτεία (Commonwealth). Αυτή είναι η γένεση του μεγάλου «Λεβιάθαν», αυτού του Θνητού θεού στον οποίο οφείλουμε, κάτω από την επίβλεψη του Αθάνατου Θεού, την Ειρήνη και την Άμυνά μας» (βλ.

Η πολιτική σκέψη στην Αγγλία του 17ου αιώνα που ακολούθησε μετά την Ένδοξη Επανάσταση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με το χαρακτηριστικό της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας*. Πιο συγκεκριμένα, ο James Harrington που θεωρείται ο σημαντικότερος από τους λεγόμενους «δημοκρατικούς» πολιτικούς αναλυτές κατέθεσε τη δική του πρωτότυπη ερμηνεία του γύρω από το αγγλικό σύστημα διακυβέρνησης, εστιάζοντας στα οικονομικά και κοινωνικά αίτια. Επηρεασμένος από θεωρητικούς όπως ο Αριστοτέλης, ο N.Machiavelli και ο Th.Hobbes συγκρότησε τη δική του θεωρία υποστηρίζοντας ότι το μοντέλο της «ίσης κοινοπολιτείας» αποτελεί την τελειότερη μορφή διακυβέρνησης. Σύμφωνα με τον ίδιο τον J.Harrington η «κοινοπολιτεία» αποτελεί «μια αυτοκρατορία των νόμων και όχι των ανθρώπων», της οποίας η Λυδία λίθος συνίσταται στον αποκαλούμενο «αγροτικό νόμο», βάσει του οποίου επιδιώκεται η «ισορροπία των γαιών».[129] Αυτό σημαίνει ότι σύμφωνα με τον J.Harrington στόχος της «κοινοπολιτείας» ήταν η επίτευξη της «ισοκατανομής των γαιών», ώστε να ανταποκρίνεται στη λαϊκή θέληση. Οι βασικές προϋποθέσεις για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός ήταν οι εξής τρεις: (α) στην εναλλαγή της εξουσίας, (β) στην ύπαρξη ενός ελεύθερου συστήματος ψηφοφορίας και (γ) ο διαχωρισμός των εξουσιών. Σε ό,τι αφορά την δομή της «κοινοπολιτείας» υπογράμμιζε:

> «Μια ίση κοινοπολιτεία...είναι μια κυβέρνηση που στηρίζεται σ' έναν ίσο αγροτικό νόμο, που είναι επιστέγασμα τριών θεσμών: της γερουσίας, που συζητεί και προτείνει, του λαού που αποφασίζει και των κρατικών λειτουργών που εκτελούν· και οι τρεις αυτές κατηγορίες έχουν απόλυτη εξουσία στον τομέα τους, που τους παρέχεται από την ψήφο του λαού».[130]

Ωστόσο, διευκρινίζεται ότι αν και ο J.Harrington κατατάσσονταν στους «δημοκρατικούς», εντούτοις η δημοκρατικότητα της θεωρίας του θεωρήθηκε περιορισμένη. Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά ο G.Sabin:

> «...ο Harrington δεν ήταν δημοκράτης ούτε στις επιδιώξεις ούτε στη θεωρία. Πίστευε ότι η ηγεσία της κοινοπολιτείας θα ήταν ασφαλέστερη στα χέρια των ευγενών γαιοκτημόνων και θεωρούσε ως αναμφισβήτητη την υπεροχή της τάξης αυτής, τόσο σε ισχύ, όσο και σε ικανότητας...Το πολιτικό ιδανικό του Harrington ήταν η αρχαία δημοκρατία υπό την αιγίδα της αριστοκρατίας και στο σημείο αυτό συμφωνούσε με όλους τους δημοκράτες της εποχής του».[131]

Παρόλα αυτά, η ανάλυσή του ενισχύει το επιχείρημα ότι ο κοινωνικός αντίκτυπος ή αλλιώς η κοινωνική αξία της ηγεσίας αποτελεί διαχρονική αξία που διέπει τη σχέση ηγεσίας και κοινωνίας.

Παράλληλα, βιώνοντας έντονα τα γεγονότα της εμφύλιας διαμάχης (1640-1660) και της Ένδοξης Επανάστασης (1688), ο γνωστός Άγγλος

Thomas Hobbes, "Leviathan", στο ίδιο, σ. 120). Για περισσότερη σχετική βιβλ. βλ. ενδεικτικά, Τόμας Χόμπς, *Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας, τ.Α΄, (μετ. Γρηγόρης Πασχαλίδης, Αιμίλιος Μεταξόπουλος)*, (Αθήνα: Γνώση, 1989), Thomas Hobbes, *Leviathan*, (London: Penguin Books, 1985).

[129] Για περισσότερες πληροφορίες γύρω από το έργο του James Harrington βλ. ενδεικτικά: Κ.Μπ.Μακφέρσον, *Ατομικισμός και ιδιοκτησία : η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, επαν. (μετ. Ελένη Κασίμη), (Αθήνα: Γνώση, 1986).

[130] Απόσπασμα από το έργο του James Harrington, *Oceana*, όπως παρατίθεται στον G. Sabin, όπ.παρ., σ. 541.

[131] G. Sabin, στο ίδιο, σ. 551.

στοχαστής, ο John Locke, τοποθετήθηκε μεταξύ άλλων και στο θέμα της πολιτικής ηγεσίας. Θεωρώντας την ύπαρξη το θεσμού του απόλυτου μονάρχη (ή απόλυτου πρίγκιπα) ασυμβίβαστη και αταίριαστη με την έννοια της πολιτικής κοινωνίας ("Hence is evident that Absolute Monarchy…is indeed inconsistent with civil society…")[132], στηλίτευσε τον συγκεντρωτικό και ολοκληρωτικό τρόπο άσκησης της εξουσίας που πήγαζε από αυτόν, ενώ παράλληλα μέμφθηκε την ικανότητά του να προασπίζει τα συμφέροντα και το κοινό όφελος του κοινωνικού συνόλου και να επιβάλει δίκαιες ποινές[133].

Σύμφωνα με την πολιτική φιλοσοφία του John Locke, η οποία αποτέλεσε την κύρια έκφραση των επιδιώξεων της αστικής τάξης στην καθιέρωση ενός συστήματος αξιών και πλεονεκτημάτων για την εξασφάλιση άσκησης της κυριαρχίας της[134], η ύπαρξη μιας κυβερνητικής (ηγετικής) εξουσίας – όπως αυτή εκφραζόταν μέσα από τον θεσμό, τόσο της βασιλείας, όσο και του κοινοβουλίου- θεωρούνταν απαραίτητη και το δικαίωμα άσκησης της εξουσίας της ακατάληπτο. Ωστόσο, υποστήριζε ότι η άσκηση εξουσίας από την κυβέρνηση περιορίζεται από τους φυσικούς νόμους, ενώ παράλληλα αντλεί το δικαίωμα ύπαρξής της από την προϋπόθεση της διασφάλισης και διατήρησης των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών και από την προαγωγή της ευημερίας του έθνους. Στο γνωστό του έργο *Two Treatises of Government*, αναφέρεται με άμεσο και ξεκάθαρο τρόπο στον συσχετισμό ηγεσίας και κοινωνίας. Υποστήριζε λοιπόν, ότι η δημιουργία της Κοινοπολιτείας παράγει την ανάγκη για τη σύσταση μιας πολιτικής ηγεσίας η οποία θα είναι επιφορτισμένη με το καθήκον:

«…να θεσπίζει νόμους …να καθορίζει τις ποινές που θα αντιστοιχούν στα διάφορα εγκλήματα και τις παραβιάσεις των φυσικών νόμων, των ηθικών παραδόσεων και αξιών…[είναι]…δεσμευμένη απέναντι σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, έχει το δικαίωμα να τιμωρεί κάθε ζημία η οποία γίνεται στο καθένα από τα Μέλη της από άτομα τα οποία δεν ανήκουν σ' αυτή…[και]…όλα αυτά τα κάνει για τη διατήρηση της ιδιοκτησίας όλων των Μελών της Κοινότητας, όσο είναι δυνατό περισσότερο…[ενώ παράλληλα]...όποια και αν είναι η νομοθετική του εξουσία ή η υπέρτατη εξουσία (ηγεσία) της κάθε Κοινοπολιτείας οφείλει να κυβερνά …[με γνώμονα]…την εφαρμογή των Φυσικών Νόμων…τη διατήρηση της ειρήνης και ασφάλειας και του κοινού οφέλους[135]».

Κατά την περίοδο του φιλοσοφικού ρεύματος του γαλλικού διαφωτισμού, στοχαστές όπως ο J.J.Rousseau και ο Montesqué ασχολήθηκαν, μεταξύ άλλων, με ζητήματα σχετιζόμενα με το θέμα της πολιτικής ηγεσίας και της αναφοράς της στο κοινωνικό σύνολο. Ο J.J.Rousseau στο αντίστοιχο γνωστό έργο του *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο* επικέντρωσε, κατά κύριο λόγο, το ενδιαφέρον του στον καθορισμό των ρόλων και της σχέσης ανάμεσα στη κυρίαρχη εξουσία και στους εξουσιαζόμενους υπογραμμίζοντας με έμφαση ότι:

---

[132] John Locke, "Two Treatises of Government",*Cambridge Texts in the History of Political Thought*, Peter Laslett, (επιμ. εκδ.), Cambridge University Press, 1999,σ. 326.

[133] Στο ίδιο, τμήμα 91-92, σ. 326.

[134] Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από τους Neal Wood, *John Locke and Agrarian Capitalism*, (Berkeley, University of California Press, 1984), επίσης, Karen Vaughn, *John Locke, Economist and Social Scientist*, (London: The Athlone Press, 1980), καθώς επίσης και C.B. Caffentzis, *John Locke, Clipped Coins, Abused Words, and Civil Government: John Locke's Philosophy of Money*, (New York: Autonomedia, 1989), σ. 60-61

[135] John Locke, "Two Treatises of Government", Book II, τμήμα 88 και 131 , όπ. παρ., σ. 324-325, 353.

«...το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει στο πολιτικό όργανο απόλυτη εξουσία επί όλων των μελών του και είναι η ίδια εξουσία η οποία κατευθυνόμενη από τη γενική θέληση, φέρει το όνομα, κυρίαρχη (sovereign)»[136].

Συνεχίζοντας στο ίδιο έργο υποστήριζε ότι στο πλαίσιο του *Κοινωνικού Συμβολαίου* έχει συμφωνηθεί ότι:

«...κάθε άνθρωπος αποξενώνεται μόνο από ένα μέρος της δύναμης, των αγαθών και της ελευθερίας του, το οποίο είναι σημαντικό για την Κοινότητα...και είναι η κυρίαρχη δύναμη που αποτελεί τον κριτή του τι είναι σημαντικό και τι όχι»[137].

Αν και θεωρούσε ότι ο κάθε πολίτης θα πρέπει να προσφέρει όλες του τις υπηρεσίες στην κυρίαρχη εξουσία μόλις αυτή του το ζητήσει, εντούτοις:

«...η κυρίαρχη εξουσία δεν μπορεί να επιβαρύνει τους πολίτες με βάρη τα οποία δεν είναι απαραίτητα για την κοινωνία· δεν μπορεί να έχει καν την επιθυμία για κάτι τέτοιο: διότι σύμφωνα με τον νόμο της λογικής τίποτε δεν γίνεται αναίτια, περισσότερο από ότι γίνεται με το νόμο της φύσης»[138].

Επίσης, για τον J.J.Rousseau η ευτυχία βρισκόταν στην ευημερία του συνόλου[139], ενώ υποστήριζε ότι:

«...είναι προφανές ότι αν και η κυρίαρχη εξουσία είναι απόλυτη, ιερή και απαραβίαστη δεν μπορεί να επιβαρύνει τα όρια των γενικών συμβάσεων και την αρχή ότι κάθε άνθρωπος διαθέτει κατά βούληση τα αγαθά και την ελευθερία του: συνεπώς δεν είναι ποτέ σωστό για την κυρίαρχη δύναμη να επιβαρύνει κάποιον πολίτη περισσότερο από κάποιον άλλο, διότι τότε αυτό καταλήγει σε συγκεκριμένη υπόθεση (διάκριση) και η εξουσία της δεν είναι πλέον ικανή»[140].

Με άλλα λόγια, το *Κοινωνικό Συμβόλαιο* λειτουργούσε ως εγγυητής της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας.

Κατά τον 18ο αιώνα, οπότε η πολιτική και φιλοσοφική σκέψη θέτει στο στόχαστρο την φυσιοκρατική κοσμοθεωρητική αντίληψη, παρατηρείται μετατόπιση του ενδιαφέροντος των στοχαστών από το άτομο και τ' ατομικά δικαιώματα, στην κοινωνία ως σύνολο. Μέσα από τον φιλοσοφικό του ρασιοναλισμό ο Hume, αν και δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το θέμα της ηγεσίας, εντούτοις επέκρινε τη θεωρία του *Κοινωνικού Συμβολαίου*, θεωρώντας ότι η υποχρέωση τη κοινωνικής υπακοής και η δέσμευση που πηγάζει από το *Συμβόλαιο* είναι δύο διαφορετικά πράγματα και ότι: «καμία κυβέρνηση στην πραγματικότητα δεν ζητάει τη συγκατάθεση των υπηκόων της»[141]. Με αυτόν τον κυνικό, αλλά και ρεαλιστικό τρόπο ο Hume περιέγραψε την θλιβερή εικόνα μιας πολιτικής ηγεσίας με περιορισμένη κοινωνική αξία.

---

[136] Rousseau, Jean Jacques, *The Social Contract and other political writings*, Victor Gourevitch (επιμ. εκδ.), New York, Cambridge University Press, 1997, σ. 61.
[137] Στο ίδιο, σ. 61. Για τον ρόλο του πολίτη κατά τον Rousseau βλ. επίσης, Daniel E. Cullen, *Freedom in Rousseau's Political Philosophy*, (Northern Illinois University Press, 1993), σ. 91.
[138] Στο ίδιο, σ. 61.
[139] Βλέπε G.H. Sabine, όπ. παρ., σ. 628.
[140] Jean Jacque Rousseau, "The Social Contract and other political writings", όπ. παρ., σ. 61-62.
[141] Βλέπε G.H.Sabine, όπ. παρ., σ. 654.

Στο πλαίσιο εμφάνισης του φιλοσοφικού ριζοσπαστισμού, κατά τις αρχές του 19ου αιώνα, ο D.Bentham, εμμένοντας στη θεωρία του ατομικού ωφελιμισμού, και υποστηρίζοντας, αφενός ότι «η μέγιστη ευτυχία του μέγιστου αριθμού ατόμων –ανδρών και γυναικών- είναι το μέτρο του δικαίου και αδίκου» και αφετέρου ότι απώτερος στόχος μιας κυβέρνησης είναι η εξασφάλιση της μέγιστης ευτυχίας για τον μέγιστο αριθμό ατόμων, υπογραμμίζει την σημασία της κοινωνικής αναφοράς της ηγεσίας[142].

Κατόπιν, ο John Stuart Mill, μέσα από τα έργα του προσέδωσε ένα είδος προχωρημένης κοινωνικής αξίας στην αναθεωρημένη φιλοσοφία του πρώιμου φιλελευθερισμού, αναβαθμίζοντας τον ρόλο των πολιτικών θεσμών, την εκλογική αντιπροσώπευση, την υπόσταση των αγαθών της ατομικής ελευθερίας με κοινωνικές διαστάσεις και την κοινωνική ευημερία στη λειτουργία του ευρύτερου κρατικού μηχανισμού[143].

Εκτός, όμως από τους Άγγλους φιλελεύθερους στοχαστές ο 19ος αιώνας χαρακτηρίστηκε από την ισχυρότατη παρουσία των Γερμανών πολιτικών και κοινωνικών φιλοσόφων. Βασικό χαρακτηριστικό στην φιλοσοφία τους είναι η μετατόπιση του ενδιαφέροντός τους από το ανώνυμο άτομο, στην ανώνυμη μάζα.

Η εγελιανή διαλεκτική και εθνικιστική σκέψη επηρέασε βαθιά την φιλοσοφική και πολιτική σκέψη και κατά συνέπεια την θεώρηση των σχέσεων ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία. Εξέχουσα θέση στην εγελιανή θεωρία του καταλαμβάνει το κράτος. Για τον Hegel, το κράτος αποτελεί το υπέρτατο κοινωνικό αγαθό. Συγκεκριμένα, τόνιζε, ότι «το κράτος είναι η θεία βούληση, με την έννοια ότι είναι πνεύμα επάνω στη γη κι αναπτύσσεται για να γίνει το πραγματικό σχήμα και η οργάνωση του κόσμου»[144] και συμπλήρωνε ότι «το νόημα του σύγχρονου κράτους είναι ο συνδυασμός της πλήρους ελευθερίας των μελών του και της ιδιωτικής ευημερίας»[145]. Η κυβερνώσα τάξη κατά τον Hegel ήταν θεματοφύλακας των δημόσιων συμφερόντων και καθοριζόταν από την καταγωγή και την ικανότητα. Μια άποψη βέβαια, ιδιαίτερα επικίνδυνη για την δημοκρατικότητα της εξουσίας. Από την άλλη μεριά το άτομο, με τη σειρά του όφειλε να είναι υποταγμένο στη βούληση του κράτους. Το άτομο νοούνταν μόνον ως μέλος της κοινωνίας και τα ατομικά δικαιώματα της ελευθερίας, της ευτυχίας και της ευημερίας, θεωρούνταν ηθικά μόνον όταν σύμπιπταν με κάποια φάση του γενικού καλού του ευρύτερου συνόλου της κοινωνία, αλλά και με τα καθήκοντα που του επιβάλλει η κοινωνική του θέση[146]. Η κοινωνία, για τον Hegel, είναι διαχωρισμένη από το κράτος, αλλά εξαρτάται απ' αυτό, όσον αφορά την πνευματική και ηθική της επίβλεψη. Από μόνη της η κοινωνία αποτελεί προϊόν της κοινωνικής αναγκαιότητας και των εξωλογικών, εγωκεντρικών κινήτρων πολλών ατόμων. Επίσης, ο Hegel υποστήριζε ότι το ανώτατο επίπεδο

---

[142]Βλέπε, John P. Plamenatz, *The English Utilitarians,* (Oxford, 1958), 2η αναθεωρημένη έκδ., κεφ. 4-7.

[143] Για περισσότερες πληροφορίες γύρω από το έργο του J.S.Mill, βλ. Karl Britton, *John Stuart Mill*, (Baltimore, 1953), και Iris W. Mueller, *John Stuart Mill and the French Thought*, (Urbana, I11, 1956).

[144] Hegel, "Grundlinien der Philosophie des Rechts", (1821), τμήμα 270, μετάφραση από τον T.M. Knox, (Oxford: Oxford University Press, 1942).

[145] Στο ίδιο, τμήμα 260.

[146] Σύμφωνα με τον G. Sabin: «η θεωρία του Χέγκελ για την ελευθερία του Πολίτη, όπως σ' εκείνες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, δεν αναφέρονται στα ιδιωτικά δικαιώματα, αλλά στα κοινωνικά λειτουργήματα», (βλ. G. Sabin, όπ. παρ., σ. 709).

οργάνωσής της βρίσκεται στην γραφειοκρατία, ενώ θεωρούσε την εκλογική αντιπροσώπευση της κοινωνίας στην εξουσία ως ασήμαντη.

Συνεπώς, ενώ από την μία πλευρά, εισάγοντας τη διαλεκτική κατανόηση της ιστορίας και της κοινωνίας, συνεισέφερε στην κατοπινή εμφάνιση φιλοσοφικών ρευμάτων, όπως ο Μαρξισμός, εντούτοις από την άλλη πλευρά ο Hegel ενίσχυσε τις θεωρητικές τάσεις για την πραγμάτωση της αυταρχικής, ολοκληρωτικής και γραφειοκρατικής οργάνωσης του κρατικού μηχανισμού, όπου το άτομο και τα κοινωνικά στρώματα αντιμετωπίζονται με περιφρόνηση και η δημοκρατική αντιπροσώπευση αντικαθίσταται από την τάξη των νόμων[147].

Ο K.Marx, σαφώς επηρεασμένος από την εγελιανή διαλεκτική, έδωσε πραγματικά νέα διάσταση στην έννοια *της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας*. Μέσα από την υλιστική και διαλεκτική θεώρηση της ιστορίας, υποστήριξε ότι η κινητήρια δύναμη της κοινωνίας είναι η πάλη των κοινωνικών τάξεων[148]. Για τον K.Marx η εξάλειψη αυτού του ταξικού ανταγωνισμού δεν θα επέλθει από τις εξουσιαστικές, νομοθετικές ή συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, όπως διατείνονταν στην πλειοψηφία τους οι άγγλοι φιλελεύθεροι στοχαστές, αλλά μέσα από την επανάσταση του προλεταριάτου[149], ενάντια στην καπιταλιστική τάξη που κατέχει τα μέσα παραγωγής[150]. Έτσι, το προλεταριάτο, μέσα από την πρωτοβουλία των κινητοποιήσεων αποκτά ηγετικά χαρακτηριστικά και γίνεται:

> «...ο γενικός εκπρόσωπος αυτής της κοινωνίας. Οι σκοποί και τα συμφέροντά της πρέπει να είναι οι σκοποί και τα συμφέροντα της ίδιας της κοινωνίας, της οποίας πράγματι γίνεται η κοινωνική κεφαλή και καρδιά»[151].

Δηλαδή, η «ιστορική αναγκαιότητα», κατά τον K.Marx, προσδίδει στο προλεταριάτο τον ιστορικό του προορισμό που είναι η επανάσταση για την πραγματοποίηση μια «αταξικής κοινωνίας», μέσα από την κατάλυση του σύγχρονου κράτους που στηρίζεται στην «...ταπείνωση και την υποδούλωση της κοινωνίας των πολιτών...»[152]. Σύμφωνα επίσης, με τη μαρξιστική φιλοσοφία η κοινωνική αξία της ηγεσίας αφορά, κυρίως, στην δημιουργία μιας κομμουνιστικής, αταξικής κοινωνίας. Όπως επισημάνθηκε χαρακτηριστικά από τον K.Marx:

---

[147] Σχετικά με την επιρροή της εγελιανής φιλοσοφίας στην κοινωνική θεωρία βλ. Herbert Markuse, *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*, 2nd ed.(New York, 1954).

[148] Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», εν έτη 1848: «Η ιστορία της όλης ως τώρα κοινωνίας είναι, η ιστορία των ταξικών συγκρούσεων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, άρχοντας και δουλοπάροικος, αφεντικό της συντεχνίας και τεχνίτης, με μια λέξη καταπιεστής και καταπιεζόμενος ήταν σε διαρκή αντίθεση μεταξύ τους που συνεχιζόταν με μια αδιάκοπη πάλη, πότε κρυμμένη και πότε φανερή, μια πάλη που κάθε φορά κατέληξε είτε σε μια επαναστατική ανασύνταξη της κοινωνίας γενικά, είτε στην καταστροφή των τάξεων που την διεκδικούσαν» (βλ. «Άπαντα», 1/6, σ. 525-6, στο *Ο Καρλ Μαρξ σε θέματα κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας*, επιμ. εκδ. T.B.Bottomore-M.Rubel, μετ. Ρ.Κούνδουρου-Ν.Παπαδάκη, (Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 1975), σ. 184).

[149] Για την ταξική σύγκρουση και την εξέλιξη του προλεταριάτου ενδεικτικά βλ. αποσπάσματα των έργων του Κ.Μαρξ, *Το Κεφάλαιο* ΙΙΙ (ΙΙΙ/2), σ. 941-2, *Κριτική στη Φιλοσοφία του Δικαίου του Χέγκελ*, (1844), *Άπαντα* 1/1/1, σ. 617-21, *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, (1848), *Άπαντα*, 1/6, σ. 533, στο ίδιο, σ. 165-187.

[150] Σχετικά με τον καπιταλισμό και την ανθρώπινη αλλοτρίωση στον μαρξισμό, βλ. *Οικονομικά και Φιλοσοφικά χειρόγραφα*, (1844), *Άπαντα*, 1/3, στο ίδιο.

[151] Βλ. *Κριτική στη Φιλοσοφία του Δικαίου του Χέγκελ*, (1844), *Άπαντα* 1/1/1, σ. 617-21, *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, (1848), Άπαντα, 1/6, σ. 533, στο ίδιο, σ. 166.

[152] Από το άρθρο του Κ.Μαρξ στο περ. *Vorwarts*, 7/8/1844, *Άπαντα*, 1)3, σ. 13-15, στο ίδιο, σ. 199.

«Στην υψηλότερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν η υποδουλωτική υποταγή του ατόμου στον καταμερισμό της εργασίας και μαζί μ' αυτήν η αντίθεση μεταξύ πνευματικής και χειρονακτικής εργασίας, θα έχει εξανεμισθεί. Όταν η εργασία δεν θα είναι πια απλώς, ένα μέσο για τη ζωή, αλλά αντίθετα θα έχει γίνει η κύρια ανάγκη της ζωής. Όταν οι παραγωγικές δυνάμεις θα έχουν επίσης, αυξηθεί, με την ολόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου, και όταν οι πηγές του κοινού πλούτου θα ρέουν πιο άφθονα, μόνον τότε θα είναι δυνατό να ξεπεράσουμε τελείως τη στενή θεώρηση του αστικού δικαιώματος, και μόνον τότε η κοινωνία θα είναι σε θέση να γράψει στις σημαίες της: Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του»[153].

Πέρα από τις ανεπάρκειες της υλιστικής θεώρησης της ιστορίας, οι οποίες εντοπίστηκαν αργότερα από τον Engels, η μαρξιστική φιλοσοφία επηρέασε καταλυτικά τη φιλοσοφική σκέψη του 20ου αιώνα, αποτελώντας το θεωρητικό υπόβαθρο επαναστατικών, κυρίως, κινημάτων σε ολόκληρο τον κόσμο, με κυριότερη την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ο χαρακτηρισμός του κομμουνιστικού κόμματος, από τον Λένιν, ως «εμπροσθοφυλακής» της επανάστασης, το έθεσε στο επίκεντρο των ηγετικών πρωτοβουλιών. Όλες οι τάξεις και όχι μόνον η εργατική πρέπει να υπακούσουν στις εντολές του κόμματος για την επιτυχή έκβαση της σοσιαλιστικής επανάστασης, η οποία σε αντιδιαστολή με την αστική επανάσταση:

«...δεν θα μπορούσε να τελειώσει με την αποκαθήλωση του παλιού καθεστώτος: το βασικό της καθήκον ήταν η εποικοδομητική εργασία της θεμελίωσης ενός νέου συστήματος οργάνωσης, βασιζόμενο στην σχεδιασμένη παραγωγή και στην διανομή των αγαθών»[154].

Κατά τον 20ο αιώνα τα κυριότερα φιλοσοφικά και πολιτικά ρεύματα που αναφέρθηκαν παραπάνω αναθεωρήθηκαν περαιτέρω και επικράτησαν στην οργάνωση των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων του πλανήτη. Η μελέτη γύρω από το φαινόμενο της ηγεσίας εξελίχθηκε και αυτή με τη σειρά της. νεομαρξιστές και νεοφιλελεύθεροι αναλυτές διεύρυναν το υπό μελέτη αντικείμενο της ηγεσίας, αντιμετωπίζοντας τον συσχετισμό του με την μεταβλητή της κοινωνικής αξίας, μέσα από την οπτική των βασικών αρχών της κοσμοθεωρητικής τους τοποθέτησης.

Για τον Antonio Gramsci:

«...ο σύγχρονος ηγεμόνας, ο μύθος ηγεμόνας δεν μπορεί να είναι ένα πραγματικό πρόσωπο, ένα άτομο συγκεκριμένο· μπορεί να είναι μονάχα ένας οργανισμός· ένα σύνθετο στοιχείο της κοινωνίας, που σ' αυτό έχει ήδη αρχίσει να συγκεκριμενοποιείται μια συλλογική θέληση, οργανωμένη και συγκεκριμενοποιημένη μέσα στη δράση. Τον οργανισμό αυτό τον έχει ήδη δώσει η ιστορική εξέλιξη και είναι το πολιτικό κόμμα: στον πρώτο του πυρήνα συνοψίζονται σπέρματα της συλλογικής θέλησης που τείνουν να γίνουν γενικά και συνολικά»[155].

---

[153] Απόσπασμα από το έργο του Κ.Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, (1875), στο ίδιο, σ. 235-236.

[154] Robert Tucker, *The Lenin Anthology*, (N.York, 1975), σ. 439-440.

[155] Βλ. Αντώνιο Γκράμσι, *Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, (Αθήνα:εκδ. Ηριδανός, 1978), σ. 11.

Σύμφωνα με τον ίδιο, το πολιτικό κόμμα «...σκοπεύει να ιδρύσει έναν καινούργιο τόπο κράτους»[156], η πραγματοποίηση του οποίου καθιστά την ύπαρξη του πρώτου, ιστορικά «αναγκαία»[157]. Σε ό,τι αφορά την κοινωνική αξία της ηγεσίας – του Ηγεμόνα ή αλλιώς του κόμματος - ο Gramsci επεσήμανε ότι:

«...ένα κόμμα θα έχει μεγαλύτερη ή μικρότερη σημασία και βάρος στο μέτρο ακριβώς που η ιδιαίτερη δραστηριότητά του θα έχει βαρύνει περισσότερο ή λιγότερο στον καθορισμό της ιστορίας μιας χώρας[158]...[και ότι]...ο σύγχρονος Ηγεμόνας πρέπει και δε μπορεί παρά να είναι κήρυκας και οργανωτής μιας πνευματικής και ηθικής μεταρρύθμισης, πράγμα που σημαίνει τη δημιουργία του εδάφους για μια παραπέρα ανάπτυξη της εθνικής λαϊκής συλλογικής θέλησης και καθολικής μορφής σύγχρονου πολιτισμού...κι επομένως πολιτική ανύψωση των καταπιεζόμενων στρωμάτων της κοινωνίας»[159].

Ιδιαίτερη αξία για την ανάλυση παρουσιάζουν επίσης, οι λεγόμενοι «ηρωϊκοί της ζωής» οι οποίοι επηρεασμένοι από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό εστίασαν την έρευνά τους στην ατομική προσέγγιση για την μελέτη του ηγέτη και κατά κύριο λόγο στην μελέτη του ήρωα. Αντιπροσωπευτικά και χαρακτηριστικά δείγματα της σχολής των «ηρωϊκών της ζωής» αποτελούν οι Th.Carlyle, Fr.Nietzche και O.Spengler.

Ο Th.Carlyle υποστηρίζει ότι ο ηγέτης γεννιέται, ενώ το μοναδικό πρόβλημα είναι να αναγνωρισθεί. Αν και δεν πίστευε στις θεϊκές ιδιότητες και στα θεία δικαιώματα του ηγέτη, όριζε ως βασική αποστολή του, την αναζήτηση του θεού και τη καθοδήγηση της ανθρωπότητας σ' αυτόν. Επίσης, για τον Th.Carlyle:

«η λατρεία του ηγέτη είναι ένα φαινόμενο απερίγραπτα πολύτιμο και συνάμα παρήγορο, που βλέπει κανείς στο σημερινό κόσμο. Αυτό το φαινόμενο δημιουργεί μια συνεχή ελπίδα για τη διοίκηση του κόσμου. Ακόμα και αν όλες οι παραδόσεις, διευθετήσεις, δόγματα και κοινωνίες, που οι άνθρωποι έχουν στο παρελθόν θεσμοποιήσει, καταποντίζονταν η λατρεία του ηγέτη θα παρέμενε»[160].

Για τον Th.Carlyle «...ο μεγάλος άνθρωπος είναι περισσότερο άνθρωπος απ' ότι είμαστε εμείς...»[161]. Κατά συνέπεια, ο κοινός άνθρωπος οφείλει να είναι απόλυτα προσηλωμένος στον ηγέτη, δεν λαμβάνει μέρος στις κοινωνικές διαδικασίες και δεν έχει τα κυρίαρχα δικαιώματα που χαρακτηρίζουν τον δημοκρατικό πολίτη. Εξάλλου, ο ισχυρισμός του, σύμφωνα με τον οποίο η ιστορία της ανθρωπότητας αποτελείται από την βιογραφία των «μεγάλων ανδρών» δηλώνει ξεκάθαρα τον βαθμό σπουδαιότητας τον οποίο αποδίδει στον ρόλο του ηγέτη[162].

---

[156] Στο ίδιο, σ. 39.
[157] Στο ίδιο, σ. 45.
[158] Στο ίδιο, σ. 43-44.
[159] Στο ίδιο, σ. 16-17.
[160] Απόσπασμα από το έργο του Th. Carlyle, *On Heroes-Hero-Worship and the Heroic in History*, (University of Nebraska, Lincoln, Nebraska, 1966), σ.202, όπως καταγράφεται ως μεταφρασμένο κείμενο στο βιβλίο του Η. Θερμού, *Ο Ηγέτης...*, όπ.παρ., σ. 24
[161] Απόσπασμα από το έργο του Th. Carlyle, όπ.παρ., σ.148, όπως καταγράφεται ως μεταφρασμένο κείμενο στο βιβλίο του Η. Θερμού, *Ο Ηγέτης. Μελέτη στο φαινόμενο ηγεσία*, (Αθήνα, 1977), σ. 73.
[162] Βλέπε Ηλ. Θερμός, στο ίδιο, όπ. παρ. σ. 14.

Για τον Fr.Nietzche, οι ιδέες του οποίου συσχετίσθηκαν με τον Ναζισμό[163], ο ήρωας ταυτίζεται με το πρότυπο του «υπερανθρώπου». Αποστολή του «υπερανθρώπου» είναι να αγωνισθεί με θάρρος ώστε να απελευθερώσει τον άνθρωπο από τα αδύναμα σημεία του. Το «μεγάλο ξανθό τέρας», όπως περιγράφει ο Nieztche τον υπεράνθρωπο που «συντρίβει κάθε αντίσταση, καταφρονεί την ευτυχία και δημιουργεί δικούς του νόμους»[164]. Για τον Nieztche, ο ηγέτης, ανάμεσα στην ευτυχία και τον ηρωισμό, οφείλει να διαλέξει το δεύτερο, ενώ παράλληλα θεωρούσε ότι οι μάζες αποτελούν «κατώτερα όντα, που το υγιές τους ένστικτο είναι να ακολουθούν τον ηγέτη»[165].

Παράλληλα, σύμφωνα με την τυπολογία του O.Spengler, δύο ήταν τα βασικά ηγετικά πρότυπα:

«(α) εκείνο που ενσαρκώνεται από τον Μέγα Αλέξανδρο, συμβολίζοντας τη νεότητα, την ανδρεία και την λαχτάρα της εξουσίας και (β) εκείνο που ενσαρκώνεται από τον Καίσαρα και συμβολίζει «την λογική της εποχής και τον ρεαλισμό»[166].

Συνοψίζοντας, λοιπόν, σύμφωνα με τους «ηρωικούς της ζωής», η κοινωνική αναφορά της ηγεσίας αποκτά, ξανά, ηρωική διάσταση, ενώ το λαϊκό αίσθημα χαρακτηρίζεται από τα στοιχεία της υποταγής, της προσήλωσης και της λατρείας στον ηρωικό ηγέτη.

Ακολούθως, στο πλαίσιο της θεωρητικής διαμάχης γύρω από την θεωρία των ελίτ διατυπώνονται ενδιαφέρουσες απόψεις σχετικά με την αναφορά της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο. Οι κλασικοί ελιτιστές, σε αντίθεση με τους κλασικούς μαρξιστές, υποστήριζαν ότι ακόμα και στους κόλπους μιας «αταξικής κοινωνίας» η ύπαρξη μιας «άρχουσας ελίτ» είναι απαραίτητη[167]. Βασικό χαρακτηριστικό της άρχουσας ελίτ είναι, μεταξύ άλλων, ότι τα μέλη της προέρχονται από ανώτερα στρώματα τα οποία κυβερνούν χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις και τη θέληση του εκλογικού σώματος και των ευρύτερων λαϊκών μαζών. Δηλαδή, δεν επηρεάζονται από αυτές, αλλά αντίθετα τις επηρεάζουν[168].

Οι σύγχρονοι ελιτιστές του θεωρητικού μοντέλου της «άρχουσας ελίτ» επιμένουν στο διαχωρισμό ανάμεσα σε μία εξουσιαστική ελίτ και στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα τα οποία έχουν ελάχιστη πολιτική επιρροή. Σύμφωνα με

---

[163] Παρά το γεγονός ότι το μερίδιο ευθύνης των «ηρωικών της ζωής» στη διάπλαση των εξειδικευμένων πολιτικών θεωριών του φασισμού και του εθνικοσοσιαλισμού παραμένει αδιευκρίνιστο (βλ. G.H.Sabine, όπ. παρ., σ. 932-945), εντούτοις αναμφισβήτητη είναι η εξύψωση της ατομικότητας, η περιφρόνηση των μαζών, ο αντιδημοκρατισμός και η βιολογική επαναφορά της νεότητας, σύμφωνα με την άποψη των Leo Strauss και Joseph Cropsey που υποστηρίζεται στο έργο τους: *History of Political Philosophy*, (Chicago: Rand MacNally and Co, 1972), σ. 802.

[164] G.H.Sabine, όπ. παρ. σ. 940.

[165] Στο ίδιο, σ. 939.

[166] Στο ίδιο, σ. 935, καθώς επίσης και Η.Θερμός, όπ. παρ., σ. 26. Επίσης, σχετικά με την ανάλυση του ηρωικού ηγέτη βλ. Eric R. Bentley, *A century of Hero-Worship*, (Boston: Bacon Press, 1957), σ. 153.

[167] Βλέπε ενδεικτική βιβλιογραφία: Gaestano Mosca, *The Rulling Class*, μετ. Hahhah D.Kann, (N. York: McGraw-Hill, 1939), Vilfredo Pareto, *The Rise and Fall of the Elites*, (N. Jersey: Bedminster Press, 1968) και Michels R., *Political Parties*, (Glencoe I11: The Free Press, 1949).

[168] Σχετικά με τη διαμάχη γύρω από τη θεωρία των ελίτ βλέπε μία εκτενή ανάλυση στο έργο του T.B.Bottomore, *Ελίτ και Κοινωνία*, μετ. Θ.Μπανούση, (Αθήνα: Εκδόσεις 70, 1982). Επίσης, βλ ενδεικτικά πιο πρόσφατη σχετική βιβλιογραφία γύρω από την θεωρία των ελίτ: E.Etzioni-Halevy (eds.), *Classes and elites in democracy and democratization: a collection of readings*, (New York: Garland, 1997) και G.Parry, *Political elites*, (Colchester: ELPR, 2005).

τον C.Wright Mills η πολιτική, η οικονομική και στρατιωτικής ηγεσία ένωσε τις δυνάμεις της και σχημάτισε την «ελίτ της δύναμης» ή «τρίγωνο εξουσίας» (the power elite), η εμφάνιση της οποίας βασίζεται σ' ένα βαθμό στον μετασχηματισμό του «κυρίαρχου λαού» (sovereign public), που χαρακτηρίζει μια δημοκρατικά δομημένη κοινωνία, σε κοινωνική μάζα (social mass)[169]. Στο φαινόμενο της «κοινωνικής μάζας», ο C.W.Mills προσδίδει τα χαρακτηριστικά της σταδιακής απολιτικοποίησης, με την απώλεια της ταξικής και πολιτικής της συνείδησης, τον αποκλεισμό από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, τον εγκλωβισμό στα προβλήματα της καθημερινότητας και την ανεργία[170].

Αντίθετα, οι σύγχρονοι ελιτιστές του θεωρητικού μοντέλου του «πλουραλισμού των ελίτ», διαπιστώνουν μια ρευστότητα στη σχέση ανάμεσα στις ηγετικές ελίτ και στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα.[171] Σ' αυτήν την προσέγγιση υπάρχουν πολλές ηγετικές ελίτ οι οποίες, ανάλογα με τη σύστασή τους (π.χ. ανώτερα συνδικαλιστικά στελέχη, εξέχοντα διοικητικά στελέχη, ανώτερη κρατική γραφειοκρατία κλπ.) επηρεάζουν διαφορετικά είδη αποφάσεων στα πλαίσια της διαδικασίας λήψης αποφάσεων[172]. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με το μοντέλο αυτό αφενός «...τα άτομα ανάλογα με τα αποφασιζόμενα μπορούν να μετακινηθούν μακροπρόθεσμα από τις θέσεις μάζας σε θέσεις δύναμης (ελίτ) ή και το αντίστροφο»[173] και αφετέρου μπορούν να ασκήσουν πιο αυξημένη επιρροή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων εκμεταλλευόμενα τις παρεμβάσεις τους στην επίλυση των ανταγωνισμών που αναπτύσσονται ανάμεσα στις διάφορες ομάδες των ελίτ.

Από την μεριά τους, οι υποστηρικτές της μαρξιστικής προσέγγισης στη θεωρία των ελίτ παρέμειναν πιστοί, τόσο στη θεώρηση των σχέσεων ηγεσίας και κοινωνικού συνόλου σύμφωνα με την θέση τους στην παραγωγική διαδικασία, όπως εκφράζεται μέσα από τη διαλεκτική σχέση της βάσης και του εποικοδομήματος, όσο και στο όραμα της αταξικής κοινωνίας, ασκώντας παράλληλα κριτική στα δύο προηγούμενα θεωρητικά μοντέλα[174].

Τέλος, ο Ralf Milliband διαφοροποιώντας τη θέση του, υποστηρίζει ότι το μοντέλο της «άρχουσας τάξης» δεν είναι ασυμβίβαστο με την έννοια της ελίτ, όπως υποστηρίζει ο Νίκος Πουλαντζάς, αλλά αντίθετα αποδέχεται «...ότι υπάρχει μια πολλαπλότητα των οικονομικών ελίτ στις αναπτυγμένες κοινωνίες»[175], οι οποίες μπορεί να συνεργάζονται ή να ανταγωνίζονται μεταξύ τους, ανάλογα με τις επιδιώξεις των συμφερόντων τους. Για τον R.Milliband η σχέση ανάμεσα στην «άρχουσα ελίτ» και στο υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο των μισθωτών και των λοιπών εργαζομένων χαρακτηρίζεται από «βαθιά ανισότητα»

---

[169] Βλ. C. Wright Mills, *The Power Elite*, (Oxford University Press Inc., reprint in USA, 1981), σ. 296.

[170] Στο ίδιο, σ. 320-324.

[171] Σχετικά με τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην ελιτιστική και πλουραλιστική θεωρία των ελίτ βλέπε: Κλ.Κουτσούκης, (1990), όπ. παρ., σ. 39-41.

[172] Μεταξύ των κυριότερων υποστηρικτών του πλουραλιστικού μοντέλου των ελίτ βλέπε: Raymond Aron, "Social Structure and Rulling Class", *British Journal of Sociology*, vol. 1&2, (Μάρτιος, 1950), σ. 1-16.

[173] Βλέπε Κλ.Κουτσούκης, (1990), όπ. παρ., σ. 40. Για πιο πρόσφατες έρευνες γύρω από την θεωρία των ελίτ βλ. R.Dekmejian/K.Koutsoukis, "Comparative Patterns of Elite Recruitment", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 38, 1980.

[174] Βλ., Ν.Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τόμοι α΄, β΄, (Αθήνα: Θεμέλιο, 1985), 3η έκδοση, σ. 203-242.

[175] Βλ., Ralf Milliband, *Το Κράτος στην Καπιταλιστική Κοινωνία*, (Αθήνα: Πρότυπο, 1984), σ. 48-50.

και ανταγωνισμό «αντίθετων συμφερόντων» που είναι εγγενή του καπιταλιστικού συστήματος[176]. Εντοπίζει, δηλαδή μια ξεκάθαρα αρνητική αναφορά της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο.

Συνοψίζοντας τα πιο πάνω συμπεράσματα διαπιστώθηκε ότι από τα πρώτα στάδια κοινωνικής οργάνωσης, μέχρι την κλασική αρχαιότητα, τον μεσαίωνα, τον διαφωτισμό, την βιομηχανική επανάσταση, και έως τις μέρες μας, καθώς και μέσα από την Πλατωνική *Πολιτεία*, τον μακιαβελικό *Ηγεμόνα*, τις *Αρχές τις Εθνικής Κυριαρχίας* του J.Bodin, τον *Λεβιάθαν* του Th.Hobbes, τον *ωφελιμισμό* του D.Bentham, την διαλεκτική του Hegel, τον ιστορικό υλισμό του Marx, την *Οκτωβριανή Επανάσταση* του B.I.Lenin, τους *Ελιτιστές*, *Μαρξιστές* και τους *Πλουραλιστές* αναλυτές, το φαινόμενο της ηγεσίας συσχετίστηκε με την επιδίωξη κοινωνικών ιδανικών, ατομικών και συνταγματικών δικαιωμάτων, κοινωνικών ελευθεριών, της ισονομίας, της δίκαιης κατανομής εισοδήματος, της εξάλειψης των ταξικών διαφορών, της εξουσιαστικής καταπίεσης και της κοινωνικής ευημερίας. Δηλαδή, με την επιδίωξη στοιχείων που παραπέμπουν στο σύνολο των στοιχείων που καθορίζουν την *κοινωνική αξία της ηγεσίας*.

3.3.3.3.2. Το στοιχείο της «*Κοινωνικής Αξίας της Ηγεσίας*» στο πλαίσιο της θεωρίας της παγκοσμιοποίησης.

Από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα οι διεθνείς οικονομικές και πολιτικές, κυρίως, εξελίξεις επηρέασαν τη θεωρητική συζήτηση, αλλά και την ίδια την υπόσταση της ηγεσίας η οποία όφειλε πλέον να υπερβεί τα όρια των στενών εθνικών συνόρων.

Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, αλλά και η εδραίωση της οικονομίας της αγοράς, ως του επικρατέστερου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης ενίσχυσαν τη νεοφιλελεύθερη σχολή σκέψης προκαλώντας, παράλληλα, κρίση στην ευρύτερη αριστερή ιδεολογία. Αυτό είχε ως συνέπεια γενικότερες ιδεολογικές αναθεωρήσεις και πολιτικές ανακατατάξεις οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν και στη θεωρητική συζήτηση γύρω από το φαινόμενο της ηγεσίας και τον ρόλο του στη διαμόρφωση της κοινωνίας. Το νέο θεωρητικό πλαίσιο συζήτησης των πολιτικών αναλυτών, των κοινωνιολόγων, των φιλοσόφων και των οικονομολόγων προσδιορίστηκε πλέον από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.

Αν και η συζήτηση γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ξεκίνησε από τα τέλη της δεκαετίας του '60 κ' εντάθηκε κατά τη δεκαετία του '80, ο κύριος όγκος της βιβλιογραφίας γύρω από την μελέτη και ανάλυσή του αφορά από τα μέσα της δεκαετίας του '90 κι εντεύθεν[177]. Τα κυριότερα ερωτήματα στα οποία προσπαθεί ν' απαντήσει η θεωρητική συζήτηση που βρίσκεται σ' εξέλιξη γύρω από το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης αφορούν κατά κύριο λόγο στην έρευνα γύρω από τη φύση, τη λειτουργία, τις γενεσιουργές του αιτίες, τις επιπτώσεις του στην κοινωνία, στην οικονομία, στον πολιτισμό, στην οικολογία, στις σχέσεις ανάμεσα στις ηγετικές ελίτ και στο κοινωνικό σύνολο

[176] Βλ., Ralf Milliband, *Ο Σοσιαλισμός σε Εποχή Αναζήτησης*, (Αθήνα: Στάχυ, 1997), μετ. Γιάννης Οικονόμου, σ. 36.

[177] Βλέπε σχετικά Αλμπάνης Β. Ευστράτιος, *Ανιχνεύοντας το μέλλον. 5 κείμενα για την παγκοσμιοποίηση*, (Αθήνα: Ευστράτιος Β. Αλμπάνης & Libro Ε.Π.Ε., 2002), σ. 65-66.

και γενικότερα στην ανάλυση της σχέσης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και στον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Λαμβάνοντας υπόψη το νεοδιαμορφωθέν θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης του φαινομένου της ηγεσίας, κρίνεται σκόπιμη η σύντομη αναφορά στα κυριότερα και αντιπροσωπευτικότερα ιδεολογικά ρεύματα, έχοντας πάντοτε ως σημείο αναφοράς το στοιχείο της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας*. Επισημαίνεται ότι το πλήθος των θεωρητικών προσεγγίσεων γύρω από την ανάλυση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης ποικίλει και διαπλέκεται, σε μεγάλο βαθμό με την ιδεολογική θεώρηση που υιοθετούν οι αναλυτές[178].

Στους κόλπους της νεοφιλελεύθερης σχολής σκέψης οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης υιοθετούν ανεπιφύλακτα θετική στάση σχετικά με το ζήτημα της προώθησή της. Στους κύριους εκφραστές αυτής της τάσης συμπεριλαμβάνονται οι διεθνείς οικονομικοί και πολιτικοί θεσμοί, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ), το Διεθνές Οικονομικό Φόρουμ στο Νταβός, η G8, τα συντηρητικά κόμματα, η πλειοψηφία των λεγόμενων ορθόδοξων οικονομολόγων, καθώς και οι νεοφιλελεύθεροι πολιτικοί επιστήμονες και φιλόσοφοι. Κοινή πεποίθηση, ανάμεσα στους κόλπους των υποστηρικτών της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης, αποτελεί η παραδοχή της μη αναστρεψιμότητας της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης. Χαρακτηριστικά, ο Thomas Friedman, έγκριτος αρθρογράφος της εφημερίδας *N.Y.Times*, παρομοιάζει την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης με το φαινόμενο της ανατολής του ηλίου που θα συμβαίνει «ες αεί», ανεξάρτητα από το αν αρέσει ή όχι σε κάποιους τους οποίους και αποκαλεί «νυκτόβιους», αφήνοντας έτσι, σαφείς αιχμές κατά των πολέμιων του εν λόγω φαινομένου[179].

Σε ό,τι αφορά τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ ηγετικής εξουσίας και κοινωνίας στο πλαίσιο ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος η νεοφιλελεύθερη σχολή σκέψης προβαίνει στη σιωπηρή παραδοχή και στην έγκριση της υπεροχής της κυρίαρχης οικονομικής ελίτ. Ο εργαζόμενος θεωρείται κύριος των προσόντων και των ικανοτήτων του, τα οποία και διαθέτει στην αγορά εργασίας με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργεί ένα είδος εξάρτησης του εργοδότη από την παραγωγικότητά του. Δηλαδή, οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην ηγετική εξουσία, που πηγάζει από τις οικονομικές ελίτ των πολυεθνικών επιχειρήσεων, και την κοινωνία, όπως εκφράζεται από το σύνολο των εργαζομένων χαρακτηρίζονται ως αρμονικές και μάλλον ισότιμες. Σύμφωνα με την νεοφιλελεύθερη σχολή σκέψης η εκμετάλλευση της υπεραξίας των εργαζομένων αποτελεί έννοια που δεν υφίσταται, εφόσον στον αιώνα της ραγδαίας τεχνολογικής ανάπτυξης ο εργαζόμενος:

---

[178] Για την συστηματικότερη μελέτη και κατανόηση του φαινομένου προτείνονται διάφοροι τρόποι κατηγοριοποίησης των προσεγγίσεων αυτών. Σύμφωνα με τον διαχωρισμό που προτείνει ο Τ.Φωτόπουλος, οι προσεγγίσεις γύρω από τη θεωρία περί παγκοσμιοποίησης διαχωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: τις συστημικές και τις μη-συστημικές (βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2002), σ. 23-90). Επίσης, σύμφωνα με τον Ε.Αλμπάντη, ο διαχωρισμός των προσεγγίσεων αυτών αφορά σε τρεις ευρύτερες ομάδες: τις παγκοσμιοκεντρικές, τις παραδοσιακές και τις μετασχηματιστικές (βλ. Ε.Β.Αλμπάντης, όπ. παρ., σ. 65-78).

[179] Βλέπε, Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, (N.York: Ferra Straus, 1999), όπως παρατίθεται μεταφρασμένο στο έργο του Ανδρέα Ανδριανόπουλου, *Παγκοσμιοποίηση και Νέα Οικονομία. Η δυναμικής του τεχνολογικού νεοκαπιταλισμού στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Libro Ε.Π.Ε., 1999), σ. 23.

«...η παραγωγικότητα του οποίου προέρχεται από τον εγκέφαλο και τις γνώσεις...με την εξειδικευμένη γνώση του παράγει ένα αυτόνομο προϊόν ασκώντας εξουσία στον εργοδότη – αν υπάρχει – με το μονοπώλιο που ασκεί πάνω στη συγκεκριμένη γνώση...έτσι ο «εργαζόμενος της γνώσης» ακριβοπουλά την αποκτημένη εξειδίκευσή του στον πλειοδοτούντα εργοδότη»[180].

Στο πνεύμα αυτό ερμηνεύεται και η δυναμική της *Νέας Οικονομίας*, όπως αποκαλείται από ορισμένους νεοφιλελεύθερους αναλυτές,[181] η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς[182]. Συνεπώς, η δυναμική της *Νέας Οικονομίας* αποδίδεται στις δυνατότητες του ανθρώπινου μυαλού, όπως αυτές εκφράζονται μέσα από τις καινοτόμες ιδέες, τις αναζητήσεις και τις πρωτοβουλίες[183] και στο μοντέρνο και δυναμικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο αποτελεί «οξυγόνο» για την οικονομική και ευρύτερη κοινωνική ανάπτυξη[184].

Το στοιχείο της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο της παγκοσμιοποίησης αποτέλεσε σημείο αναφοράς και ισχυρό επιχείρημα των ένθερμων υποστηρικτών της. Για τον Έλληνα αναλυτή Α.Ανδριανόπουλο, η *Νέα Οικονομία* αποτελεί την μοναδική βιώσιμη λύση απέναντι στα φλέγοντα κοινωνικά ζητήματα του πλανήτη, όπως η ανεργία και η φτώχια, μέσα από τη δημιουργία περισσότερων θέσεων εργασίας και την εξασφάλιση οικονομικών κονδυλίων αντίστοιχα[185], όπως υπαγορεύει η λεγόμενη αρχή της «διάχυσης προς τα κάτω» των ευεργετικών αποτελεσμάτων της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης. Ο Michael Mour, πρώην γενικός διευθυντής του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), η εξισωτική δύναμη του ελεύθερου διεθνούς εμπορίου έχει τη δύναμη ν' αμβλύνει τις διαφορές, να επιφέρει ειρήνη κι ανάπτυξη και να διαμορφώνει συνθήκες ασφάλειας για τους λαούς[186]. Σύμφωνα, επίσης με την αρθρογράφο της εφημερίδας *Financial Times*, Amiti Slaes, υπέρμαχο του αγγλοσαξονικού οικονομικού φιλελευθερισμού, η παγκόσμια συνεργασία στα πλαίσια διεθνών θεσμών όπως ο Παγκόσμιος

---

[180] Βλ., Ανδρέας Ανδριανόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση και Νέα Οικονομία. Η δυναμική του τεχνολογικού νεοκαπιταλισμού στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Libro Ε.Π.Ε., 1999), σ. 23.

[181] Στο ίδιο.

[182] Σύμφωνα με τον Τ.Φωτόπουλο, θα πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στην οικονομική παγκοσμιοποίηση και την διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, ενώ παράλληλα υποστηρίζει ότι στην παρούσα φάση θεωρείται εγκυρότερη η χρήση του όρου «διεθνοποίηση» και όχι «παγκοσμιοποίηση» για την οικονομία. Στα πλαίσια αυτής της ουσιώδους διάκρισης, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην περίπτωση μιας παγκόσμιας οικονομίας χωρίς σύνορα στην οποία ο οικονομικός εθνικισμός έχει εξαλειφθεί και η ίδια η παραγωγή έχει διεθνοποιηθεί με την έννοια ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν γίνει α-κρατικά σώματα που εμπλέκονται σε έναν ενιαίο εσωτερικό καταμερισμό της εργασίας ο οποίος καλύπτει πολλές χώρες ...Από την άλλη μεριά, η διεθνοποίηση αναφέρεται στην περίπτωση όπου οι αγορές έχουν διεθνοποιηθεί με την έννοια των ανοιχτών συνόρων για την ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων (κι εκτός των οικονομικών μπλοκ όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμη και της εργασίας), αλλά τα εθνικά κράτη εξακολουθούν να υπάρχουν και να μοιράζονται την εξουσία με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, σ' ένα σύστημα όπου ο ρόλος του κράτους περιορίζεται προοδευτικά στο να εξασφαλίζει ένα σταθερό πλαίσιο για την αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς» (βλ. Τάκης Φωτόπουλος, όπ. παρ., σελ. 25).

[183] Βλέπε, Α. Ανδριανόπουλος, όπ. παρ., σελ. 27.

[184] Ο Α.Ανδριανόπουλος παραπέμπει στον Τόμας Φρήντμαν, σύμφωνα με τον οποίο: «...στις επόμενες δεκαετίες η προσέλκυση και η διαχείριση του κεφαλαίου της διανόησης θα καθορίζει ποιοι θεσμοί και ποια έθνη θα επιβιώσουν και θα ευημερήσουν, και ποιοι θα παρακμάσουν» (βλ. Thomas Friedman, "The Lexus..., όπ.παρ., σ. 28-29)

[185] Βλ. Α. Ανδριανόπουλος, όπ. παρ., σ. 50-51.

[186] Βλ. Κατερίνα Καπερνάρου, «Διπλωματία ακριβείας από τους ...τρεις σωματοφύλακες του παγκόσμιου εμπορίου», *Καθημερινή*, 18.11.02, σ. 12.

Οργανισμός Εμπορίου αποτελεί το αντίβαρο στη διεθνή ασυνεννοησία γύρω από τα διεθνή πολιτικά ζητήματα του ελέγχου των όπλων και της διεθνούς τρομοκρατίας[187]. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης και η άποψη του πρώην Προέδρου της Παγκόσμιας Τράπεζας James Wolfenson, ο οποίος θεωρούσε ότι υφίσταται μια σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και στη γεωπολιτική του πλανήτη. Με την έννοια ότι οι διεθνείς εξελίξεις και η διατήρηση της διεθνούς ισορροπίας συμβάλλει στην περαιτέρω πρόοδο και ανάπτυξη[188].

Μέσα λοιπόν, από την συγκεκριμένη νεοφιλελεύθερη οπτική οι πολυεθνικές επιχειρήσεις – και κατ' επέκταση οι κυρίαρχες οικονομικές ελίτ συμβάλλουν θετικά στην προώθηση της κοινωνικής ευημερίας δημιουργώντας για παράδειγμα διαρκώς περισσότερες και σχετικά υψηλόμισθες θέσεις εργασίας, προωθώντας με τον τρόπο αυτό την απασχόληση. Για να ενισχυθεί η επιχειρηματολογία αυτής της θεώρησης, παρατίθενται θετικά στατιστικά αποτελέσματα των οικονομικών δεικτών των χωρών που ακολούθησαν νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική[189]. Στο ίδιο κλίμα οι D.Dollar και A.Kraay υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ωφέλιμη για τους φτωχούς[190]. Ομοίως, ο Jangtis Maguati, οικονομολόγος στο πανεπιστήμιο Κολούμπια, υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ωφέλιμη για τον λεγόμενο «τρίτο κόσμο»:

> «...είναι αυτή που δημιουργεί φορολογικά έσοδα για να χτιστούν σχολεία για να υπάρξει πραγματική φροντίδα για τους φτωχούς. Δίχως τέτοια έσοδα όλα τ' άλλα δεν είναι παρά ανέξοδη, δήθεν φιλολαϊκή φιλολογία»[191].

Επίσης, σύμφωνα με την συνοπτική απόδοση άρθρου που δημοσιεύθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο της εξαμηνιαίας έκθεσης World Economic Outlook του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου τον Απρίλιο του 2002: «...τη δεκαετία του 1990 είδαμε μια χωρίς προηγούμενο αύξηση του καθαρού πλούτου σε όλες σχεδόν τις χώρες του G7, στην οποία οδήγησαν κυρίως οι υψηλότερες τιμές των μετοχών»[192].

Παράλληλα, στο φιλελεύθερο πλαίσιο θεωρητικής ανάλυσης κατακρίνεται με δριμύτητα ο «κρατικός παρεμβατισμός» ως υπεύθυνος για τις αρνητικές οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Όπως υπογραμμίζει η Amiti Slaes, θέλοντας να τονίσει την ανάγκη μείωσης του κρατικού προστατευτισμού, η περικοπή των αγροτικών επιδοτήσεων και οι ελεύθερες αγορές τροφίμων ωφελούν τις χώρες που αντιδρούν έντονα στην παγκοσμιοποίηση[193].

---

[187] Βλ. Amiti Slaes, «Μια τίμια πρόταση εξαγοράς των Ευρωπαίων καλλιεργητών», *Financial Times*, 1.9.03, όπως δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Καθημερινή*, 7.9.03, σ.11.

[188] Βλ. Κωστής Παπαδημητρίου, «Η γεωπολιτική καθορίζει την παγκόσμια ανάπτυξη», *Καθημερινή*, 16.03.03, σ.15.

[189] Σύμφωνα με τον Α.Ανδριανόπουλο, χώρες όπως η Μεγ.Βρετανία, η Ολλανδία, η Ν.Ζηλανδία και ο Καναδάς, οι οποίες ακολούθησαν την νεοφιλελεύθερη πολιτική ανάπτυξης παρουσίασαν μειωμένη ανεργία και αυξημένη οικονομική ανάπτυξη (βλ. Ανδρέας Ανδριανόπουλος, όπ. παρ., σ. 27).

[190] Βλ. D.Dollar & A.Kraay, *Growth is good for the pour*, (Washington: World Bank, 2000)

[191] Βλ. Jangtis Maguatti, "Cheap Liberal Talk", *The Financial Times*, 17.8.99.

[192] Δημοσίευση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στο άρθρο: «ΔΝΤ: Ωθεί ο πλούτος ολοένα περισσότερο στην κατανάλωση;», *Καθημερινή*, 28.04.02.

[193] Βλ. Άμιτι Σλάες, όπως παρ., σ. 11. Ενδεικτική επίσης, της νεοφιλελεύθερης αντιμετώπισης απέναντι στον κρατικό παρεμβατισμό είναι και η στάση του νομπελίστα οικονομολόγου της σχολής του Σικάγο, Μίλτον Φρήντμαν. Σε ερώτηση σχετικά με την ψυχολογική ανάγκη

Συνοψίζοντας, αναφορικά με την θεώρηση της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης της παγκοσμιοποίησης, οποιαδήποτε δυσλειτουργία παρουσιάζεται στις σχέσεις ανάμεσα στην ηγετική εξουσία του κεφαλαίου των πολυεθνικών επιχειρήσεων και στους εργαζόμενους οφείλεται, μάλλον, στην ραγδαία τεχνολογική πρόοδο, στις παρωχημένες δομές του κρατικού παρεμβατισμού και στις φάσεις ύφεσης των οικονομικών κύκλων, παρά σε οτιδήποτε άλλο υπονοεί κερδοφορία της οικονομικής, κυρίως, ελίτ εις βάρος των εργαζομένων και της ευρύτερης κοινωνίας. Σε ό,τι αφορά δε την διακύμανση των εισοδημάτων των εργαζομένων και σε παρατήρηση δημοσιογράφου ότι το 29% των Αμερικανών με παιδιά δεν έχουν αρκετά εισοδήματα για να ζήσουν αξιοπρεπώς, ο Μίλτον Φρήντμαν έδωσε μία απάντηση ανάλογη του νεοφιλελεύθερου πνεύματος στο οποίο αναφερθήκαμε λίγο πιο πριν: «...επαρκές (εισόδημα) είναι αυτό που αντιστοιχεί στην πραγματική αξία του εργαζόμενου στην παραγωγικότητά του. Αυτό δεν μπορεί να καθοριστεί δια νόμου»[194].

Κατά συνέπεια, σύμφωνα με την νεοφιλελεύθερη άποψη, το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης και της ανάπτυξης των πολυεθνικών επιχειρήσεων στο μέλλον των εργαζομένων και γενικότερα στην πρόοδο της κοινωνίας, μάλλον επαληθεύει την άποψη του ιδρυτή της εταιρίας «Cypress Semiconductor», σύμφωνα με τις οποίες θα:

> «...χρειάζεται μόλις το 2% των Αμερικανών να δουλεύουν για να θρέψουν τους υπόλοιπους και μόνο το 5% για την κατασκευή όσων πραγμάτων χρειαζόμαστε. Όλοι οι υπόλοιποι θα απασχολούνται όλο και περισσότερο στις υπηρεσίες και στην τεχνολογία των πληροφοριών, και στον κόσμο αυτό οι άνθρωποι και η διάνοιά τους θ' αποτελέσουν το κλειδί των εξελίξεων»[195].

Στον αντίποδα των νεοφιλελεύθερων αναλύσεων βρίσκονται οι σοσιαλφιλελεύθερες, οι σοσιαλδημοκρατικές, οι μαρξιστικές, νέο-μαρξιστικές και λοιπές αναλύσεις που εκφράζουν τον ευρύτερο ιδεολογικό χώρο της κεντροαριστεράς και αριστεράς, με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Στο πλαίσιο αυτού, του ευρύτερου χώρου σκέψης, αν και οι απόψεις γύρω από τη φύση, τις γενεσιουργές αιτίες, την ύπαρξη και τις λύσεις που προτείνονται σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό από αναλυτή σε αναλυτή, εντούτοις παρατηρείται μια ευρύτερη συμφωνία αναφορικά με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνική αξία της ηγεσίας. Για όλους, σχεδόν, τους αναλυτές του συγκεκριμένου ιδεολογικού χώρου κοινό σημείο εκκίνησης για την ανάπτυξη των απόψεών τους γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και των επιπτώσεών της αποτελεί η επίκριση της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης εκδοχής του.

Για τον Antony Giddens, ο οποίος υποστηρίζει την μη αναστρεψιμότητα της παγκοσμιοποίησης, η μόνη λύση στα προβλήματα που δημιουργεί το

παρουσίας ισχυρού κράτους για την αντιμετώπιση των συνεπειών της 11ης Σεπτεμβρίου, ο Μίλτον Φρήντμαν δήλωσε κατηγορηματικά ότι: «...αυτοί που πρέπει να είναι ισχυροί είναι οι στρατιωτικοί και όχι ο κρατικός μηχανισμός. Το κύριο ζήτημα είναι να κάνουμε πόλεμο όχι να ρυθμίσουμε τα οικονομικά των ασφαλιστικών εταιριών. Σε όλα αυτά κάποιοι παίζουν με τους φόβους του κόσμου», (βλ. συνέντευξη που δόθηκε στην Michaela Schies, στην El Pais, και δημοσιεύτηκε στο άρθρο «Μην αγγίζετε την ελεύθερη οικονομία», στην *Καθημερινή*, 18.11.01, σ. 7)

[194] Στο ίδιο, σ. 7

[195] Βλ. Thomas Friedman, όπ. παρ., σ. 178, στο Ανδρέας Ανδριανόπουλος, όπ. παρ., σ. 37.

φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης είναι ο *Τρίτος Δρόμος*. Στο πολύ γνωστό και ομώνυμο έργο του[196], επιδιώκει να περιγράψει το όραμά του για μια παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο, αμφισβητώντας τις νεοφιλελεύθερες επιταγές που προκαλούν την κοινωνική ανισότητα. Θεωρώντας ότι η κυβερνητική πολιτική πρέπει ν' αποκτήσει πιο εύκαμπτο και αποκεντρωτικό χαρακτήρα, διαφυλάσσει έναν αναθεωρημένο ρόλο για το κράτος, οι προσπάθειες του οποίου οφείλουν να συντείνουν στη δημιουργία ενός δίκαιου πλαισίου ευκαιριών για την κοινωνία των πολιτών. Οι περαιτέρω θεσμικές μεταβολές που προτείνονται στον *Τρίτο Δρόμο* αφορούν στην δημιουργία ενός Συμβουλίου Οικονομικής Ασφάλειας συνεργαζόμενο με τα Ηνωμένα Έθνη, την επιβολή ενός είδους φόρου Tobin –με σαφείς παραπομπές στο διάσημο αναθεωρητή του κεϊνσιανισμού, James Tobin – καθώς επίσης και στην ίδρυση μιας παγκόσμιας συνέλευσης πολιτών. Γενικότερα ο ρόλος της ηγετικής εξουσίας οφείλει να προσανατολίζεται αφενός στην προώθηση της παγκοσμιοποίησης και αφετέρου στις αξίες του *Τρίτου Δρόμου*, όπως η ισότητα, η προστασία των αδυνάτων, η ελευθερία ως αυτονομία, κανένα δικαίωμα χωρίς υποχρεώσεις, καμία εξουσία χωρίς δημοκρατία, κοσμοπολίτικη πολυφωνία και φιλοσοφικός συντηρητισμός[197]. Απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματοποίηση της πολιτικής του *Τρίτου Δρόμου* αποτελεί ο κοινωνικός και οικονομικός εκσυγχρονισμός με γνώμονα πάντα την κοινωνική δικαιοσύνη όπως αυτή εκφράζεται από την δημιουργία ίσων ευκαιριών ανάμεσα στους πολίτες. Πάντως, η θεωρητική σύλληψη του *Τρίτου Δρόμου*, αλλά κυρίως η προσπάθεια της πρακτικής εφαρμογής του στη Μεγάλη Βρετανία από την κυβέρνηση T.Blair αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό[198] από αναλυτές, τόσο του αντίθετου, όσο και του ίδιου ή και συγγενών πολιτικών χώρων.

Για τον νομπελίστα οικονομολόγο Amartia Sen, η κοινωνική αξία της ηγεσίας επηρεάζεται από την δράση των μη κυβερνητικών οργανώσεων, εφόσον δύνανται και οφείλουν να ρυθμίζουν, όπως και ν' αποτρέπουν την

---

[196] Βλ. Άντονυ Γκίντενς, *Ο Τρίτος Δρόμος. Η ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, (μετ. Ανδρέας Τάκης), 2η εκδ., (Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, 2002)

[197] Στο ίδιο, σ. 93-99.

[198] Σύμφωνα με τον Τ.Φωτόπουλο, ο Άντονυ Γκίντενς απομακρύνθηκε από «…τις βασικές δεσμεύσεις της παλιάς σοσιαλδημοκρατίας, δηλαδή την άμεση κρατική παρέμβαση για να εξασφαλισθούν ψηλά επίπεδα απασχόλησης, κοινωνική πρόνοια και ισότητα» (βλ. Τάκης Φωτόπουλος, (2002), σ. 36). Επίσης, ο Richard Falk, αν και αναγνωρίζει ορισμένες θετικές πτυχές στο έργο του Γκίντενς, εντούτοις τονίζει ότι: «…αυτό που ο Γκίντενς προτείνει αποτελεί ουσιαστικά έναν κατάλογο προσδοκιών και ευχών για μεταρρυθμίσεις», ενώ παράλληλα διερωτάται εάν «…αυτό που προτείνει ο Γκίντενς (μπορεί) να επιτευχθεί μέσα στο υπάρχον πολιτικό πλαίσιο της εκλογικής διαδικασίας και των πολιτικών κομμάτων του κατεστημένου» και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «…ο Τρίτος Δρόμος φαίνεται να μην είναι πολικά βιώσιμος, χωρίς να σημειωθούν μερικές ακόμη θεμελιώδεις αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η εξουσία» (βλ. Χρόνης Πολυχρονίου, *Λόγος περί παγκοσμιοποίησης και δημοκρατίας*, (μετ. Τζένη Μπαριάμη, Βίκυ Νταλακώστα), (Αθήνα: Scripta, 2002), σ. 148-149). Ο Eric Olin Wright, ασκώντας δριμύτερη κριτική στον Γκίντενς, αποκαλεί τον Τρίτο Δρόμο, ως «…έναν συνδυασμό κάποιων συναφών, αλλά εξαιρετικά ανεπαρκών απόψεων για νέες κατευθύνσεις στο θέμα της ισότητας, με ένα φοβερό ποσοστό ανοησιών (με την έννοια της σύγχυσης, της κενής ρητορικής και της πνευματικής ανεντιμότητας» (απόσπασμα από το, Χρόνης Πολυχρονίου όπως παρ., σ. 258). Ακόμα και ο David Held, στενός συνεργάτης κ' εμπνευστής του Γκίντενς εκφράζει τις επιφυλάξεις του απέναντι στην πρόταση του Τρίτου Δρόμου, σε ότι αφορά όμως κυρίως την εφαρμογή του από την κυβέρνηση Μπλαίρ, επειδή «…παραχωρεί πάρα πολλά στον ιδιωτικό τομέα και στις δυνάμεις της αγοράς…», ενώ από την άλλη «…δεν παραχωρεί αρκετά στον σοβαρό τομέα της κοινωνικής δικαιοσύνης…» (στο ίδιο, σ. 254-255).

ανισοκατανομή της παγκόσμιας δύναμης, την οποία θεωρεί υπεύθυνη για τις αρνητικές κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης[199].

Υποστηρίζοντας, επίσης την μη αναστρεψιμότητα της παγκοσμιοποίησης ο νεομαρξιστής Leslie Sklair (2001), εισάγει την έννοια της *υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης*, ως την κυρίαρχη ηγετική ελίτ. Η τάξη αυτή περιλαμβάνει εξέχοντα στελέχη πολυεθνικών και άλλων μεγάλων επιχειρήσεων, πολιτικά πρόσωπα, ακαδημαϊκούς, γραφειοκράτες, στελέχη των ΜΜΕ, καταναλωτικές ελίτ και λοιπές ομάδες οι οποίες κινούνται στο διεθνές επίπεδο. Θεωρεί ότι όλοι αυτοί αποτελούν *καπιταλιστική τάξη* διότι αφενός, «...ορίζονται με όρους της σχέσης τους προς τα μέσα παραγωγής, διανομής και ανταλλαγής...», και αφετέρου διότι «...οι κύριες μορφές κεφαλαίου είναι κάτω από ατομική ή συλλογική ιδιοκτησία και/ή έλεγχο»[200]. Όλοι αυτοί αποτελούν «...αναγνωρίσιμους δρώντες που λειτουργούν μέσα από θεσμούς που τους ανήκουν και/ή είναι υπό τον έλεγχό τους»[201], συνιστώντας έτσι μια κυρίαρχη τάξη που κατευθύνει την παγκοσμιοποίηση, οδηγεί σε μια διττή κρίση που αφορά τόσο στην συσσώρευση πλούτου, στην δημιουργία φτώχιας, αλλά και στην υποβάθμιση του οικοσυστήματος. Ως θεραπεία στις αρνητικές επιπτώσεις που απορρέουν από την δράση της *υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης*, ο Λέσλυ Σκλαίρ, εκφράζει την επιθυμία του για: «...κοινωνική πάλη για την υπονόμευση της καπιταλιστικής ηγεμονίας σε παγκόσμια κλίμακα και για την αντικατάστασή της με μια πιο γνήσια δημοκρατία» που θα βασίζεται στις αρχές του κράτους δικαίου, τις ελεύθερες εκλογές, τη διαφάνεια στις δημόσιες υποθέσεις, οι οποίες ακόμα και ως ελάχιστες συνθήκες θεωρούνται «...μακροπρόθεσμα αναγκαίες, τόσο για τον παγκόσμιο καπιταλισμό που βασίζεται στην μαζική κατανάλωση της αγοράς, όσο και για οποιαδήποτε βιώσιμη σοσιαλιστική εναλλακτική πρόταση»[202].

Εκτός όμως από την έννοια της *υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης* του L.Sklair ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναφορικά με τη διερεύνηση της κοινωνικής αναφοράς της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο, παρουσιάζει και η έννοια της *υπερεθνικής ελίτ* του Τάκη Φωτόπουλου[203] (2002). Χρησιμοποιώντας τη δική του προσέγγιση, της *Περιεκτικής Δημοκρατίας*,[204] για την ερμηνεία του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζει ότι:

> «...ο κόσμος αντιμετωπίζει μια πολυδιάστατη κρίση (οικονομική, οικολογική, κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική) η οποία προκαλείται από τη συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια των διαφόρων ελίτ, ως αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης, κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» και των συνακόλουθων ιεραρχικών δομών...»[205] (σ. 15).

---

[199] Για τον Αμάρτια Σεν οι όροι του ελεύθερου εμπορίου και της οικονομίας της αγοράς μπορούν να συνυπάρχουν και να συμπορεύονται αρμονικά με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης χωρίς να θεωρούνται υπεύθυνοι για τις αρνητικές επιπτώσεις της τελευταίας (βλ. σχετικά άρθρα, Amartia Sen, "Freedom's Market", *The Observer*, 25.06.00, και J.Steele, "The Guardian Profile: A.Sen", *The Guardian*, 31.03.01).

[200] Βλ. Leslie Sklair, *The Transnational Capitalist Class*, (Oxford: Blackwell, 2001), σ. 1,19,295.

[201] Στο ίδιο, σ. 1.

[202] Στο ίδιο, σ. 300-301.

[203] Γύρω από τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στις έννοιες *υπερεθνική καπιταλιστική τάξη* και *υπερεθνική ελίτ*, βλέπε Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά ...*, όπ.παρ., σ. 56-67.

[204] Στο ίδιο.

[205] Στο ίδιο, σ. 15.

Παράλληλα, προσδιορίζει εννοιολογικά την *υπερεθνική* ελίτ ως:

> «...την ελίτ η δύναμη της οποίας (οικονομική, πολιτική, κοινωνική) συνδέεται με τη δράση της σε υπερεθνικό επίπεδο – ένα γεγονός που συνεπάγεται ότι δεν εκφράζει αποκλειστικά ή πρωταρχικά, τα συμφέροντα συγκεκριμένου έθνους-κράτους. Η υπερεθνική ελίτ αποτελείται από:
>
> - Τις υπερεθνικές οικονομικές ελίτ (δηλαδή, τα διευθυντικά στελέχη των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των θυγατρικών τους), οι οποίες παίζουν κυρίαρχο ρόλο μέσα στην άρχουσα ελίτ της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, δεδομένης της κυριαρχίας του οικονομικού στοιχείου μέσα σ' αυτήν.
> - Τις υπερεθνικές πολιτικές ελίτ (δηλαδή τους γραφειοκράτες και τους πολιτικούς) που στελεχώνουν τους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς ή τους κρατικούς μηχανισμούς στις κυριότερες οικονομίες της αγοράς.
> - Τις υπερεθνικές τεχνοκρατικές ελίτ, τα μέλη των οποίων παίζουν έναν κυρίαρχο ρόλο στα διάφορα διεθνή ιδρύματα, think tanks, στα ερευνητικά τμήματα των μεγάλων διεθνών πανεπιστημίων, στα διεθνή ΜΜΕ κλπ.» [206].

Ως παραδείγματα υπερεθνικών οικονομικών ελίτ αναφέρει την Ευρωπαϊκή Στρογγυλή Τράπεζα Βιομηχάνων (European Round Table of Industrialists), καθώς και την Υπερατλαντική Οικονομική Σύμπραξη (Transatlantic Econonic Partnership)[207].

Σε ό,τι αφορά το κράτος, υποστηρίζει ότι ο οικονομικός του ρόλος «...υποβαθμίζεται προοδευτικά προς όφελος των υπερεθνικών θεσμών»[208]. Ενώ σε ό,τι αφορά το κοινωνικό όραμα της θεωρίας της *Περιεκτικής Δημοκρατίας*, και την επιδίωξη της δέουσας κοινωνικής αναφοράς της ηγεσίας στο πλαίσιο της παγκόσμιας διακυβέρνησης, ο Τ.Φωτόπουλος υπογραμμίζει ότι:

> «...το γενικό κριτήριο της κατανομής των οικονομικών πόρων δεν θα ήταν η αποτελεσματικότητα, όπως ορίζεται σήμερα με στενά τεχνοοικονομικά κριτήρια, αλλά μια άλλη αποτελεσματικότητα που θα εξασφάλιζε την πραγματική ικανοποίηση των αναγκών, ιδιαίτερα των βασικών όλων των πολιτών. Και αυτό θα ήταν απόλυτα εφικτό σε ένα σύστημα οικονομικής δημοκρατίας, δηλαδή ισοκατανομής της οικονομικής δύναμης, που θα ενείχε ένα στοιχείο «αγοράς» (μέσω της δημιουργίας μιας τεχνητής «αγοράς» η οποία θα εξασφάλιζε την πραγματική ελευθερία επιλογής χωρίς να οδηγεί στα προβλήματα που συνδέονται με τις πραγματικές αγορές) και ένα στοιχείο δημοκρατικού σχεδιασμού που θα θεμελιωνόταν στις αποφάσεις των συνελεύσεων των πολιτών».[209]

Με τη σειρά του ο Ulrich Beck (2002), προσδιορίζει, επίσης, τον συσχετισμό ανάμεσα στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και της ηγεσίας, επισημαίνοντας ότι:

> «...παγκοσμιοποίηση σημαίνει μη παγκόσμιο κράτος. Ακριβέστερα: Παγκόσμια κοινωνία χωρίς παγκόσμιο κράτος και χωρίς παγκόσμια κυβέρνηση. Αυτό που εξαπλώνεται είναι ένας διεθνώς αποσυντιθέμενος καπιταλισμός. Και αυτό επειδή

[206] Στο ίδιο, σ. 62.
[207] Στο ίδιο, σ. 63-64.
[208] Στο ίδιο, σ. 87.
[209] Στο ίδιο, σ. 194-195.

δεν υπάρχει καμία ηγεμονική δύναμη και κανένα σύστημα με παγκόσμια εμβέλεια είτε σε οικονομικό, είτε σε πολιτικό επίπεδο».[210]

Σε ό,τι αφορά τον ρόλο που διαδραματίζουν οι οικονομικές κυρίως, ελίτ μέσω των πολυεθνικών επιχειρήσεων υποστηρίζει ότι αυτός είναι σημαντικός και απαραίτητος, αλλά ότι οφείλουν να επιβληθούν μέτρα τα οποία θα τις αναγκάσουν να αποκτήσουν δημοκρατική και κοινωνική συμπεριφορά. Πρόκειται, δηλαδή, για μέτρα τα οποία θα στοχεύουν στην εξασφάλιση μιας αξιόλογης κοινωνικής αναφοράς της ηγεσίας. Τα μέτρα αυτά αναφέρονται αφενός στην επιβολή κοινωνικών και περιβαλλοντικών ρητρών από τους διεθνείς οργανισμούς στην παραγωγική διαδικασία των προϊόντων των επιχειρήσεων και αφετέρου στην πολιτικοποίηση της κατανάλωσης, δηλαδή σ' ένα κοινωνικό κίνημα καταναλωτών για το μποϊκοτάζ των επιχειρήσεων που δεν τηρούν κριτήρια για την παραγωγή[211]. Για τον ρόλο των πολιτών ως απάντηση στην παρούσα παγκοσμιοποίηση, θεωρεί ότι θα πρέπει να ενισχυθεί από την «εθελοντική εργασία» τους και την «αυτοοργάνωσή» τους στο διεθνές επίπεδο[212].

Σε αντίθεση με τον L.Sklair, ο Erik Olin Wright, χρησιμοποιώντας τη μαρξιστική ταξική ανάλυση θεωρεί ότι η ύπαρξη μιας διεθνούς καπιταλιστικής τάξης με την έννοια του ταξικού σχηματισμού, όπου οι καπιταλιστές «...με παρόμοιες διεθνείς θέσεις/τοποθετήσεις έχουν...συνασπιστεί σε μια ανάλογη συλλογική οργάνωση» δεν υφίσταται[213]. Αυτό το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει είναι «...ένα είδος χαλαρού κοινωνικού δικτύου...», το οποίο βασίζεται σ' έναν «...διεθνή ταξικό σχηματισμό...» με την έννοια της ιδιότητας της ταξικής θέσης/τοποθέτησης. Δηλαδή, ότι οι καπιταλιστές διεθνούς εμβέλειας και δράσης «...έχουν αναπτύξει ταξικές σχέσεις με τους εργάτες...» σε παγκόσμιο επίπεδο[214]. Η κοινωνική αναφορά της ηγεσίας, για τον E.O.Wright, θα μπορούσε να συνοψισθεί γύρω από την έννοια της *ουσιαστικής ισότητας*, όρος με τον οποίο εννοεί την πραγματική δημοκρατία με άμεση συμμετοχή – και όχι την μορφή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας – την ισότιμη κατανομή της πολιτικής ισχύος και της οικονομικής δύναμης, μέσα από την «...ισότητα των ευκαιριών προς την

---

[210] Βλ. Ούλριχ Μπεκ, *Τι είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις*, (Αθήνα: Καστανιώτη, 2002), σ. 76.

[211] Στο σημείο αυτό οι απόψεις του ταυτίζονται με τις αντίστοιχες του Όσκαρ Λαφοντέν και τονίζει το καθήκον της πολιτικής ηγεσίας να καταστήσει σαφές στην κοινή γνώμη ότι «...η παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να σημαίνει ότι τα πάντα επαφίενται στη δικαιοδοσία της αγοράς...», ενώ παράλληλα υποστηρίζει ότι θα πρέπει να οικοδομηθεί εκείνο το πλαίσιο συνεργασίας των εθνικών κρατών, ώστε ν' αποφεύγονται οι «υπόγειες» συναλλαγές και η φοροδιαφυγή των επιχειρήσεων, (βλ. στο ίδιο, όπ. παρ., σ. 258-259 και 272-274).

[212] Βλέπε στο ίδιο, όπ.παρ., σ. 276

[213] Βλέπε, Eric Olin Wright, *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, (Cambridge University Press, 2000), 2η εκδ., καθώς και στο απόσπασμα από την συνέντευξή του στον Χρόνη Πολυχρονίου στο *Λόγος περί παγκοσμιοποίησης και δημοκρατίας*, όπ. παρ., σ. 518-519.

[214] Για να δώσει μια παραστατικότερη ερμηνεία των απόψεών του περί μη ύπαρξης διεθνούς καπιταλιστικής τάξης αναφέρει ότι η διεθνής δράση καπιταλιστών διαφορετικών εθνικοτήτων μπορεί να σημαίνει την κατάληψη παρόμοιων θέσεων/τοποθετήσεων έναντι των εργατών, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει «...ότι έχουν ήδη σχηματίσει μια συμπαγή κοινότητα ή ότι έχουν ήδη προχωρήσει σε κάποιας μορφής ταξικό σχηματισμό...» μεταξύ τους (βλ. Χρόνης Πολυχρονίου, όπως παρ.,σ. 519)

υλική ευημερία...» και την εξασφάλιση ενός μίνιμουμ επιπέδου διαβίωσης για όλους[215].

Ο Immanuel Wallerstein (1998) μέσα από την προσέγγιση των *παγκόσμιων συστημάτων*, που διερευνά τις κοινωνικές διαδικασίες ευρείας κλίμακας στο επίπεδο των παγκόσμιων πολιτισμών, ανήκει στην κατηγορία των επιστημόνων που θέτουν υπό αμφισβήτηση την αρχή της μη αναστρεψιμότητας της παγκοσμιοποίησης[216], υποστηρίζοντας ότι οι διαδικασίες που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το φαινόμενο της παγκοσμιοποίηση προϋπήρχαν εδώ και πεντακόσια χρόνια[217]. Σε ό,τι αφορά τον ρόλο των ισχυρών καπιταλιστικών ελίτ ο Wallerstein υποστηρίζει ότι καλλιεργούν την πεποίθηση του πρωτόγνωρου και του μη αναστρέψιμου των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης προωθώντας, έτσι, τον περιορισμό της κυριαρχίας και την εξασθένιση της πολιτιστικής αυτονομίας των εθνικών κρατών, την μείωση των κοινωνικών αντιστάσεών απέναντι στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς, καθώς επίσης και την αμφισβήτηση της ατομικής ταυτότητας[218]. Ο ιδανικός στόχος της ηγετικής εξουσιαστικής ελίτ, αναφορικά με την παρέμβασή τους στην κοινωνική πρόοδο κατά τον ίδιο είναι να:

«...να βοηθήσουν την επιδίωξη συγκεκριμένων αντικειμενικών στόχων προς παγκόσμιες κατευθύνσεις και να προσπαθήσουν να οικοδομήσουν ένα είδος πλουραλιστικού παγκόσμιου κλίματος που δεν θ' αποδέχεται απλώς τη νομιμότητα των τοπικών χαρακτηριστικών, αλλά τη θετική συμβολή τους στο σύνολο»[219].

Σε ό,τι αφορά τον ρόλο που διαδραματίζουν οι οικονομικές κυρίως, ελίτ μέσω των πολυεθνικών επιχειρήσεων υποστηρίζει ότι αυτός είναι σημαντικός και απαραίτητος, αλλά ότι οφείλουν να επιβληθούν μέτρα τα οποία θα τις αναγκάσουν να αποκτήσουν δημοκρατική και κοινωνική συμπεριφορά. Πρόκειται, δηλαδή, για μέτρα τα οποία θα στοχεύουν στην εξασφάλιση μιας αξιόλογης κοινωνικής αναφοράς της ηγεσίας. Τα μέτρα αυτά αναφέρονται αφενός στην επιβολή κοινωνικών και περιβαλλοντικών ρητρών από τους διεθνείς οργανισμούς στην παραγωγική διαδικασία των προϊόντων των επιχειρήσεων και αφετέρου στην πολιτικοποίηση της κατανάλωσης, δηλαδή σ' ένα κοινωνικό κίνημα καταναλωτών για το μποϊκοτάζ των επιχειρήσεων που δεν τηρούν κριτήρια για την παραγωγή[220]. Για τον ρόλο των πολιτών ως απάντηση στην παρούσα παγκοσμιοποίηση, θεωρεί ότι θα πρέπει να ενισχυθεί από την

---

[215] Βλέπε στο ίδιο, σ. 453-455, καθώς και στο Eric Olin Wright, *Interogating Inequality*, (Verso, 1994).

[216] Βλέπε Immanuel Wallerstein, *Utopics: Our Historial Choices for the Twenty-First Century*, (New Press, 1998). Επίσης, βλ. πρόσφατο μεταφρασμένο έργο του ιδίου με τίτλο: *Μετά τον φιλελευθερισμό*, (Αθήνα : Ηλέκτρα, 2004).

[217] Βλέπε, Immanuel Wallerstein, *"Globalization or the age of transition? A long-term view of the trajectory of the world-system"*, στην ιστοσελίδα http://fbc.binghamton.edu/, 27.10.04

[218] Βλέπε, στο ίδιο, καθώς και στο Immanuel Wallerstein, *The End of the World as we know it: Social Science for the Twentieth-First Century*, (University of Minnesota Press, 1999)

[219] Βλ. απόσπασμα από την συνέντευξή του στον Χ. Πολυχρονίου, όπ. παρ., σ. 450.

[220] Στο σημείο αυτό οι απόψεις του ταυτίζονται με τις αντίστοιχες του Όσκαρ Λαφοντέν και τονίζει το καθήκον της πολιτικής ηγεσίας να καταστήσει σαφές στην κοινή γνώμη ότι «...η παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να σημαίνει ότι τα πάντα επαφίενται στη δικαιοδοσία της αγοράς...», ενώ παράλληλα υποστηρίζει ότι θα πρέπει να οικοδομηθεί εκείνο το πλαίσιο συνεργασίας των εθνικών κρατών, ώστε ν' αποφεύγονται οι «υπόγειες» συναλλαγές και η φοροδιαφυγή των επιχειρήσεων (βλ. Βλέπε Ούλριχ Μπεκ, όπως παρ., σσ. 258-259 και 272-274).

«εθελοντική εργασία» τους και την «αυτοοργάνωσή» τους στο διεθνές επίπεδο[221].

Την αμφισβήτηση για την βιωσιμότητα του παρόντος μοντέλου της παγκοσμιοποίησης, όπου οι ΗΠΑ διαδραματίζουν ηγεμονικό ρόλο, αλλά και την πεποίθησή του, όμοια με του Pierre Bourdieu[222] (1998), ότι η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί πρωτίστως οικονομικό φαινόμενο, έχει εκφράσει ο Ε.Β.Αλμπάνης υποστηρίζοντας ότι:

> «η παγκοσμιοποίηση συγκροτεί ένα πλαίσιο που ευνοεί την επιδίωξη υπερεθνικής παγκόσμιας κυριαρχίας...κοινωνικών δυνάμεων, δηλαδή κυριαρχίας μιας υπερεθνικής οικονομικής και πολιτικής ελίτ, μέσα από τη διαμόρφωση παγκόσμιων πολιτισμικών, οικονομικών και πολιτικών δομών, την επιβολή κατάλληλης αντίληψης, τη προσαρμογή του θεσμικού πλαισίου τοπικά και παγκόσμια και τη μεθοδευμένη παγίωση, παγκοσμίως, μιας υπερεθνικής κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής τάξης. Η παγκόσμια αυτή τάξη είναι σήμερα, η νέο-φιλελεύθερη, τίποτα όμως δεν αποκλείει ν' αποκτήσει αύριο διαφορετικό χαρακτήρα».[223]

Υποστηρίζει επίσης, ότι η επικράτηση της παγκόσμιας νεοφιλελεύθερης ελίτ είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης μεθόδευσης εδώ και τρεις δεκαετίες, μιας πολιτικής της οποίας «...ο πολιτικός λόγος μειώνεται σε λόγο της καθημερινότητας, της αγοράς ή του διάχυτου κινδύνου...» και όπου:

> «...το κέντρο βάρους της οικονομίας μεταφέρεται από την παραγωγή και τους συντελεστές της στην επιβολή, το φανταστικό και την επικοινωνία, ενώ επιχειρείται και η παγκόσμια επιβολή ενός εξωκοινωνικά κατασκευασμένου πολιτισμού, ο οποίος αφενός αποδυναμώνει ή ακυρώνει τους ιδιαίτερους πολιτισμούς και αφετέρου υποκαθιστά την πολιτισμική εξέλιξη του κόσμου προς την καθολικότητα και τα κοινά στοιχεία τη ανθρώπινης ύπαρξης...».[224]

Ως τέτοιο παράδειγμα αναφέρει τις ΗΠΑ, αμφισβητώντας όμως την οιονεί κυριαρχία της στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Σχετικά με την κοινωνική αξία της ηγεσίας αναφέρεται στις συνέπειες της καθοδήγησης της παγκοσμιοποίησης από την παγκόσμια νεοφιλελεύθερη ελίτ και τονίζει ότι οι παγκόσμιοι μετασχηματισμοί πιθανόν να οδηγήσουν σε υπερεθνικές ή υποεθνικές συλλογικότητες γεγονός που προβληματίζει αναφορικά με «...τις επιπτώσεις που θα έχουν στην ανθρώπινη κατάσταση και στην ανθρώπινη ελευθερία...», αλλά και αναφορικά με το ποιες κοινωνικές δυνάμεις θα επικρατήσουν[225].

Ενισχύοντας τον σκεπτικισμό γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και μέσα από την οικονομολογική οπτική, οι Paul Hirst και

---

[221] Βλ. Ούλριχ Μπεκ, όπ.παρ., σ. 276

[222] Σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu, και σε αντίθεση με την κυρίαρχη άποψη, η παγκοσμιοποίηση είναι περισσότερο πολιτικό παρά οικονομικό φαινόμενο, το οποίο μεθοδευμένα προωθεί την «...καθολίκευση των κυριότερων χαρακτηριστικών μιας συγκεκριμένης οικονομίας, που αναδύθηκε στο πλαίσιο μιας πολύ συγκεκριμένης ιστορίας και κοινωνικής δομής της ιστορίας και της κοινωνικής ζωής των ΗΠΑ» (βλ. Pierre Bourdieu, "The essence of neoliberalism: Utopia and endless exploitation", *Le Monde Diplomatique*, Δεκέμβριος, 1998).

[223] Βλ. Ευστράτιος Β. Αλμπάνης, όπ. παρ., 2002, σ. 29.

[224] Στο ίδιο, σ. 29-30.

[225] Στο ίδιο, σ. 42.

Graham Tompson[226], εκφράζουν τη δική τους άποψη, αναφορικά με τον συσχετισμό της ηγετικής εξουσίας με την κοινωνία, εστιάζοντας ιδιαίτερα στον ηγετικό ρόλο του εθνικού κράτους. Διευκρινίζουν ότι στα πλαίσια των κεντροαριστερών και αριστερών θεωρητικών προσεγγίσεων ο θεσμός του εθνικού κράτους θεωρείται ρυθμιστικός στην προώθηση της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας. Αρχικά, τονίζουν ότι η διεθνής οικονομική διακυβέρνηση, η οποία είναι εφικτή σε ορισμένα επίπεδα δεν μπορεί ν' αλλάξει τις ακραίες ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ των μεγάλων προηγμένων βιομηχανικών εθνών και των υπόλοιπων χωρών αναφορικά με τα οικονομικο-κοινωνικά ζητήματα του εμπορίου, των επενδύσεων, του εισοδήματος και του πλούτου. Παράλληλα, υποστηρίζουν επίσης ότι το πραγματικό πρόβλημα που εγείρει η παγκοσμιοποίηση:

> «...δεν είναι εάν μπορεί να προωθήσει η παγκόσμια οικονομία την υλοποίηση φιλόδοξων στόχων, όπως είναι η κοινωνική δικαιοσύνη, η ισότητα μεταξύ των χωρών και ο μεγαλύτερος δημοκρατικός έλεγχος για τον όγκο του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά αν μπορεί έστω και κατ' ελάχιστο να τα προωθήσει και να τα διαχειριστεί»[227].

Σχετικά με τον ηγετικό ρόλο του κράτους υποστηρίζουν ότι αν και τα εθνικά κράτη έχουν απολέσει μέρος της κυριαρχικής τους δύναμης, εντούτοις:

> «...ένα διεθνώς διακυβερνώμενο οικονομικό σύστημα, στο οποίο συγκεκριμένες διαστάσεις της πολιτικής ελέγχουν παγκόσμιες υπηρεσίες, εμπορικές ζώνες και σημαντικές συνθήκες μεταξύ των εθνών-κρατών που διασφαλίζουν κοινές πολιτικές θα συνεχίσει να παρέχει έναν ρόλο στο έθνος-κράτος. Αυτός ο ρόλος τονίζει το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό που λείπει από άλλες υπηρεσίες: την ικανότητά τους να κατευθύνουν τις διαπραγματεύσεις ανοδικά, επειδή είναι οι αντιπρόσωποι των εδαφών τους και καθοδικά, επειδή αποτελούν συνταγματικά κατοχυρωμένες εξουσίες...».[228]

Παράλληλα, θεωρούν ότι η ύπαρξη του εθνικού κράτους σε σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία το καθιστά *εφεδρεία* ανάμεσα στα διεθνή επίπεδα διακυβέρνησης και στους πληθυσμούς του ανεπτυγμένου κόσμου[229].

Αναφορικά επίσης, με την συμβολή του εθνικού κράτους στην προώθηση της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας, ο David Held υποστηρίζει την επικράτησή του μέσα από την αναθεώρηση του ρόλου του και την *αναδιαμόρφωση της πολιτικής εξουσίας*, στους κόλπους της λειτουργίας του. Βασική επιδίωξη του εθνικού κράτους είναι η δραστηριοποίηση προς εκείνη την κατεύθυνση: «...ώστε να εμπλέκουν την ανάπτυξη ενός κόσμου πολυεπίπεδης εξουσίας, πολυεπίπεδων αρχών και σύνθετων μορφών διακυβέρνησης»[230], όπου το εύρος της δικαιοδοσίας του θ' αφορά από *υποεθνότητες* έως το *υπερεθνικό* επίπεδο. Σε ό,τι αφορά τον ρόλο και τη δράση των κυρίαρχων οικονομικών και πολιτικών ελίτ σε σχέση με την κοινωνία, ο D.Held υποστηρίζει ότι μπορεί να ελέγχονται μέσα από τη σύσταση συγκεκριμένων ελεγκτικών μηχανισμών που θ' αφορούν κυρίως σε σκληρούς κανονισμούς ελέγχου και διαφάνειας, οι οποίοι θα περιορίζουν την

---

[226] Βλ. Paul Hirst και Graham Tompson, *Η Παγκοσμιοποίηση σε Αμφισβήτηση*, (μετ. Θεόδωρος Κ. Πελαγίδης), (Αθήνα Παπαζήση, 2000).
[227] Στο ίδιο, σ. 365.
[228] Στο ίδιο, σ. 368-369.
[229] Στο ίδιο, σ. 368-369.
[230] Απόσπασμα από την συνέντευξή του στον Χ. Πολυχρονίου, όπ. παρ., σ. 234.

επιδίωξη της άκρατης κερδοσκοπίας και οι οποίοι θα είναι σύμφωνοι με τα κοινωνικά κριτήρια «...που εδραιώνουν τον κοσμοπολιτισμό και την δημοκρατία..»[231].

Ο Richard Falk (2000), μέσα από την οπτική του ριζοσπαστικού ιδεαλισμού και της παγκοσμιοποίησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υποδεικνύει την διαρκή κυριαρχική υποβάθμιση του κράτους και των λειτουργιών του σχετικά με την προάσπιση των δημόσιων αγαθών και την προστασία των εισοδημάτων των οικονομικά ασθενέστερων, καθώς και την παράλληλη ανάδειξη άλλων θεσμών παγκόσμιας εμβέλειας, ως νέες κυριαρχικές δομές ηγετικής εξουσίας, όπως το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, στα πλαίσια των οποίων χαράσσονται διεθνείς πολιτικές που επηρεάζουν την κοινωνία τόσο στο εθνικό, όσο και στο ευρύτερο διεθνές επίπεδο[232]. Θεωρώντας τη σχέση ηγετικής εξουσίας και λοιπού κοινωνικού συνόλου μέσα από την οπτική της αντιπαλότητας κεφαλαίου και κοινωνίας, υποστηρίζει την λειτουργία του διαμεσολαβητικού ρόλου του κράτους, ώστε να επιτευχθεί η κοινωνία των πολιτών μέσα από μια λιγότερο «...απάνθρωπη μορφή καπιταλισμού...»[233].

Ο John Gray (1998), στο έργο του *The False Dawn*[234], απορρίπτει την ιδέα της παγκόσμιας διακυβέρνησης, ενώ παράλληλα αποκαλώντας τις ηγετικές δυνάμεις ως *ηγεμονικές* θεωρεί ότι δεν λαμβάνουν υπόψη τους οποιοδήποτε εμπόδιο προκειμένου να ασκήσουν ελεύθερα τη δράση τους, αφήνοντας ακάλυπτες βασικές ανθρώπινες ανάγκες, όπως αυτές «...της κοινότητας και της συμμετοχής, της ασφάλειας και της συνέχειας...»[235]. Για τον ίδιο, η μόνη μη-ουτοπιστική εναλλακτική λύση απέναντι στο νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα θα ήταν η διακρατική-διακυβερνητική συνεργασία για την αντιμετώπιση της οικολογικής καταστροφής, την οποία θεωρεί και ως σημαντικότερη[236].

Ο Richard Rotry (2002), αναφέρεται στην ύπαρξη μιας *παγκόσμιας υπερτάξης*, η οποία χωρίς να δεσμεύεται από νόμους, από την κρατική πολιτική και από την κοινή πολιτική βούληση, ενεργεί προς όφελός της, λαμβάνοντας σχεδόν όλες εκείνες τις μεγάλες οικονομικές αποφάσεις οι οποίες επηρεάζουν τη ζωή του υπόλοιπου διεθνούς κοινωνικού συνόλου[237]. Για τον ίδιο, η απουσία μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης καθιστά τη δράση αυτής της *παγκόσμιας υπερτάξης* ανεξέλεγκτη και τον ρόλο του εθνικού κράτους διαρκώς υποβαθμιζόμενο. Η λύση που προτείνει για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου που λαμβάνει χώρα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης είναι η δημιουργία παγκόσμιων πολιτικών θεσμών που «...μπορούν ν' αντισταθμίσουν την ισχύ όλου αυτού του ρευστού και κινητού κεφαλαίου»[238]. Σε ό,τι αφορά την άποψή του πάνω στο θέμα της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας, ο R.Rotry εκφράζει την αντίληψή του γύρω από την έννοια της *κοινωνικής ωφέλειας*, στο πλαίσιο της οποίας οραματίζεται την πραγμάτωση μιας *αταξικής κοινωνίας ισότητας* και

---

[231] Στο ίδιο, σ. 232. Επίσης, αναφορικά με την προσέγγιση της *κοσμοπολίτικης δημοκρατίας* που χρησιμοποιεί ο David Held, βλέπε σχετικά: David Held, *Democracy and the Global Order: From modern State to Cosmopolitan Democracy*, (Stanford University Press, 1995).

[232] Βλ. Richard Falk, *Predatory Globalization*, (Polity Press, 2000).

[233] Βλέπε απόσπασμα από την συνέντευξή του στον Χρόνη Πολυχρονίου, όπως παρ., σ. 138

[234] Βλέπε, John Gray, *The False Dawn: The Delusion of Global Capitalism*, (London: Granta Books, 1998), όπου υποστηρίζει την ακραία άποψη ότι το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης κατέδειξε την κατάρρευση του νεοφιλελευθερισμού.

[235] Απόσπασμα από την συνέντευξή του στον Χ. Πολυχρονίου, όπ. παρ., σ. 213.

[236] Στο ίδιο, σ. 280.

[237] Στο ίδιο, σ. 405.

[238] Στο ίδιο, σ. 405.

την αναβίωση, στο διεθνές επίπεδο, της *κοινωνικής ελπίδας* για την κοινωνική πρόοδο[239].

Τέλος, ο δριμύς επικριτής του νεοφιλελευθερισμού και δηλωμένος οπαδός του σύγχρονου αναρχισμού, N.Chomsky (1996), παραθέτει με γλαφυρό τρόπο τον διαλεκτικό συσχετισμό ηγεσίας και κοινωνίας και καταθέτει τη δική του άποψη γύρω από την αναφορά της πρώτης στη δεύτερη. Υποστηρίζει ότι η *Νέα Τάξη Πραγμάτων* δεν διαφέρει και πολύ από αυτήν που προϋπήρχε[240] και ότι σ' αυτήν η ηγεσία και η διακυβέρνηση του κόσμου:

> «...βρίσκεται στα χέρια περιορισμένων ελίτ, ενώ στο λαό αποδίδεται μόνο ένας περιθωριακός ρόλος: περιοδική επιλογή μεταξύ κυρίαρχων κέντρων εξουσίας που έχουν κατά βάση κοινά συμφέροντα...»[241].

Για τον N.Chomsky, στη *Νέα Τάξη Πραγμάτων,* όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ακολουθείται σταθερά η αρχή ότι:

> «...ο κόσμος πρέπει να κυβερνιέται από τα "πλούσια έθνη", που με τη σειρά τους κυβερνιούνται από τους πλούσιους πολίτες τους...[οι οποίοι]...όπως ήδη υπογράμμισε ο Άνταμ Σμιθ, ακολουθούν το "ευτελές αξίωμα των αφεντικών", χρησιμοποιώντας την κρατική εξουσία για να εξασφαλίσουν ότι συμφέροντα των "βασικών αρχιτεκτόνων" της πολιτικής θα τύχουν "ιδιαίτερης φροντίδας", όποιες και αν είναι οι συνέπειες για τους άλλους».[242]

Η επιδίωξη αυτής της κυρίαρχης ελίτ είναι η καθολική κυριαρχία με την βοήθεια των ισχυρών κρατών τα οποία ως ένα βαθμό ελέγχουν. Η στάση της κυρίαρχης ελίτ απέναντι σ' αυτούς *τους άλλους*, αφορά σε προσπάθειες, ώστε να περιθωριοποιηθούν πολιτικά, να γίνουν καταναλωτικά θύματα, παθητικά πλάσματα, η αξία των οποίων θα καθορίζεται από την ικανότητα συσσώρευσης πλούτου, την υιοθέτηση μιας α-πολίτικης στάσης απέναντι στα μεγάλα κοινωνικά ζητήματα, καθώς και την εγκατάλειψη της ενεργούς πολιτικής δράσης. Για τον λόγο αυτό ο Τσόμσκι υπογραμμίζει ότι:

> «...όσοι δεν είναι πρόθυμοι ν' αναλάβουν τους προδιαγεγραμμένους ρόλους δεν έχουν παρά ένα δρόμο: ν' αμφισβητούν και ν' αποκαλύπτουν την παράνομη εξουσία και να συνεργάζονται με άλλους για να την υπονομεύσουν, διευρύνοντας τους ορίζοντες της ελευθερίας και της δικαιοσύνης»[243].

Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη όσα προαναφέρθηκαν στο πλαίσιο της θεωρητικής συζήτησης γύρω από το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης, αναφορικά με το ζήτημα της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας, εύλογα καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι ανεξάρτητα από τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, τόσο οι φιλελεύθερες και νεοφιλελεύθερες, όσο και οι σοσιαλφιλελεύθερες, οι κεντροαριστερές, οι αριστερές έως και οι σύγχρονες αναρχικές θεωρητικές προσεγγίσεις, προσδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην αναφορά του

---

[239] Βλ. Richard Rotry, *Philoshophy and Social Hope*, (Penguin, 2000).
[240] Βλ. Νόαμ Τσόμσκι, *Παλιές και Νέες Τάξεις Πραγμάτων*, (Αθήνα: Λιβάνη, 1996), καθώς και Νόαμ Τσόμσκι, Ράμσεϊ Κλάρκ και Έντουαρντ Σέιντ, *Νέα Τάξη. Μυστικά και Ψέματα*, (Αθήνα: Λιβάνη, 2000).
[241] Βλ. απόσπασμα από την συνέντευξή του στον Χρόνη Πολυχρονίου, όπ. παρ., σ. 80
[242] Βλ. Νόαμ Τσόμσκι, (1996), όπ. παρ., σ. 425
[243] Βλ. Νόαμ Τσόμσκι, (1996), στο οπισθόφυλλο του βιβλίου.

παγκοσμιοποιημένου μοντέλου της ηγεσίας απέναντι στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία η οποία, τις περισσότερες φορές, προβάλλεται στο πλαίσιο λειτουργίας της παγκοσμιοποιημένης αγοράς.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, όσα προαναφέρθηκαν στο πλαίσιο της διαχρονικής πορείας των κυριότερων πολιτικών θεωρητικών προσεγγίσεων, από την *Ιδανική Πολιτεία* του Πλάτωνα μέχρι την θεωρητική προσέγγιση του σύγχρονου αναρχισμού του N.Chomsky, επιδιώκεται, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, η αναζήτηση, η ερμηνεία και η ανάλυση της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* ως κεντρικό σημείο του κοινωνικού, του πολιτικού και του οικονομικού προβληματισμού.

3.3.4. Η *Πολιτική εξουσία.*

Στο κείμενο που ακολουθεί επιδιώκεται η συνολική ανάλυση γύρω από την έννοια της *πολιτικής εξουσίας* στο μέτρο που αυτό, αφενός παρέχει μια ενδεικτική εικόνα σχετικά με την ιδιαίτερη εννοιολογική της φύση, αφετέρου, όμως στο βαθμό που συσχετίζεται με τον στόχο του παρόντος εγχειρήματος.

Συγκεκριμένα, ο στόχος αφορά στην τεκμηρίωση της θεμελιώδους σημασίας του όρου *πολιτική εξουσία* σε σχέση, τόσο *με την κοινωνική οργάνωση*, όσο και *με το φαινόμενο της ηγεσίας* αναφορικά με τα εχέγγυα που εξασφαλίζει η πρώτη – ο όρος της πολιτικής εξουσίας – στη δεύτερη – στην ηγεσία - , ώστε αυτή να καθίσταται αδιαμφισβήτητα ικανή για την χάραξη και την εφαρμογή της πολιτικής.

Διευκρινίζεται ότι εξαιτίας της συχνότατης ταύτισης του όρου *πολιτική εξουσία* με τον αντίστοιχο όρο *εξουσία* η ανάλυση εστιάζει διαδοχικά: (α) Στον όρο ***εξουσία***, (β) στον όρο ***πολιτική εξουσία*** και (γ) στο ζήτημα της ηθικής υπόστασης και της ***νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας***.

(α) Περί ***εξουσίας***:

Το σύγχρονο πλαίσιο του εννοιολογικού προσδιορισμού της έννοιας της εξουσίας δόθηκε από τον Hume σύμφωνα με τον οποίο:

«...σχεδόν όλες οι κυβερνήσεις οι οποίες υπάρχουν σήμερα...εδραιώθηκαν βασικά, είτε από σφετερισμό, είτε από μάχη, είτε και από τα δύο μαζί, χωρίς το πρόσχημα μιας αγνής-δίκαιης συναίνεσης ή εθελοντικής υποταγής των ατόμων».[244]

Στο πλαίσιο αυτό, ίσως, ο πιο γνωστός ορισμός του όρου της εξουσίας έχει δοθεί από τον Max Weber ο οποίος την περιέγραψε ως:

«την περίπτωση όπου ένας άνθρωπος ή ένας αριθμός ανθρώπων πραγματοποιούν την επιθυμία τους σε μια κοινή δράση ενάντια στην αντίθεση-αντίσταση των άλλων οι οποίοι συμμετέχουν στην δράση [αυτή]»[245].

Επίσης, στο γνωστό έργο του *Οικονομία και Κοινωνία*, ο M.Weber αναφέρθηκε στην κυριαρχία, η οποία προκύπτει από μια "κοινότητα-ομάδα συμφερόντων",

[244] Όπως παρατίθεται στον G.H.Sabine, όπ. παρ., σ. 655.
[245] Βλ., Frank W. Bealey, όπ. παρ., σ. 255

όπως η αγορά (στην περίπτωση του μονοπωλίου), καθώς και στην κυριαρχία, η οποία προκύπτει:

> «...από την εξουσία, π.χ. *η εξουσία να διατάζει και το καθήκον να υπακούς*. Στην τελευταία περίπτωση προκύπτει και σχέση ανάμεσα σε ανώτερους και κατώτερους στην οποία, όμως η συμμόρφωση μπορεί να προκύπτει από ένα ευρύ φάσμα κινήτρων – από την καθαρή συνήθεια στους ορθολογικούς υπολογισμούς του πλεονεκτήματος – και μπορεί επίσης να επιτυγχάνεται μέσα από ένα ευρύ φάσμα μέσων»[246] (σ. 943).

Στο πλαίσιο της πιο πρόσφατης πολιτικής σκέψης ο J.H.Nagel (1975) θεωρεί ότι:

> «μια σχέση εξουσίας πραγματική ή δυνητική είναι μια πραγματική ή δυνητική αιτιώδης σχέση ανάμεσα στις προτιμήσεις ενός ενεργούντος ατόμου που αποβλέπει σ' ένα αποτέλεσμα και στο ίδιο το αποτέλεσμα»[247].

Επίσης, ο St.Lukes αναφέρει ότι «στην πιο γενική μορφή της, η εξουσία απλά τονίζει την ικανότητα ενός δρώντος να προκαλέσει μεταβολές...», ενώ θεωρεί ως *δρώντες*:

> «τις ελίτ, τις ομάδες, τους οργανισμούς και τα κράτη οι δράσεις των οποίων θεωρούνται σημαντικές, από την άποψη ότι είναι σκόπιμες (intented), ότι επηρεάζουν τα συμφέροντα, είτε αυτών που κατέχουν την εξουσία, είτε αυτών που επηρεάζονται από αυτήν και ότι προέρχονται από συλλογική δράση και συνεργασία»[248].

Παράλληλα, εξουσία ορίζεται και ως:

> «...το σύνολο των θεσμών που έχουν σχέση με την κυριαρχία, δηλαδή με το δικαίωμα και τη θεσμοποιημένη δύναμη του ατόμου ή των ατόμων να κυριαρχούν μέσα στην κοινωνία και να κάνουν τους άλλους να υποκύπτουν και να υποκλίνονται στη θέλησή τους»[249].

Σύμφωνα με πιο σύγχρονους εννοιολογικούς προσδιορισμούς όπως αυτός που δίδεται από το *Oxford Companion to Politics of the World*, αναφέρεται ότι:

> «στην ανθρώπινη συμπεριφορά και κοινωνία και στις κοινωνικές επιστήμες, η έννοια της εξουσίας είναι πολύ πλατιά και πολυσήμαντη. Συνήθως ορίζεται ως η ικανότητα της απόκτησης αυτού που είναι επιθυμητού ή της παραγωγής των επιθυμητών μεταβολών».[250]

Στο *Penguin Dictionary of Politics* αναφέρεται ότι: «...ένας πολύ κοινός ορισμός της εξουσίας στην σύγχρονη πολιτική επιστήμη είναι η ικανότητα του Α να προκαλεί τον Β να κάνει κάτι, το οποίο ο Β, σε άλλη περίπτωση, δεν θα

---

[246] Βλ., Max Weber, *Economy and Society*, Berkeley, (CA: University of California Press, 1978), σ. 943.
[247] Βλ., Jack H. Nagel, *The Discriptive Analysis of Power*, (New Haven: Yale University Press, 1975), σ. 29.
[248] Βλ., *The Oxford Companion to politics of the world*, (2001), όπ. παρ., σ. 687.
[249] Βλ., Αντώνης Αντωνακόπουλος, όπ. παρ., σ. 9.
[250] Βλ., *The Oxford Companion to politics of the world*, όπ. παρ., σ.739.

επέλεγε να κάνει»[251]. Επίσης, σύμφωνα με το *Dictionary of 20th-century world politics*, εξουσία είναι «...η ικανότητα ή το δικαίωμα του άρχην...[και]...η επίσημη ευθύνη για τις κυβερνητικές αποφάσεις»[252]. Επίσης, μπορεί να αφορά στην «...ικανότητα να ωθείς τα άτομα να κάνουν αυτό το οποίο διαφορετικά δεν θα είχαν κάνει»[253]. Ενώ ο Μπέρναρντ Ράσελ όρισε την εξουσία «...ως την παραγωγή σκόπιμων αποτελεσμάτων»[254].

Στο πλαίσιο της μελέτης και της ανάλυσής του, ο όρος εξουσία, άλλοτε ταυτίζεται και άλλοτε θεωρείται συνώνυμος των όρων *επιρροή*, *πειθώ*, *ισχύς*, *έλεγχος*, *κυριαρχία*, *εξαναγκασμός*, *επιβολή*, *εξουσιαστική επιβολή* και *επιβολή κυρώσεων*. Σύμφωνα με το έργο *Encyclopedia of Political Thought*, ο όρος *εξουσία*:

«...προέρχεται από την λατινική λέξη *potentia,* εννοώντας την ικανότητα και τα προσόντα ενός ατόμου να επηρεάζει ή να ελέγχει ένα άλλο άτομο. Αυτό αφορά τον γαλλικό όρο *pouvoir* ή την ικανότητα επιρροής πάνω σε άλλους»[255].

Σύμφωνα με τους Harold D.Lasswell και Abraham Kaplan ως *εξουσία* ορίζεται η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Όπως επισημαίνουν χαρακτηριστικά η *εξουσία*:

«...αποτελεί μια ειδική περίπτωση της ασκήσεως επιρροής: είναι η διαδικασία επηρεασμού της πολιτικής των άλλων με τη βοήθεια σοβαρών κυρώσεων (που ισχύουν ή μπορεί να επιβληθούν) για την μη συμμόρφωση με την πολιτική που πρέπει ν' ακολουθηθεί[256]...[ενώ]...αυτό που διαφοροποιεί την εξουσία από την επιρροή γενικά, είναι η απειλή κυρώσεων»[257] .

Σε ό,τι αφορά, μάλιστα, την σημασία του όρου *κυρώσεις* ή *απειλή επιβολής κυρώσεων* υπογραμμίζεται ότι:

«Ανεξάρτητα από τους ορισμούς του πολιτικού συστήματος ή της πολιτικής γενικότερα, η αντίληψη της εξουσίας ως της νόμιμης δύναμης που διαθέτει το πολιτικό σύστημα να απαιτεί ή να επηρεάζει προς την επιθυμητή κατεύθυνση την συμπεριφορά των μελών του, έχει θεμελιώδη σημασία»[258].

---

[251] Βλ., David Robertson, όπ. παρ., σ. 393.

[252] Βλ., Jay M. Shafritz, Phil Williams, Ronald S. Calinger, *The Dictionary of 20th- century world politics*, 1st ed. (Canada: Fitzhenry and Whiteside Ltd., 1993), σ. 545.

[253] Βλ., Iain McLean, *The concise Oxford Dictionary of politics*, (Oxford University Press, 1996), σ. 396.

[254] Στο ίδιο, σ. 396.

[255] Βλ., Garrett Ward Sheldom, *Encyclopaedia of Political Thought,* (New York: Facts on File Inc. 2001), σ. 238

[256] Βλέπε Harold D. Lasswell και Abraham Kaplan, όπ.παρ., σ. 74-76.

[257] Στο ίδιο, σ. 74-76 .

[258] Βλ. Κλ. Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία – Ηγέτες...*, όπ.παρ., σ. 39. Σε ότι αφορά την έννοια των κυρώσεων ο ίδιος τονίζει: «...οι κυρώσεις στα χέρια της εξουσίας, συμφυές άλλωστε με το κύρος της, είναι ένα απόθεμα βίας που το πολιτικό σύστημα διατηρεί για να το χρησιμοποιήσει μέσω των μηχανισμών που διαθέτει, όταν αυτό κρίνει ότι απειλείται η συνέχειά του ή οι αξίες και τα αγαθά που θεωρεί, ότι έχει ως αποστολή, να προστατεύει. Οι κυρώσεις είναι έκφραση του «κύρους» δηλ. της δύναμης, που διαθέτει το πολιτικό σύστημα, με τη μορφή του κράτους (θεσμών), να κάνει σεβαστή την θέλησή του και επομένως να προδιαγράψει την επιθυμητή και γι' αυτό αναμενόμενη συμπεριφορά των μελών του. Εκείνο που τιμωρείται θα λέγαμε, δια των κυρώσεων, είναι η αμφισβήτηση του «κύρους», το οποίο «θίγεται» με πράξεις ή και παραλείψεις

Ο R. Dahl, ονομάζει το σύνολο των όρων *εξουσία*, *επιρροή*, *εξουσιαστική επιβολή*, *πειθώ*, *έλεγχο*, *ισχύς*, *εξαναγκασμό*, *καταπίεση* και όλων των συναφών και συχνά αλληλοσυγχεόμενων όρων ως «όρους επιρροής» και τονίζει ότι σχέση επιρροής υφίσταται «...όταν οι πράξεις του Α επηρεάζουν τις πράξεις, τις διαθέσεις και τις προθέσεις του Β, μέχρις εκείνο το σημείο, ώστε να τις μεταβάλλουν»[259]. Επίσης, υποστηρίζοντας ότι «...οι διάφοροι συγγραφείς χρησιμοποιούν τους "όρους επιρροής" κατά διάφορους τρόπους», χρησιμοποιεί και ο ίδιος τους όρους αυτούς «...σαν να ήταν αλληλένδετου»[260]. Ως μορφές επιρροής αναφέρει την θετική, την αρνητική, την έκδηλη και την αφανή, ενώ ως μέσα επιρροής τον έμπειρο έλεγχο (trained control), την πειθώ (ορθολογική και χειραγωγική), την υποκίνηση (inducement), μορφές της οποίας είναι η ισχύς (power), ο εξαναγκασμός (coercion), η φυσική δύναμη (physical force), ο μονομερής και ο αμοιβαίος έλεγχος (unilateral and reciprocal control)[261]. Στα πλαίσια αυτά ο R.Dahl, θεωρεί ότι η ισχύς «...είναι η ικανότητα κάποιου να μεταβάλλει τις πιθανότητες των αποτελεσμάτων»[262].

Για τον Carl Deutsch η ισχύς ορίζεται «...ως το μέσο που επιτρέπει την ικανοποίηση των σημαντικών αναγκών και την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών των ατόμων που την κατέχουν...».[263] Παράλληλα, προτείνει τρεις διαστάσεις της ισχύος, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον ποσοτικό υπολογισμό των πραγματικών και προβλεπόμενων δυνατοτήτων των εθνικών κρατών[264].

Οι Θ.Κουλουμπής και Δ.Κώνστας προσδιορίζουν την ισχύ: «...σαν μια ενδιάμεση, συνθετική έννοια ανάμεσα στους πόλους του καταναγκασμού και της επιρροής»[265]. Ενώ τέλος, ο Hans Morgenthau θεωρεί ότι η ισχύς:

> «...μπορεί να περιλαμβάνει οτιδήποτε εγκαθιστά και διατηρεί τον έλεγχο του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο και καλύπτει όλες τις κοινωνικές σχέσεις που υπηρετούν αυτό το σκοπό, από τη φυσική βία μέχρι τους λεπτότερους ψυχολογικούς δεσμούς με τους οποίους ένας εγκέφαλος ελέγχει έναν άλλον».[266]

Επίσης, θεωρώντας την έννοια της ισχύος ως μια μορφή ή συνώνυμο της εξουσίας, ο Thomas Hobbes, περιέγραφε με χαρακτηριστικό τρόπο τον συσχετισμό και την άρρηκτη σχέση που υφίσταται ανάμεσα στον άνθρωπο, στην

που αμφισβητούν την εξουσία, νομιμοποίηση κ.λπ. συγκεκριμένης κοινωνικοπολιτικής κυριαρχίας, ανεξάρτητα από την ιδεολογικοπολιτική μορφή με την οποία αυτή εμφανίζεται», (στο ίδιο, σ. 40-41). Για περισσότερες πληροφορίες περί κυρώσεων βλ. Κλ.Κουτσούκης, «Οι Κυρώσεις εις την πολιτική» στον τόμο Ιωάννη Στράγγα (επιμ. εκδ.) *Είδη κυρώσεων και Δικαιϊκοί Κλάδοι*, (Αθήνα: Σάκκουλας, 1991), σ. 119-135. Για περισσότερη βιβλιογραφία σχετικά με τον συσχετισμό μεταξύ εξουσίας και ηγεσίας βλ. Κλ.Κουτσούκης (επιμ.), «Η εξουσία και η Κοινωνία», αφιέρωμα του περ. *Διαβάζω*, αρ. τ. 276, (11/12/1991).

[259] Βλέπε, Robert A.Dahl, όπ. παρ., (1979), σ. 61.

[260] Στο ίδιο, σ. 56.

[261] Στο ίδιο, σ. 85-104.

[262] Robert A.Dahl, "The Concept of Power", *Behavioural Science*, vol. 2, 1957, σ. 201-215.

[263] Carl W.Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, (N.York: Free Press, 1966). Επίσης, του ιδίου, *The Analysis of International Relations*, (Englewood Cliffs, N.Jersey: Prentice Hall, 1968).

[264] Carl W.Deutsch, όπ. παρ., (1966), σ. 10-27 και του ιδίου, όπ. παρ., (1968), σ. 21-39

[265] Βλέπε, Θ.Κουλουμπής, Δ.Κώνστας, *Διεθνείς Σχέσεις. Μια συνολική προσέγγιση*, (Αθήνα: Παπαζήση, 1985), τόμος Α΄, σ. 154.

[266] Βλ., Hans Morgenthau, όπ.παρ., κεφ.2, σ. 9.

ανθρώπινη φύση και στην εξουσία, όταν στο μνημειώδες έργο του *Λεβιάθαν*, δήλωνε ότι:

> «Θεωρώ σαν γενική ροπή της ανθρωπότητας μια αέναη και ακόρεστη επιθυμία να προστίθεται ισχύς στην ισχύ – και αυτό σταματάει μόνον με το θάνατο. Και η αιτία γι' αυτό, δεν είναι πάντα ότι ένας άνθρωπος ζητάει εντονότερες απολαύσεις από εκείνες που ήδη έχει ή ότι δεν τον ικανοποιεί μια κάπως μικρότερη ισχύ. Αιτία είναι ότι δεν μπορεί να εξασφαλίσει την ισχύ και τα μέσα ευζωίας, που έχει σήμερα, χωρίς ν' αποκτήσει και περισσότερα (περισσότερη ισχύ)». [267]

Η εννοιολογική συνάφεια και ο στενός συσχετισμός ανάμεσα στον όρο εξουσία και τους λοιπούς όρους, στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω, οδήγησε σε σύγχυση, έντονο προβληματισμό και ατέλειωτες συζητήσεις εντός των ακαδημαϊκών κύκλων. Στο πλαίσιο των συζητήσεων αυτών: «...οι διαφωνίες γύρω από τον ορισμό και την αναγνώρισή της είναι ατελείωτες»[268], ενώ τονίζεται ότι: «οι ασφαλέστεροι ορισμοί είναι τυπικά επίσημοι και πιθανά άσκοποι...». Με άλλα λόγια, η εξουσία ως έννοια: «...παραμένει δυσπροσδιόριστη»[269]. Ενδεικτικό της σύγχυσης αυτής αποτελεί και το γεγονός ότι στη γαλλική γλώσσα υπάρχουν δύο όροι για την εξουσία: *pouvoir* (εξουσία) και *puissance* (επιρροή)[270]. Η εννοιολογική, με άλλους όρους, συμπάθεια της εξουσίας ώθησε ορισμένους ερευνητές να την χαρακτηρίσουν ως έννοια «πορτμαντώ», η οποία είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο να οριστεί με ακρίβεια διότι: «...καλύπτει ένα φάσμα ενδεχόμενων (εννοιών) από την ισχύ και τον εξαναγκασμό, έως τις έννοιες της επιρροής και της ηγεσίας»[271].

Ο R.Dahl υποστηρίζει ότι αν και οι λέξεις *εξουσία, επιρροή, έλεγχος, εξουσιαστική επιβολή,* είναι απαραίτητες για την κατανόηση της πολιτικής και των πολιτικών συστημάτων, εντούτοις οι έννοιές τους εμφανίζονται τις πιο πολλές φορές *απατηλές* και *πολύπλοκες*, έτσι ώστε να μην υπάρχει ομοφωνία στους επιστημονικούς κύκλους γύρω από τους ορισμούς τους. Θεωρεί επίσης, ότι αυτός είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο αποφεύγουν «...να ορίσουν τους όρους αυτούς, αλλά και όταν προβαίνουν σ' αυτό δεν συμφωνούν μεταξύ τους»[272].

---

[267] Βλ. απόσπασμα από το έργο του Θωμά Χόουμπς, *Λεβιάθαν*, (κεφ.11ο), στον G.H. Sabine όπ. παρ., σ. 503.

[268] Βλ., στο ίδιο, όπ.παρ,, σ. 687.

[269] Βλ., Frank W. Bealey, *The Blackwell dictionary of Political science*, (Blackwell Publishers Ltd. UK, 1999), σ. 255.

[270] Αναφέρεται, επίσης ότι: «Η λέξη εξουσία προκαλεί σύγχυση επειδή αναφέρεται τόσο στις ικανότητες, όσο και στην επιρροή. Στην πρώτη περίπτωση αναφέρεται σε φυσικά χαρακτηριστικά. Στην τελευταία πρόκειται για την ικανότητα να χρησιμοποιείς αυτά τα προσόντα, ώστε να προκαλείς σε κάποιον άλλο ή κάποιο άλλο κράτος να ενεργούν με τέτοιο τρόπο, με τον οποίο δεν θα ενεργούσαν κάτω από άλλες συνθήκες. Σ' αυτή την δεύτερη έννοια – η εξουσία- είναι συσχετιστική» (βλ., Jay M. Shafritz/Phil Williams/Ronald S. Calinger, όπ. παρ., σ. 546).

[271] Βλ., Graham Evans & Jeffrey Newnham, όπ. παρ., σ. 263.

[272] Βλέπε, Robert A.Dahl, όπ. παρ., σ. 56. Για περαιτέρω συστηματικές προσπάθειες εννοιολογικής αποσαφήνισης της εξουσίας και των συναφών αυτής όρων βλ. R.A.Dahl, *International Encyclopedia of Social Sciences*, εκδ. David L. Sills, (N.York: Macmillan Co. and Free Press, 1968), William A.Gamson, *Power and Discontent*, (Homewood: Dorsey Press, 1968), Roderick Bell/David V.Edwards/R.Harrison Wagner, *Political Power. A reader in Theory and Research,* (N.York:Free Press, 1969), Andrew S. McFarland, *Power and Leadership in Pluralist Systems*, (Stanford: Stanford University Press, 1969), Steven Lukes, *Power: A radical view*,

Για τον St.Lukes, οι στόχοι και τα ενδιαφέροντα του εκάστοτε ερευνητή αποτελούν έναν από τους σοβαρότερους λόγους που κατά βάση προκαλούν τις εννοιολογικές συγχύσεις γύρω από τον όρο εξουσία. Επίσης, υποστηρίζει ότι η αντίληψη που κάθε ερευνητής έχει γύρω από τον όρο της εξουσίας «...μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα είτε την ενίσχυση και αναπαραγωγή των εξουσιαστικών δομών, είτε την αμφισβήτηση και ανατροπή τους»[273]. Κατά συνέπεια, μπορεί να ενδιαφερόμαστε για τις πρακτικές εφαρμογές της εξουσίας, για την απόδοση των ευθυνών στους εμπνευστές των πολιτικών που χαράσσονται, για τις συνέπειες που αυτές είχαν σε μια κοινωνία ή για την αποκάλυψη της δράσης ατόμων ή ομάδων στα πλαίσια θεσμών ή δομών οι οποίες είναι σημαντικές για την γένεση πραγμάτων και καταστάσεων που μας αφορούν. Τονίζει επίσης, ότι καθοριστική αιτία προβληματισμού γύρω από τον όρο εξουσία αποτελεί και η εξάρτησή του από τα αντικείμενα της μελέτης «...και για τον λόγο αυτό η έννοια της εξουσίας είναι πολιτική»[274].

Παράλληλα, στο πλαίσιο μιας πιο σκληρής κριτικής τονίζεται ότι:

> «συμπερασματικά, η έννοια της εξουσίας δεν εκπλήρωσε τον κεντρικό ρόλο στην μελέτη της πολιτικής, όπως ήλπιζαν πολλοί πρωτοπόροι. Αποδείχθηκε πολύ ευκολότερο να πιστέψουμε ότι "η πολιτική αφορά την εξουσία" ή συγκεκριμένα ότι το άτομο ή ότι η ομάδα Ε κατέχει δύναμη, απ' το να ξεκαθαρισθεί τι εννοούμε μ' αυτούς τους όρους ή τι θ' αποτελούσε απόδειξη ή όχι όλων αυτών».[275]

Σε ό,τι αφορά της προσεγγίσεις που σχετίζονται με την μελέτη του όρου εξουσίας ο St.Lukes παρατηρεί ότι υπάρχουν δύο ανταγωνιζόμενες στρατηγικές-μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την μελέτη και ανάλυση του κοινωνικού φαινομένου της εξουσίας. Η μία προέρχεται από την συμπεριφορική και εμπειρική παράδοση της πολιτικής επιστήμης στις Η.Π.Α. «...κι εστιάζει στην παρατηρούμενη διαμάχη ανάμεσα σε ενεργούντα άτομα των οποίων τα συμφέροντα αποκαλύπτονται από τις σαφείς προτιμήσεις τους πάνω σε ανταγωνιστικές πολιτικές»[276]. Στην περίπτωση αυτή «...η εξουσία ασκείται με την κάμψη της αντίστασης, με την νίκη στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων μιας ανοικτής διαμάχης»[277]. Στην προσέγγιση αυτή κατατάσσει ερευνητικές προσπάθειες όπως αυτή του C.Wright Mills[278], με την *ελίτ της δύναμης* (power elite), την μαρξιστική αντίληψη της κυρίαρχης-εξουσιαστικής τάξης, τις μελέτες γύρω από την *άρχουσα τάξη*, καθώς και τις έρευνες του R.Dahl, [279], των ρεαλιστών και νεορεαλιστών ερευνητών.

Σύμφωνα, με την δεύτερη μεθοδολογική προσέγγιση, η εξουσία θεωρείται ότι λανθάνει κάτω από την επιφάνεια των αντικρουόμενων προτιμήσεων, οι οποίες μέσα από την οπτική αυτή, θεωρούνται ότι διαμορφώθηκαν από την επίδραση της εξουσίας. Σύμφωνα με τον St.Lukes οι έρευνες που εμπίπτουν στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης αντιμετωπίζουν την *εξουσία* ως την ικανότητα να

(Oxford: Macmillan , 1982) και David Bell, *Power, Influence and Authority*, (N.York: Oxford University Press, 1975).

[273] Στο ίδιο, σ. 687.

[274] Βλ., *The Oxford Companion to politics of the world*, όπ. παρ., σ. 687.

[275] Βλ., Iain McLean, όπ. παρ., σ. 399.

[276] Βλ., Steven Lukes, *The Oxford Companion to politics of the world*, editor in chief Joel Krieger, Oxford University Press, 2nd ed., 2001, σ. 688.

[277] Στο ίδιο, σ. 688.

[278] Βλ. C. Wright Mills, *The Power Elite*, (Oxford University Press Inc., 1981), reprint in USA.

[279] Βλ., R.A.Dahl, *Who Governs?* (New Haven, Connecticat, 1961).

επηρεάζει αντιλήψεις και επιθυμίες μέσα από διαδικασίες οι οποίες συχνά δεν γίνονται αντιληπτές και κατανοητές και οι οποίες μπορεί να μην απαιτούν σκόπιμη δράση από την μεριά των κατεχόντων την εξουσία. Στην περίπτωση αυτή: «...η εξουσία θεωρείται επιτυχημένη στο βαθμό που η παρατήρηση της διαμάχης ελαχιστοποιείται ή αποφεύγεται»[280].

Το ζήτημα της μέτρησης της εξουσίας και της εγκυρότητας των μεθόδων που χρησιμοποιούνται, αποτέλεσε ένα ακόμη πεδίο θεωρητικής διαμάχης. Από την μια πλευρά υπάρχουν αυτοί που υποστηρίζουν ότι η εξουσία όντας άυλη έννοια και μη έχοντας απτή μονάδα μέτρησης του μεγέθους της, δεν μπορεί να ποσοτικοποιηθεί[281]. Από την άλλη μεριά, όμως συναντά κανείς σημαντικούς πολιτικούς αναλυτές, όπως ο J.H.Nagel και R.A.Dahl, οι οποίοι προχώρησαν σε τολμηρές καινοτομίες προτείνοντας τρόπους για τον προσδιορισμό και την μέτρηση της εξουσίας. Για την μέτρηση της επιρροής ή αλλιώς του μεγέθους της εξουσίας ο J.Nagel χρησιμοποιεί την «δρομική ανάλυση» (path analysis) ή «παλινδρομική ανάλυση» (regression analysis), μια στατιστική τεχνική η οποία βοηθά στην βαθύτερη κατανόηση της έννοιας της επιρροής, αλλά προϋποθέτει ένα αρκετά υψηλό επίπεδο μαθηματικών γνώσεων, πολύ υψηλότερο από αυτό των περισσοτέρων πολιτικών αναλυτών[282]. Ενώ ο R.Dahl εντοπίζει τρεις βασικές αιτίες στις οποίες θα μπορούσαν ν' αποδοθούν οι διαφορές στο μέγεθος της επιρροής που μπορεί ν' ασκηθεί από τα άτομα. Αυτές αφορούν: (α) Στις διαφορές που υπάρχουν στην κατανομή των πολιτικών πόρων. Ένας πολιτικός πόρος αποτελεί μέσο με το οποίο ένα πρόσωπο μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά άλλων προσώπων[283], (β) στην ποικιλία της επιδεξιότητας και της αποτελεσματικότητας με τις οποίες ορισμένα άτομα χρησιμοποιούν τους πολιτικούς πόρους[284], και (γ) στην πολυμορφία σχετικά με την έκταση που τα άτομα χρησιμοποιούν του πόρους τους για πολιτικούς σκοπούς. Μεταξύ δύο ατόμων, π.χ. που διαθέτουν ίσο πλούτο, το ένα χρησιμοποιεί τον πλούτο του για ν' αποκτήσει επιρροή, ενώ το άλλο χρησιμοποιεί τον δικό του για να επιτύχει στον επιχειρηματικό τομέα[285].

Παρά τις δυσκολίες που πιθανότατα να προκύπτουν γύρω από τον εννοιολογικό προσδιορισμό, από την επιλογή των μεθοδολογικών προσεγγίσεων ανάλυσης, αλλά και από τη δυνατότητα μέτρησής του, διαπιστώθηκε ότι ο όρος *εξουσία* επιτρέπει, εξορισμού, στην ηγεσία που την κατέχει, την επιδίωξη και την ικανοποίηση των στόχων (αυτών που ορίζονται πιο πάνω και ως «σκόπιμα αποτελέσματα»)που θέτει, των πολιτικών που χαράσσει, καθώς και των μέσων για την επιβολή τους (με την πειθώ έως και την επιβολή κυρώσεων). Αυτός άλλωστε, είναι και ένας από τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους η έννοια της *εξουσίας* καταλαμβάνει κεντρική θέση στο πλαίσιο της πολιτικής επιστήμης και της πολιτικής ανάλυσης. Όπως, υποστηρίζεται: «η έννοια της

---

[280] Βλ., Steven Lukes, *The Oxford Companion to politics of the world*, όπ. παρ., σ. 688.
[281] Βλ., Frank W. Bealey, όπ. παρ., σ. 255.
[282] Βλ., Jack H. Nagel, όπ.παρ.
[283] Θεωρεί δηλαδή ότι «...πολιτικούς πόρους αποτελούν το χρήμα, η πληροφόρηση, τα τρόφιμα, η απειλή χρήσεως της δυνάμεως, το επάγγελμα, η φιλία, η κοινωνική θέση, το νομοθετικό δικαίωμα, η ψήφος και άλλα πολλά...», (βλ. Robert A. Dahl, όπ. παρ., 1979, σ. 78).
[284] Πιο συγκεκριμένα τονίζει ότι «... οι διαφορές στην πολιτική δεξιότητα απορρέουν με τη σειρά τους από τις διαφορές που υπάρχουν στο χάρισμα, στις ευκαιρίες και στα κίνητρα που ωθούν στην απόκτηση και στην πρακτική χρήση των πολιτικών δεξιοτήτων...», στο ίδιο, σ. 78).
[285] Και συμπληρώνει ότι «...οι ποικιλίες αυτές αποδίδονται με τη σειρά τους σε άλλες που αναφέρονται σε κίνητρα που πηγάζουν από παραλλαγές στα χαρίσματα και στην πείρα» (βλ. στο ίδιο, σ. 78).

εξουσίας (πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής) βρίσκεται στην καρδιά της πολιτικής διαμάχης και του κλάδου της πολιτικής επιστήμης»[286]. Σύμφωνα με τον Harold D. Lasswell η πολιτική επιστήμη ορίζεται: «...ως ένας εμπειρικός κλάδος, της μελέτης, της συγκροτήσεως ή του καταμερισμού της εξουσίας». Παράλληλα, θεωρεί ότι μια πράξη είναι πολιτική εφόσον «...εκτελέστηκε κάτω από την προοπτική της εξουσίας»[287]. Με τη σειρά του ο R.Dahl, θεωρώντας ότι «...η έννοια της εξουσίας βρίσκεται ...στο κέντρο της πολιτικής ανάλυσης», ορίζει τον όρο πολιτικό σύστημα «...σαν ένα οποιοδήποτε αμετάβλητο σύνολο ανθρώπινων σχέσεων που συνεπάγονται σε μια σημαντική έκταση έλεγχο, επιρροή, εξουσία ή υποβολή»[288]. Στο ίδιο πνεύμα επίσης, οι G.Evans και J.Newnham, υποστηρίζουν ότι η έννοια της εξουσίας στο ευρύτερο πεδίο της πολιτικής και της πολιτικής επιστήμης: «...αποτελεί μια από τις ουσιωδώς ανταγωνιστικές και σημαντικές έννοιες στη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής, της διεθνούς και παγκόσμιας πολιτικής»[289]. Τέλος, σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη το γεγονός ότι οι σχέσεις εξουσίας είναι ενδημικές σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένης και της άσκησης ηγεσίας και ότι καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ανθρώπινη ζωή:

«...καθιστά την έννοια της εξουσίας κεντρική, καθώς και την πολιτική επιστήμη ως έναν ακαδημαϊκό κλάδο, διότι τελικώς η πολιτική επιστήμη είναι η πρακτική εφαρμογή της εξουσίας»[290].

(α) Περί ***πολιτικής εξουσίας*** :

Καταρχάς, υπογραμμίζεται ότι η *πολιτική εξουσία* αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο δεν προϋπήρχε ανέκαθεν, ως φυσικό, αλλά γεννήθηκε κι αναπτύχθηκε κατά τη διαδικασία οργάνωσης της ανθρώπινης κοινωνίας «...σαν μια αναγκαιότητα για την επιβίωσή της»[291]. Στο πλαίσιο της προκρατικής και «πρωτόγονης» κοινωνίας η γένεση της πολιτικής εξουσίας είχε τις ρίζες της στην επίτευξη στόχων και στην επίλυση προβλημάτων γενικού, κοινωνικού ενδιαφέροντος, όπως η οικονομική διαχείριση, ο πόλεμος, οι λεηλασίες κ.α. Κατά συνέπεια, η συμμετοχή του κοινωνικού ατόμου στα κοινά πραγματοποιούνταν χωρίς το ίδιο «...να έχει συνείδηση ότι κάνει πολιτική»[292]. Η εμφάνιση της κρατικής κοινωνικής οργάνωσης μετέβαλε ριζικά τη φύση της πολιτικής εξουσίας. Από εξουσία του ανθρώπου επί των πραγμάτων μετασχηματίστηκε σε εξουσία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο[293].

---

[286] Βλ., David Robertson, όπ. παρ., σ. 393

[287] Βλ., Harold D. Lasswell και Abraham Kaplan, *Power Society*, (New Haven: Yale University Press, 1950), σ. xiv, 6, 240.

[288] Βλ., Robert Dahl, *Σύγχρονη πολιτική ανάλυση*, (Αθήνα: Παπαζήση ΑΕΒΕ, 1979), σ. 18,55.

[289] Βλ., Graham Evans και Jeffrey Newnham, *The Dictionary of World Politics. A reference guide to concepts, ideas and institutions*, (Revised edition), (Harvester Wheatsheaf, 1992), σ. 263.

[290] Βλ., David Robertson, *The Penguin Dictionary of Politics*, 2nd ed., (London: Penguin Books Ltd. 1993), σ. 393-394.

[291] Βλ., Αντώνης Αντωνακόπουλος, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1984), σ. 28.

[292] Στο ίδιο.

[293] Ο Μάξ Βέμπερ αναφέρει σχετικά ότι: «Όπως οι πολιτικοί θεσμοί που προηγήθηκαν ιστορικά του κράτους, έτσι ακριβώς και το κράτος είναι μια σχέση κυριαρχίας ανθρώπων πάνω σε ανθρώπους, μια σχέση εξουσίας, που στηρίζεται στην νόμιμη (δηλαδή που θεωρείται ότι είναι νόμιμη) βία. Εάν πρόκειται να υπάρχει κράτος, οι εξουσιαζόμενοι οφείλουν να υποτάσσονται

Στην αρχαία ελληνική κλασική σκέψη και στον Αριστοτέλη συναντά κανείς την στενή σύνδεση ανάμεσα στην έννοια της πολιτικής κοινωνίας και τις έννοιες της - πολιτικής - εξουσίας, της κυβέρνησης και γενικότερα της εξουσιαστικής επιβολής[294]. Κατά τον μεσαίωνα ο N.Machiavelli στο έργο του *Ο Ηγεμών* εστίασε εξαιρετικά το ενδιαφέρον του στα ζητήματα εξουσίας. Επίσης, ο Th.Hobbes ανακήρυξε την εξουσία: «...ως ουσιώδη στην ανθρώπινη επιδίωξη για την αποφυγή του πόνου και την απόκτηση ευχαρίστησης»[295]. Ο K.Marx θεωρούσε την ιστορία της πολιτικής ως την έκφραση της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης.

Στο σύγχρονο πλαίσιο της ανάλυσής της η *πολιτική εξουσία* ορίζεται ως η:

«...κάθε μορφή θεσμοποιημένης εξουσίας μέσα στην κοινωνία, που αναφέρεται στην «κυριαρχία» για την πραγματοποίηση, υπεράσπιση και προστασία των σκοπών της πολιτικής, την ενίσχυση των μέσων και των μεθόδων για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της εξουσίας».[296]

Αυτό που διαφοροποιεί την πολιτική εξουσία από κάθε άλλο είδος εξουσίας είναι, σύμφωνα με τον Θ.Διαμαντόπουλο:

«η γενικότητά της, ο συνολικός της χαρακτήρας. Ιδιότητα που προσδιορίζεται τόσο από το χώρο άσκησης της εξουσίας αυτής, όσο και από την ειδικότερη μορφή της. Το χαρακτήρα δηλ. των αποφάσεων που παίρνει»[297].

Παράλληλα, τονίζει ότι μια εξουσία δύναται να χαρακτηρισθεί ως πολιτική: «...όχι μόνον όταν ασκείται πάνω στη συνολική κοινωνία αλλά και όταν είναι *αποτέλεσμα* και *κατάληξη* συγκρούσεων και τριβών που αφορούν ολόκληρη την κοινωνία...».[298]

Τόσο στις προκρατικές, όσο και στις κρατικές κοινωνικές δομές η πολιτική εξουσία - σ' όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις της – αποτέλεσε αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης: «...γιατί είναι μέρος της εξουσίας, υπό την έννοια της ιστορικής της εξέλιξης και προοπτικής μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία»[299].

Σε ό,τι αφορά τους φορείς άσκησης της *πολιτικής εξουσίας*, ο Max Weber κατέθεσε μιαν ενδιαφέρουσα άποψη γύρω από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στον ορισμό που δίνει για την πολιτική και για τον πολιτικό:

στην εξουσία των κάθε φορά εξουσιαστών» (βλ. Μαξ Βέμπερ, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, εισαγωγή και μετάφραση Μιχαήλ Γ. Κυπραίου, (Αθήνα: Παπαζήση, 1987), β΄εκδ., σ. 97).

[294] Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η πόλη είναι η πιο κυρίαρχη και περιεκτική κοινωνία και ότι αυτή ορίζεται ως την «οργάνωση μιας πόλεως, κάτω από το πρίσμα των λειτουργιών που είναι κυρίαρχη από κάθε άποψη» (βλ. Ernest Barker, *The Politics of Aristotle*, (New York: Oxford University Press, 1962), σ. 1, 110). Επίσης βλ. ενδεικτική ελληνική βιβ.: Κοντογιώργης Γ., *Η θεωρία των επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, πρόλογος: Jean De Soto, (μετάφραση-επιμέλεια: Αικ. Καμπουργιαννίδου-Κοντογιώργη), Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1982.

[295] Joel Krieger, *The Oxford Companion to politics of the world,* (Oxford University Press, 1993), σσ. 238-239

[296] Στο ίδιο, σ. 10.

[297] Θ.Διαμαντόπουλου, *Η Έννοια της Εξουσίας στη Σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: Απόπειρα ενός Λειτουργικού Ορισμού*, (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1985), σ. 17.

[298] Στο ίδιο, σ. 18.

[299] Βλ., Α. Αντωνακόπουλος, όπ. παρ., σ. 28.

«...“πολιτική” για μας σημαίνει αγώνα για να μετάσχουμε στην εξουσία ή για να επηρεάσουμε τη διανομή της εξουσίας, είτε μεταξύ κρατών, είτε μεταξύ ομάδων μέσα σ' ένα κράτος...όποιος κάνει πολιτική, επιδιώκει τη δύναμη – είτε τη δύναμη ως μέσον στην υπηρεσία άλλων σκοπών, ιδανικών ή εγωιστικών, είτε “τη δύναμη για τη δύναμη”, δηλαδή για ν' απολαμβάνει το αίσθημα του γοήτρου, που δίνει η δύναμη»[300].

Παράλληλα, για τον M.Weber, κριτήριο για τον χαρακτηρισμό μιας κοινωνίας ως πολιτικής αποτελούσε το:

«...αν και κατά πόσο η εφαρμογή της τάξεως που έχει επιβάλλει εξασφαλίζεται κατά τρόπο νόμιμο μέσα σ' ένα δεδομένο εδαφικό χώρο με την άσκηση και την απειλή της φυσικής βίας από το μέρος του κυβερνώντος προσωπικού»[301].

Όπως φαίνεται, δηλαδή, σύμφωνα με ορισμένες από τις βασικές, κυρίαρχες και θεμελιώδεις πολιτικές προσεγγίσεις ο όρος της πολιτικής εξουσίας είναι άρρηκτα συνυφασμένος και ενδημικός του φαινομένου της πολιτικής ηγεσίας.

Επισημαίνεται επίσης, ότι για τον Hans Morgenthau η πολιτική, τόσο στο εθνικό, όσο και διεθνές επίπεδο ορίζεται ως «ο αγώνας για την ισχύ»[302].

Σε ό,τι αφορά το ζήτημα του προσδιορισμού των φορέων της πολιτικής εξουσίας το μεγαλύτερο μέρος της κυριότερης σχετικής βιβλιογραφίας διαχωρίζει την επιστημονική κοινότητα σε δύο ανταγωνιστικά μεταξύ τους μέρη. Σύμφωνα με το ένα μέρος, υποστηρίζεται ότι εκτός από τα άτομα, τόσο οι – απρόσωπες κοινωνικές – ομάδες, τα διάφορα σύνολα ανθρώπων, οι οργανώσεις, οι θεσμοί, αλλά και οι κοινωνικές δομές μπορούν να χαρακτηρισθούν ως εξουσιαστικοί φορείς. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν προσεγγίσεις όπως π.χ. αυτές των A.Gramsci, N.Πουλαντζά, H.Arrendt και St.Lukes. Σύμφωνα με τον τελευταίο Βρετανό πολιτικό επιστήμονα, εκτός από το γεγονός ότι η εξουσία αποτελεί ιδιότητα, κυρίως, των κοινωνικών τάξεων, των θεσμών και των κυρίαρχων συστημικών δομών, απ' ότι ορισμένων συγκεκριμένων ατόμων, θεωρεί επίσης, ότι εξουσία μπορεί να ασκείται χωρίς την απαραίτητη συναίσθησή της από εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους, ενώ παράλληλα ορίζει ως εξουσιαστική εκδήλωση την προκαλούμενη ζημία στα πραγματικά συμφέροντα των εξουσιαζόμενων.[303] Σύμφωνα με την μαρξιστική στρουχτουραλιστική οπτική του N.Πουλαντζά, πέρα από το γεγονός ότι, ως πολιτική εξουσία ορίζεται ως η ικανότητα μιας τάξης να προτάσσει τα αντικειμενικά της συμφέροντα έναντι κάποιων άλλων τάξεων, υποτιμάται τόσο πολύ η εξατομικευμένη άσκηση της πολιτικής εξουσίας σε βαθμό που υποστηρίζεται πως ακόμα και αν ολόκληρο το κυβερνητικό προσωπικό αποτελούνταν από μέλη της εργατικής τάξης δεν θα κλονιζόταν η εξουσιαστική ισορροπία που υφίσταται στα πλαίσια των δεσμευτικών κοινωνικών δομών του καπιταλιστικού συστήματος.[304] Με τη σειρά της η H.Arrendt, θεωρεί ότι η εξουσία αποτελεί χαρακτηριστικό των κοινωνικών ομάδων και τάξεων.[305] Ενώ

---

[300] Βλ., Μαξ Βέμπερ, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα...*, όπ.παρ., σ. 97.

[301] Βλ., Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, μετ. A.M.Henderson και Talcott Parsons, (New York: Oxford University Press, 1947), σ. 145-154.

[302] Βλ., Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, (New York: A. Knopf, 1966), κεφ. 2, σημ. 72, σ.9.

[303] St.Lukes, *Power, a radical view*, (Oxford: McMillan, 1982), σ. 34-50.

[304] Βλ. N. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, 3η έκδοση, τόμοι α΄, β΄, Αθήνα, ΘΕΜΕΛΙΟ, 1985, σ. 67.

[305] Βλ. H.Arrendt, *On violence*, (London: Penguin Press, 1970).

για τον A.Gramsci ο κυρίαρχος πολιτικός εξουσιαστικός φορέας βρίσκει την έκφρασή του στον θεσμό του πολιτικού κόμματος.[306]

Στον αντίποδα των ανωτέρω αναφερόμενων θεωρητικών προσεγγίσεων της πολιτικής εξουσίας βρίσκονται οι περισσότερες μη μαρξιστικές[307], αλλά και οι υποκειμενικοατομιστικές μαρξιστικές προσεγγίσεις της ιστορίας[308]. Κοινό σημείο αναφοράς τους αποτελεί η πεποίθηση ότι η εξουσία που πηγάζει από τους θεσμούς δεν μπορεί να διαχωριστεί και να μελετηθεί εάν δεν εστιάσει πρώτα στα πρόσωπα που βρίσκονται πίσω από αυτά. Για τον R.Milliband, ο οποίος βρισκόταν για χρόνια σε θεωρητική αντιπαράθεση με τον Έλληνα εκπρόσωπο της προηγούμενης θεωρητικής προσέγγισης: «η κρατική ελίτ εμπλέκεται σ' ένα πολύ συνθετότερο πλέγμα σχέσεων με το «σύστημα» και την κοινωνία σαν σύνολο απ' ότι επιτρέπει το σχήμα του Πουλαντζά»[309].

Στο πλαίσιο της ανάλυσης γύρω από την έννοια της πολιτικής εξουσίας αποφεύγεται η αποκλειστική υιοθέτηση κάποιας από τις δύο ανωτέρω αναφερόμενες προσεγγίσεις. Αντίθετα, επιλέγεται η ενδιάμεση αντίληψη αναλυτών οι οποίοι αντιμετωπίζουν την έννοια της πολιτικής εξουσίας:

«...ως μια ιδιότητα που κάποιος κατέχει σε σχέση όχι προς συγκεκριμένα άτομα αλλά προς τον μέσο ή αντιπροσωπευτικό ανθρώπινο τύπο του κοινωνικοϊστορικού χώρου στον οποίο απευθύνεται. Γιατί αν η κατοχή των μέσων της εξουσίας δεν του διασφαλίζει την υπακοή κάποιων συγκεκριμένων ατόμων των οποίων οι αντιδράσεις ενδεχόμενα δεν είναι προβλεπτές, του διασφαλίζει ωστόσο τη στατιστική βεβαιότητα υπακοής ενός υψηλού ποσοστού από τα άτομα που βρίσκονται μέσα στο βελησνεκές του ιδεολογικού ή υλικού του οπλοστασίου».[310]

(α) Περί ηθικής υπόστασης και ***δημοκρατικής νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας*** :

Το φαινόμενο κατάχρησης της – πολιτικής – εξουσίας, από τους φορείς που την ασκούν καθόλη τη διάρκεια της εξουσιαστικής οργάνωσης της κοινωνίας πυροδότησε έντονες αντιπαραθέσεις γύρω από ηθική υπόσταση και την αξιολογική εκτίμηση του όρου εξουσία.

Διαχρονικά παρατηρούνται διαφοροποιήσεις και ομοιότητες γύρω από την ενασχόληση της πολιτικής σκέψης με την ηθική υπόσταση του όρου εξουσία. Σύμφωνα με την μαρξιστική ιδεολογική τοποθέτηση η εξουσία που πηγάζει από την κυρίαρχη τάξη (από τον καταπιεστή), έχει αρνητική και καταστροφική έννοια και μόνο στην περίπτωση όπου αυτή περάσει στα χέρια των εξουσιαζόμενων (καταπιεσμένων) αποκτά δίκαιη και θετική έννοια[311]. Η μεσαιωνική χριστιανοκαθολική σκέψη, δεν ασχολήθηκε με την ηθική υπόσταση και την κατάχρηση της εξουσίας, αλλά υιοθέτησε μια ωφελιμιστική στάση του όρου υπέρ του ηγεμόνα βασιλιά και της εκκλησίας[312]. Η θεωρητική τοποθέτηση

[306] Βλ. Γκράμσι, Α., όπ.παρ.
[307] Βλ. ενδεικτική βιβλ. J.Blondel, *The discipline of politics*, (London: Butterworth, 1981).
[308] Βλ. ενδεικτική βιβλ. Lucàts, *History and class consciousness,* (London: Straker, 1971).
[309] Βλ. Milliband, R., *Το Κράτος στην Καπιταλιστική Κοινωνία*, (Αθήνα: Πρότυπο, 1984), σ. 53.
[310] Θ.Διαμαντόπουλου, όπ.παρ., σ. 57.
[311] Σχετικά με την μαρξιστική άποψη γύρω από τις σχέσεις εξουσίας αναφερθήκαμε στο τμήμα της παρούσας διατριβής που αφορά στην *κοινωνική αξία της ηγεσίας*.
[312] Βλ., σχετική αναφορά στο έργο του Νικολό Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμών*, στο τμήμα της παρούσας διατριβής που αφορά στην *κοινωνική αξία της ηγεσίας*.

της φιλελεύθερης σκέψης, όπως για παράδειγμα του John Locke και του Adam Smith αντιμετώπισε με καχυποψία τον όρο εξουσία[313]. Η αμερικανική πλουραλιστική σκέψη, όπως εκφράστηκε από τον John Madison, βασισμένη στην καλβινιστική άποψη γύρω από το ανθρώπινο κακό, ενδιαφέρεται να διαχωρίσει την πολιτική εξουσία, ενώ παράλληλα υποστηρίζει ότι η εξουσία διαφθείρει αυτόν που την κατέχει. Ενισχύει δηλαδή, την άποψη του λόρδου Acton, ότι: «η εξουσία διαφθείρει και η απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα»[314].

Στη σύγχρονη επιστημονική πολιτική σκέψη, αναφορικά με την ανάλυση της ηθικής υπόστασης της εξουσίας, συνεχίζεται η παράδοση που εγκαινιάστηκε με τον Hume, σύμφωνα με την οποία η μελέτη της εξουσίας, αποφεύγει τις θεολογικές αιτιολογήσεις και τις ηθικές αξιολογήσεις «...χάριν της αιτιώδους εκτιμήσεως της λειτουργίας του κόσμου»[315].

Παρόλα αυτά, οι επικριτές της επικρατούσας αυτής επιστημονικής στάσης αναφορικά με την ανάλυση του όρου της εξουσίας μέσα από ένα ύφος αποδοκιμασίας και ειρωνείας τονίζουν ότι στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη:

> «...η εξουσία αποτελεί την κατάλληλη έννοια γύρω από την εικόνα του κόσμου....[και] συσχετίζεται με τα άτομα και τις ομάδες οι οποίες κυριαρχούν, χαράσσουν τη δική τους πορεία ή είναι ικανά να επιδιώξουν τα δικά τους συμφέροντα στην κοινωνία...με άλλα λόγια, η παγκόσμια εικόνα της έννοιας της εξουσίας προσφέρει στους υποτιθέμενους κοινωνικούς επιστήμονες μια ανοσία στις ηθικές αξιολογήσεις και στις θεωρητικές προβλέψεις και την πιθανότητα ανταγωνισμού με τα ερμηνευτικά επιτεύγματα της φυσικής επιστήμης».[316]

Στο ίδιο πνεύμα βρίσκονται και οι απόψεις που υποστηρίζουν ότι κανείς ορισμός της εξουσίας δεν μπορεί να ικανοποιήσει όλες τις ανάγκες και καμιά χρήση της έννοιας της εξουσίας δεν μπορεί να εγγυηθεί αξιακή ανεξαρτησία (value freedom). Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η αξιακή ανεξαρτησία του όρου της εξουσίας δεν μπορεί να υπάρξει, ούτε αναφορικά με το εννοιολογικό της περιεχόμενο, ούτε με τις συνθήκες ύπαρξής της[317].

Η μερίδα των πολιτικών αναλυτών που δεν αντιμετωπίζουν την εξουσία ως δέσμια του «καλού ή του κακού», της «ηθικής ή της διαφθοράς», θεωρούν ότι «...η εξουσία είναι αξιακά ουδέτερη (value neutral)». Γι' αυτούς δηλαδή, ισχύει αυτό που, ο Τζωρτζ Μπερνάρντ Σω, έγραφε το 1905, στο έργο του *Major Barbara*, ότι: «δεν μπορείς να έχεις εξουσία για το καλό, χωρίς να έχεις εξουσία για το κακό επίσης. Ακόμα και το μητρικό γάλα μπορεί να μεγαλώνει δολοφόνους, όπως και ήρωες»[318].

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, αν και λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι προβληματισμοί που προκύπτουν γύρω από την ηθική υπόσταση του φαινομένου της ηγεσίας, εντούτοις, αποφεύγονται οι ακραίες τοποθετήσεις που το αντιμετωπίζουν, άλλοτε ως δέσμιο του «καλού ή του κακού» και άλλοτε ως μια

---

[313] Βλ., σχετική αναφορά στο έργο του Adam Smith, από τον Νόαμ Τσόμσκι, στο τμήμα της παρούσας διατριβής που αφορά στην *κοινωνική αξία της ηγεσίας*.

[314] Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την διαχρονική εξέλιξη γύρω από την ηθική υπόσταση του όρου της εξουσίας βλ. Roderick Bell/David V. Edwards/R.Harrison Wagner, όπ.παρ.

[315] Βλ., Iain McLean, όπ. παρ., σ. 396.

[316] Στο ίδιο, Iain McLean, σ. 396.

[317] Βλ., David Robertson, όπ. παρ., σ. 393.

[318] Στο ίδιο, σ. 393.

«αξιακά ουδέτερη» (value neutral) έννοια. Για τον λόγο αυτό, στο πλαίσιο της μέγιστης δυνατής θεωρητικής θωράκισης της έννοιας της πολιτικής εξουσίας απέναντι στο φαινόμενο της κατάχρησής της, αλλά και στο πλαίσιο της συμβατότητάς της με το εναλλακτικό μοντέλο δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας, υιοθετείται ***η αρχής της δημοκρατικής νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας***.

Σύμφωνα με τους John R.P.French και Bertram Raven: «η νομιμοποιημένη δύναμη, η οποία βασίζεται στην αντίληψη των οπαδών ότι ο ηγέτης έχει το νόμιμο δικαίωμα ή την εξουσία ν' ασκεί επιρροή επάνω τους...»[319], αποτελεί μια από τις πέντε βάσεις της εξουσίας.

Η σημασία της νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας θεωρείται σχεδόν δεδομένη διότι όπως επισημαίνεται:

> «...το είδος της εξουσίας η άσκηση της οποίας εξαρτάται από την νομιμοποίησή της φαίνεται ν' αποτελεί το πλέον κυρίαρχο στοιχείο. Η ευρέως νομιμοποιημένη εξουσία που αποκαλείται και "ολοκληρωμένη εξουσία" (integrative power), φαίνεται ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε η εξουσία να είναι αποτελεσματική»[320].

Στην πολιτική σκέψη του Κικέρωνα τονίζεται ότι, μπορεί η εξουσία να ασκείται από την κυβέρνηση, κατοικεί όμως στον λαό, ενώ ο J.J.Rousseau θεωρεί ότι: «...ο δυνατότερος δεν είναι ποτέ αρκετά δυνατός για να είναι αφέντης, εκτός εάν μεταμορφώσει την δύναμη σε δικαίωμα και την υπακοή σε καθήκον»[321].

Στη σύγχρονη πολιτική σκέψη, μέσα από την έρευνα του ζητήματος της νομιμοποίησης της εξουσίας, επιδιώκεται η ανάλυση και η ερμηνεία των διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους διατηρούνται σταθερά ή καταρρέουν τα πολιτικά συστήματα[322]. Σύμφωνα με τον Max Weber υπάρχουν τρεις βασικές νομιμοποιήσεις της εξουσίας:

> «Πρώτον, η εξουσία του "αιώνιου χθες", δηλαδή των ιερών εθίμων, που επικύρωσε η από αμνημόνευτα χρόνια ισχύς τους και καθιέρωσε η συνήθεια να συμμορφώνονται μ' αυτά. Αυτό είναι η εξουσία που είχαν "από την παράδοση" οι πατριαρχικοί και πατρογονικοί ηγεμόνες. Δεύτερον, υπάρχει η εξουσία του εξαιρετικού προσωπικού χαρίσματος, η εντελώς προσωπική αφοσίωση κ' εμπιστοσύνη στην αποκάλυψη, στον ηρωισμό ή σε άλλες ηγετικές ιδιότητες ενός ατόμου. Αυτή είναι η "χαρισματική" εξουσία, όπως ασκήθηκε από τον προφήτη ή –

---

[319] Σύμφωνα με τους John R.P.French και Bertram Raven υπάρχουν πέντε βάσεις της εξουσίας: (1) η εξουσία της αυθεντίας, η οποία βασίζεται στην παραδοχή ότι ο ηγέτης κατέχει γνώση ειδικού ή εξειδίκευση, (2) εξουσία της αναφοράς (reference power), η οποία βασίζεται στην συμπάθεια, τον θαυμασμό ή την ταύτιση των οπαδών με τον ηγέτη, (3) η εξουσία της ανταμοιβής, η οποία βασίζεται στην ικανότητα του ηγέτη ν' ανταμείβει τους οπαδούς του, (4) η νομιμοποιημένη εξουσία, η οποία βασίζεται στην αντίληψη των οπαδών ότι ο ηγέτης έχει το νόμιμο δικαίωμα ή την εξουσία ν' ασκεί επιρροή επάνω τους, και (5) η εξουσία του εξαναγκασμού, η οποία βασίζεται στον φόβο των οπαδών του ηγέτη ότι η μη συμμόρφωση με τις επιθυμίες του ηγέτη θα οδηγήσει σε τιμωρία (Βλ., John R.P.French και Bertram Raven, The Bases of Sovial Power, (Darwin Cartwright, 1959). Σε ότι αφορά επίσης, τα είδη της εξουσίας υπογραμμίζεται ότι αν και υπάρχει ένα αρκετά μεγάλο φάσμα μορφών εξουσίας, καθένα από τα οποία έχει τη δική του δυναμική, εντούτοις «...δεν υφίσταται κάποια σταθερή ορολογία για την κατηγοριοποίηση αυτών των τύπων εξουσίας» (βλ. *The Oxford Companion to politics of the world*, (1993), όπ. παρ., σ.739).

[320] Βλέπε Joel Krieger, όπ. παρ., σ.739.

[321] Βλέπε, Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract and Discourses*, (London: Dent, 1963), σ. 6.

[322] Βλ., Max Weber, *Economy and Society*..., όπ.παρ., σ. 212-215.

στο πεδίο της πολιτικής – από τον εκλεκτό πολέμαρχο, τον λαοπρόβλητο κυβερνήτη, τον μεγάλο δημαγωγό ή τον αρχηγό του πολιτικού κόμματος. Τρίτον, τέλος, υπάρχει η εξουσία "δυνάμει" της "νομιμότητας", της πίστης στην ισχύ των νομικών θεσμών και της πραγματικής "αρμοδιότητας", που βασίζεται σε λογικά δημιουργημένους κανόνες. Στην περίπτωση αυτή, η υποταγή συνίσταται στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων σύμφωνα με τους κείμενους νόμους. Αυτή είναι η εξουσία, που άσκησε ο σύγχρονος "κρατικός υπηρέτης" και όλοι εκείνοι οι φορείς εξουσίας, που από την άποψη αυτή του μοιάζουν. Εννοείται ότι στην πραγματικότητα, η υποταγή προσδιορίζεται από τα εξαιρετικά ισχυρά ελατήρια του φόβου και της ελπίδας – φόβος της εκδίκησης από μαγικές δυνάμεις ή από τους κατόχους της δύναμης, ελπίδα γι' ανταμοιβή σ' αυτόν ή στον άλλο κόσμο – και ακόμη, από κάθε λογής συμφέροντα».[323]

Το ζήτημα της νομιμοποίησης της εξουσίας είναι αρκετά μακροσκελές και θα μπορούσε να δαπανηθεί ένα αρκετά μεγάλο μέρος της ανάλυσης σ' αυτό.[324] Ωστόσο, ο στόχος της ανάλυσης στο σημείο αυτό είναι η σύντομη αναφορά σε έγκυρες απόψεις γύρω από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της. Σύμφωνα με τους D.Beetham και C.Lord, υπάρχουν πέντε στοιχεία τα οποία νομιμοποιούν μια φιλελεύθερη δημοκρατία: (α) Η συνταγματικότητα των νόμων: η οριοθέτηση της πολιτικής εξουσίας (της σκοπιμότητας, της διάρκειας, του τρόπου διορισμού, της παύσης της κλπ.) μέσω γραπτού συντάγματος, το οποίο ελέγχεται (is adjudicated) κι ενισχύεται από τα ανεξάρτητα δικαστήρια, (β) η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και το συνακόλουθο συμπέρασμα ότι η μοναδική έγκυρη πηγή πολιτικής εξουσίας βρίσκεται στο λαό. Δηλαδή, ότι ο λαός αποτελεί την ανώτερη πηγή πολιτικής εξουσίας, (γ) το καθήκον της πολιτικής εξουσίας να προασπίζεται και να προστατεύει το δικαίωμα της ζωής, της ελευθερίας, της περιουσίας, της ευημερίας, της διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης και άλλων, τα οποία ποικίλουν ανάλογα με τις λαϊκές προτιμήσεις και την χρονική στιγμή, (δ) οι δράσεις και οι διαδικασίες μέσω των οποίων επιβεβαιώνεται η αναγνώριση της πολιτικής εξουσίας από τους εξουσιαζόμενους. Δηλαδή, η *συναίνεση των κυβερνωμένων* (*consent of the governed*). Διευκρινίζεται δε ότι στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας η εν λόγω συναίνεση δίδεται αυτόματα μέσα από τις δημοκρατικές εκλογικές διαδικασίες, και (ε) η αναγνώριση της πολιτικής εξουσίας από άλλες αναγνωρισμένες εξουσίες[325].

Συνοψίζοντας τα συμπεράσματα που προηγήθηκαν, διαπιστώθηκε *ότι η πολιτική εξουσία, άρρηκτα συνδεδεμένη με το φαινόμενο της ηγεσίας, παραμένει ένα από τα κυριότερα και θεμελιώδη ζητήματα μελέτης της πολιτικής επιστήμης και ότι όντας στο κέντρο των πολιτικών εξελίξεων μέσα από τις διαδικασίες και τον αγώνα για την διατήρηση, την αντικατάσταση ή την ανατροπή της μπορεί να καθορίσει το εγχώριο και διεθνές πολιτικό σκηνικό*[326]. Πάνω απ' όλα όμως, **η**

[323] Βλ., Μαξ Βέμπερ, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, όπ. παρ., σ. 97-98.

[324] Μια από τις βασικότερες παραδοχές στην μελέτη της νομιμοποίησης της εξουσίας είναι η αναγνώριση αφενός της πολυπλοκότητάς της και αφετέρου του ευρέως φάσματος παραγόντων οι οποίοι συμβάλουν στο να καταστήσουν μια πολιτική εξουσία ως δίκαιη. Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τα ζητήματα της νομιμοποίησης της εξουσίας, βλ.: David Beetham, Cristopher Lord, *Legitimacy and the European Union*, (New York: Longman, 1998), σ. 1-11.

[325] Στο ίδιο, σ. 8-11.

[326] Χρησιμοποιώντας την εννοιολογική συνάφεια και συγγένεια του όρου εξουσία με αυτήν της ισχύος, φαινόμενο στο οποίο αναφερθήκαμε εκτενώς, αναφέρουμε σχετική παρατήρηση, η οποία ενισχύοντας τον ισχυρισμό μας γύρω από την θεμελιώδη σημασία του όρου της εξουσίας, υποστηρίζει ότι: «όσο ακαθόριστη και αν είναι, η ισχύς παραμένει στο κέντρο των πολιτικών λειτουργιών. Οι πόλεμοι γίνονται για τη διατήρηση της ισχύος, για την υπεράσπιση της ισχύος,

ανάλυση που προηγήθηκε λειτούργησε ενισχυτικά αναφορικά με την κεντρική θέση που καταλαμβάνει ο όρος *πολιτική εξουσία* στην λειτουργία και εξέλιξη της κοινωνίας, καθώς επίσης, και στη δυνατότητα που παρέχει στην ηγεσία, που την κατέχει και την ασκεί, να καθορίζει τους στόχους και τα μέσα για την επίτευξή τους. Δηλαδή, την δυνατότητα να χαράσσει πολιτική, αλλά και να την εφαρμόζει στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης. Επίσης, σε ό,τι αφορά τον προβληματισμό γύρω από τις αμφιλεγόμενες πτυχές της εξουσίας επικρατέστερη εμφανίζεται η άποψη που υποστηρίζει ότι το θεμελιώδες πρόβλημα στην εννοιολογική προσέγγιση του όρου εξουσία «…αφορά στην διατύπωση στατικών συμπερασμάτων πάνω σε μια δυναμική κι εξελισσόμενη έννοια».[327] Παράλληλα, διευκρινίστηκε ότι στο πλαίσιο της εννοιολογικής κατασκευής της παρούσας διατριβής, η πολιτική εξουσία υπακούει στην αρχή της δημοκρατικής νομιμοποίησης ή αλλιώς στην αρχή της «εξουσίας των πολλών» και αποβλέπει ταυτόχρονα στην προώθηση του «κοινού συμφέροντος» με την αριστοτελική έννοια του όρου.[328] Συνεπώς, αυτό σημαίνει ότι **οποιαδήποτε μορφή εξουσίας καταστρατηγεί την αρχή της δημοκρατικής νομιμοποίησης και εμπίπτει σε αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα τα οποία εκμηδενίζουν την συλλογική δημοκρατική βούληση, τα ατομικά δικαιώματα και το κράτος δικαίου δεν θα μπορούσε να απευθύνεται στο είδος της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.**

για την αύξηση της ισχύος και για την εξισορρόπηση της ισχύος» (βλέπε, Θ.Κουλουμπής, Δ. Κώνστας, όπ. παρ., 1985, σ. 177).

[327] Βλέπε, Iain McLean, όπ. παρ., σ. 398.

[328] Θυμίζουμε ότι σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών που αποκαλούσε «σωστά» και «παρεκτρεπόμενα» πολιτεύματα ήταν η επιδίωξη του «κοινού συμφέροντος» από την μεριά των πρώτων έναντι των δεύτερον που επιδιώκουν το «ίδιο συμφέρον»., (βλ. Αριστοτέλης, Άπαντα, Πολιτικά (βιβλία Γ΄, Δ΄, Ε΄), τόμος 2ος, εκδ. Κάκτος, στ. 1279α, 30-33, 1279b, 5-10, σ. 43-45).

ΙΙΙ. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Ο στόχος της έρευνας.

Ο στόχος της έρευνας υπήρξε διττός εστιάζοντας: (α) Στο εγχείρημα της νέας εννοιολογικής κατασκευής της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* και (β) στην εργαλειακή χρησιμοποίησή της αναφορικά με τη διερεύνηση του ρόλου του υπερεθνικού θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.[1] Με τον τρόπο αυτό, επιχειρήθηκε η κατάθεση μιας νέας πρότασης αναφορικά με τις εναλλακτικές μορφές ηγεσίας οι οποίες θα μπορούσαν να δώσουν ικανοποιητικές λύσεις στις έντονες προκλήσεις που υφίστανται στο στενό εθνικό, αλλά και στο ευρύτερο υπερεθνικό περιβάλλον διακυβέρνησης. Συγκεκριμένα, υιοθετώντας την θεσιολογική προσέγγιση (positional approach) ανάλυσης της ηγεσίας επιχειρήθηκε η αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε σχέση με τα επιμέρους συστατικά στοιχεία της δικής μας, νέας εννοιολογικής κατασκευής. Πιο συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η σχέση ανάμεσα:

α) Στην *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* και στον όρο της *πολιτικής εξουσίας*. Πιο συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η πολιτική ισχύς που αποκομίζει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή από τρία πεδία δράσης της: το πεδίο των αρμοδιοτήτων της, το πεδίο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, και το πεδίο του Κολλεγίου των Επιτρόπων.

β) Στον θεσμό του *Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής* και στον *Οραματισμό* τους σχετικά με την διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε η διαχρονική εικόνα του ευρωπαϊκού οραματισμού όπως αυτή σκιαγραφήθηκε από τρεις εξέχουσες προσωπικότητες που υπηρέτησαν πρόσφατα στον θώκο του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: τον J.Delors, τον J.Santer και τον R.Prodi,

γ) Στην *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* και στην *Ευρωπαϊκή Καινοτομία*. Συγκεκριμένα, ερευνάται η επάρκεια της συμβολής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφορικά με την προώθηση της ευρωπαϊκής καινοτομίας κατά την τελευταία δεκαετία.

δ) Στην *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* και στην *Κοινωνική Αξία* που πηγάζει από την ηγεσία που ασκεί στο πλαίσιο της διακυβέρνησης της ΕΕ. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε μια σειρά από δημοσκοπικούς δείκτες που αποτυπώνουν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη γύρω από την *Κοινωνική Αξία* της ηγεσίας που πηγάζει, τόσο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όσο και από την ευρύτερη ευρωπαϊκή ηγεσίας στο πλαίσιο της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

2. Η μεθοδολογία της έρευνας.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας διαφέρει ανάλογα με το περιεχόμενο και τη φύση καθενός από τους ανωτέρω αναφερόμενους ελεγκτικούς συσχετισμούς:

α) Σε ό,τι αφορά την διερεύνηση του πρώτου ελεγκτικού συσχετισμού χρησιμοποιήθηκε η μεθοδολογία των πηγών/περιορισμών άντλησης της ηγετικής δύναμης (leadership resources/constraints).

[1] Για περισσότερες διευκρινίσεις βλ. κεφ. 1, της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

Η συγκεκριμένη μεθοδολογία που επιδιώκει την μελέτη της ηγεσίας αφενός μέσα από τις πηγές άντλησής της και αφετέρου μέσα από τους παράγοντες που την περιορίζουν, κερδίζει διαρκώς έδαφος στα πλαίσια ανάλυσης της πολιτικής ηγεσίας. Όπως αναφέρει ο Alistair Cole:

«η μελέτη της πολιτικής ηγεσίας...πρέπει να εκτιμάται με όρους αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις πηγές ηγεσίας (προσωπικές ή θεσιολογικές) από τη μία πλευρά, και στους περιορισμούς του περιβάλλοντος [της ηγεσίας] και τις ευκαιρίες από την άλλη [μεριά]»[2].

- Τι εννοείται όμως, με τον όρο πηγές/περιορισμοί της ηγεσίας;

Σύμφωνα με πολιτικούς αναλυτές[3] ως πηγές ηγεσίας νοούνται η εξουσία, η επιρροή, η καλή θέληση, η εξειδίκευση και «...γενικότερα οτιδήποτε και οποιοσδήποτε μπορεί πιθανόν να φανεί χρήσιμο για τους ηγέτες που επιδιώκουν ν' ασκήσουν ηγεσία»[4]. Ενώ ως περιορισμοί της ηγεσίας εννοούνται «...τα εμπόδια τα οποία δύνανται να σταθούν στο δρόμο για την άσκηση της ηγεσίας»[5].

Για τον λόγο αυτό επιδιώχθηκε, καταρχάς, η ανάλυση των ρόλων που καλείται να διαδραματίσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή οι οποίοι υπαγορεύονται, αφενός από το πρωτογενές και δευτερογενές δίκαιο της ΕΕ και αφετέρου από τη διαχρονική ευρωπαϊκή πολιτική πρακτική.

Κατόπιν, επιδιώχθηκε η ανάλυση του ρόλου της Επιτροπής στο πλαίσιο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων της ΕΕ.

Ομοίως, η έρευνα ασχολήθηκε με την ανάλυση των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών των Ευρωπαίων Επιτρόπων που ενσάρκωναν τους ρόλους του ανώτατου επιπέδου εκπροσώπησης του θεσμού για το χρονικό διάστημα από 1967-2005 – το οποίο συμπίπτει με τη συνολική χρονική περίοδο της «συγχωνευμένης» Επιτροπής των τριών κοινοτήτων ΕΚΑΧ, ΕΥΡΑΤΟΜ και ΕΟΚ -, διότι το σύνολο των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών έχουν την τάση να επηρεάζουν τη συμπεριφορά της ηγεσίας και κατά συνέπεια την επιλογή των αποφάσεων στα θέματα που πραγματεύεται και την δράση της.[6]

β) Σε ό,τι αφορά την διερεύνηση του δεύτερου ελεγκτικού συσχετισμού, που αναφέρθηκε παραπάνω, ανάμεσα στους τρεις από τους τέσσερεις τελευταίους προέδρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Ζακ Ντελόρ, Ζακ Σαντέρ και Ρομάνο Πρόντι) και στον οραματισμό τους αναφορικά με τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της «ανάλυσης

[2]Alistair Cole, "Studying Political Leadership: the Case of Francois Mitterrand", *Political Studies*, XLII (3), 1994, σ. 453.

[3] Για τον George W. Jones και την έρευνά του γύρω από την αποτελεσματικότητα των Πρωθυπουργών της δυτικής Ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής: «Η δύναμη εκτιμάται μέσω της εξέτασης των πηγών [ηγεσίας] που κατέχει ο πρωθυπουργός, όπως η επίσημη εξουσία, η πολιτική επιρροή, η προσωπική καλή διάθεση και εξειδίκευση, [καθώς] και οι περιορισμοί στην χρήση αυτών των πηγών από τον πρωθυπουργό» (βλ. George W. Jones "The Study of Prime Ministers: A Framework for Analysis", *West European Polities*, vol. 14 (2), 1991, σ. 5). Ενώ ο G.Smith ορίζει τις πηγές της ηγεσίας ως «Ένα απόθεμα ή περίσσευμα επιρροής/εξουσίας/καλής θέλησης τα οποία μπορεί να χρησιμοποιηθούν όταν εμφανίζεται η ανάγκη», (βλ. Gordon Smith, "The Resources of a German Chancellor", *West European Polities*, 14 (2), 1991, σ. 48).

[4] Βλ. Ken Endo, *The Presidency of the European Commission under Jacques Delors*, (Basingstoke: Macmillan Press Ltd), 1999, σ. 19.

[5] Στο ίδιο, όπ.παρ., σ. 19.

[6] Βλ. Κλ. Σ.Κουτσούκη, *Πολιτική Ηγεσία – Ηγέτες: Ταυτότητα – Προσωπικότητα – Συμπεριφορά. Εισαγωγή στη θεωρία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα*, αναθεωρ. β' εκδ. (Αθήνα: Ε.Α.Αναστασίου, 2001), σ. 60-61, επίσης, βλ. Donald R.Matthews, *The Social Background of Political Decision Makers*, (New York: Random House, 1954).

περιεχομένου» (content analysis) στο πλαίσιο της οποίας αναλύεται ένας ικανός αριθμός δημόσιων και ανοικτών ομιλιών τους (περί τους εκατό σε σύνολο). Όπως υποστηρίζεται στο πλαίσιο της πολιτικής ανάλυσης, ο συσχετισμός ανάμεσα στις ομιλίες ενός πολιτικού προσώπου – πολιτικού ηγέτη – και στο πολιτικό του όραμα αποτελεί μια παραδεδεγμένη πραγματικότητα.[12] Συγκεκριμένα, θεωρείται ότι αποτελεί σημαντικό εργαλείο στα χέρια της πολιτικής ηγεσίας, διότι αφενός εκφράζει την πιο άμεση και προφανή διάσταση του ρόλου της[13] και αφετέρου ενσαρκώνει τη σχέση αλληλεπίδρασης με το σύνολο των οπαδών της[14]. Με άλλα λόγια, αποτελεί μέρος της πολιτικής πρακτικής και ηγεσίας[15].

γ) Σε ό,τι αφορά την διερεύνηση του τρίτου ελεγκτικού συσχετισμού επιδιώχθηκε η εκτίμηση της συμβολής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην προώθηση της ευρωπαϊκής καινοτομίας, μέσα από την συγκριτική ανάλυση των αντίστοιχων δεικτών καινοτομίας της ΕΕ.

δ) Σε ό,τι αφορά την διερεύνηση του τέταρτου ελεγκτικού συσχετισμού, διερευνήθηκε η διαχρονική εξέλιξη της αντίληψης των ευρωπαίων πολιτών αναφορικά με την κοινωνική αξία της ηγεσίας που ασκείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν αντίστοιχες δημοσκοπικές μετρήσεις της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης.

Συνολικά, στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής υιοθετήθηκε η μέθοδος της «αποκλίνουσας παραγωγής»[17] για την εννοιολογική κατασκευή της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* και η «συσχετιστική μέθοδος» στο πλαίσιο της διερεύνησης ανάμεσα στις μεταβλητές της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* και της *Ευρωπαϊκής Επιτροπής*.

3. Το αντικείμενο της έρευνας.

Η φυσιογνωμία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι διττή και αφορά, τόσο στο θεσμικό Όργανο με την οργανωτική συγκρότηση και λειτουργία, όσο και

---

[12] Ενδεικτικά βλ. John Gaffney, *The French Left and the Fifth Republic. The Discourses of Communism and Socialism in Contemporary France*, (London: Macmillan, 1989), και Helen Drake, "Political Leadership…, όπ. παρ.

[13] Σύμφωνα με την άποψη της Helen Drake: «Μια ομιλία ενός ηγέτη είναι ένα από τα εργαλεία του, καθώς αποτελεί την πιο άμεση, προφανή, και κατά συνέπεια επιρρεπή πτυχή του ρόλου του/της, προς σχολιασμό και ανταπόκριση» και συμπληρώνει ότι: «Η πολιτική μπορεί να ιδωθεί ως ένα πολύπλοκο δίκτυο ομιλιών, λεκτικών ανταλλαγών και απαντήσεων», στο H.Drake, στο ίδιο, όπ. παρ., σ. 140-141.

[14] Σύμφωνα με τον Samuel H.Barnes η ουσία της μελέτης του ηγέτη βρίσκεται στην ταυτόχρονη ανάλυση της σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ηγέτη και τους οπαδούς του, (βλ. Samuel H.Barnes, "Leadership Style and Political Competence", στο επιμ. εκδ., Lewis J.Edinger, *Political Leadership Style and Political Competence*, (New York: John Wiley, 1967), σ. 61).

[15] Σύμφωνα με τον John Gaffney, η έννοια της πολιτικής ομιλίας αποτελεί το φραστικό – λεκτικό – προφορικό ισοδύναμο (Verbal equivalent) της πολιτικής δράσης, δημιουργεί αντιδράσεις οι οποίες μπορεί να αφορούν σε αδιαφορία, εχθρότητα, ενθουσιασμό «και οι οποίες δύνανται ή όχι να οδηγήσουν ή όχι σε πολιτική δράση», επηρεάζεται από την πολιτική δράση μαζί με την οποία συγκροτούν την «πολιτική πρακτική» (βλ. John Gaffney, στο ίδιο, όπ. παρ., σ. 26).

[17] Στο πλαίσιο της «αποκλίνουσας παραγωγής» ο μελετητής – επιστήμονας έχει την ευχέρεια να εκφράσει τις δικές τους προσωπικές απόψεις και εκτιμήσεις σχετικά με τις πληροφορίες τις οποίες επεξεργάζεται. Όπως αναφέρει ο Ι.Παρασκευόπουλος, η αποκλίνουσα νόηση «αντιπροσωπεύει έναν ελεύθερο τύπο πνευματικής διεργασίας που κύριο χαρακτηριστικό της είναι η αποκλίνουσα παραγωγή γιατί οδηγεί σε μεγάλο αριθμό πιθανών λύσεων», από τον ίδιο, στο *Εξελικτική ψυχολογία*, τ. Γ' (Αθήνα), σ. 119.

στο Κολλέγιο των Ευρωπαίων Επιτρόπων. Κατά συνέπεια, η μελέτη και έρευνα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής πραγματοποιήθηκε σε δύο επίπεδα: (α) Στο αμιγώς θεσμικό επίπεδο, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης μέσα από τον έλεγχο του πρώτου, του δεύτερο και του τρίτου συσχετισμού μεταβλητών που αναφέρθηκαν λίγο πιο πάνω και (β) στο επίπεδο του Κολλεγίου των Επιτρόπων μέσα από τον έλεγχο του πρώτου, του δεύτερο και του τέταρτου συσχετισμού μεταβλητών που αναφέρθηκαν παραπάνω.

4. Πηγές δεδομένων.

Η έρευνα βασίστηκε εξολοκλήρου σε δημοσιευμένα στοιχεία. Συγκεκριμένα, σχετικά με τα στοιχεία:

(α) Των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών των Ευρωπαίων Επιτρόπων χρησιμοποιήθηκε υλικό από τα Ιστορικά Αρχεία της ΕΕ[18], από πληροφοριακό υλικό που βρίσκεται στη διαδικτυακή ιστοσελίδα της ΕΕ[19] και γενικότερα στο διαδίκτυο[20], καθώς και από άλλες επίσημες δημοσιευμένες πηγές[21].

(β) Των δημοσιευμένων ομιλιών των πρώην προέδρων της Επιτροπής χρησιμοποιήθηκε υλικό από συγκεκριμένες διευθύνσεις της διαδικτυακής ιστοσελίδας της ΕΕ.[22]

(γ) Της ευρωπαϊκής καινοτομίας χρησιμοποιήθηκαν πληροφορίες που βρίσκονται δημοσιευμένες σε συγκεκριμένες διευθύνσεις της ηλεκτρονικής ιστοσελίδας της ΕΕ.[23]

(δ) Αναφορικά με την κοινωνική αξία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής χρησιμοποιήθηκαν επίσης, δεδομένα που βρίσκονται σε συγκεκριμένη διεύθυνση της ηλεκτρονικής ιστοσελίδας της Ε.Ε.[24]

---

[18] Μέρος του υλικού που αφορά στα βιογραφικά σημειώματα των Ευρωπαίων Επιτρόπων από το 1967-1994 απεστάλη ταχυδρομικώς στη γράφουσα, ύστερα από επικοινωνία με τη διοίκηση της Γενικής Διεύθυνσης Ανάπτυξης και Έρευνας, καθώς και με την αντίστοιχη διοίκηση των Ιστορικών Αρχείων, ενώ σχετικά με τα βιογραφικά σημειώματα των δύο τελευταίων συνθέσεων της Επιτροπής, αυτά, ως επί το πλείστο, βρίσκονται δημοσιευμένα στην ιστοσελίδα της ΕΕ: www.europa.eu.int/

[19] βλ. www.europa.eu.int/

[20] βλ. www.biography.com & www.historychanell.com . Επίσης, για την εύρεση ορισμένων βιογραφικών στοιχείων χρησιμοποιήθηκε η διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης: www.google.com

[21] *Who is Who in the World*, (Wilmette, III: Macmillan), *Who is Who in International Affairs*, (London: Europa Publications), *Euro Who's who*, (Brussels: Editions Delta), *The International Who's Who*, (London: Europa Publications) και *Dictionary of International Biography*.

[22] Πρόκειται για την: http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=Speech/

[23] Πρόκειται για την: www.cordis.lu/innovation-smes/src/innobarometer/, www.cordis.lu/innovation-policy/studies/,http://dbs.cordis.lu/ ,http://europa.eu.int/comm/enterprise/innovation/index/

[24] Πρόκειται για την: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index/